

Nærvær og tid

Rose Marie Tillisch og Line Skovgaard Pedersen (red.)

Nærvær og tid

Gudstjenester og rum til mennesker
med demens og deres pårørende
En idé-, proces- og brugsbog

Indhold

Forord.....	7
-------------	---

1. Kirken har brug for de svageste	23
---	-----------

Afsognepræst Vibeke Tuxen

2. Om over tid at arbejde med gudstjenester med mennesker med demens – proces og liturgier.....	29
--	-----------

En personlig beretning om liturgi og dens transformationer i perioden

2010-2021	31
-----------------	----

Liturgi i proces 2011-2020	59
----------------------------------	----

Afsognepræst Nana Schiøtt Hansen

3. Musik og teologi – organist og præst i samspil	69
--	-----------

At skabe rum til ro – andagt for mennesker med demens på plejehjem ..

Af musiker Tomas Zawadski og sognepræst Lisbeth Mannerup Nielsen

Andagtens rum.....	75
--------------------	----

Afsognepræst Lisbeth Mannerup Nielsen

Så mange smil.....	79
--------------------	----

Af organist Martin Valsted og sognepræst Lillian Jordan Nielsen

4. Tre slags årshjul med liturgier og eftertanker	91
--	-----------

Årshjul I. Andagt på plejehjem, mest for mennesker med demens

Af hospitalspræst på Filadelfia og på Slagelse Psykiatrisygehus,

Maren Pitter Poulsen

Årsthjul II. Salmesangsgudstjenester i Langenæskirken	117
---	-----

Af kirke- og kulturmedarbejder Jenny Thaysen Kjær

Nærvær og tid

Gudstjenester og rum til mennesker med demens og deres pårørende

En idé-, proces- og brugsbog

Rose Marie Tillisch og Line Skovgaard Pedersen (red.)

1. udgave, 1. oplag

Forsidefotos: Christian Pårup

Foto: s. 22, s. 90: unsplash.com; s. 30: Christian Pårup; s. 68: Neel Vincentsen;

s. 138: Casper Dalhoff; s. 192 pixabay.com; øvrig kreditering af angivet direkte ved fotos i bogen

Grafisk tilrettelæggelse: D-Grafisk

© Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, København 2022

FOLKEKIRKENS
UDDANNELSES- OG VIDENSCENTER

Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter

Skt. Markus Kirkeplads 1,1.

8000 Aarhus C

www.fkuv.dk

ISBN: 978-87-90323-66-0

Tryk: Scandinavian Print Group

Gudstjenester med mennesker med demens i Ringe Sogn	129
<i>Afsognepræst Lene Carina Kjær Andersen</i> <i>og kirkemusiker Birgitte Christensen</i>	
5. Når vi skaber noget sammen, kan alt lade sig gøre.....	139
Generationsmøder i arbejdet med ældre og mennesker med demens ...	141
<i>Afsognepræst Lisbeth Moesgaard Lindegaard</i> Babyældresalmesang på et af byens plejecentre – en model fra Skanderborg.....	
	145
<i>Af kirke- og kulturmedarbejder Hanne Ortvad-Larsen</i> <i>og hospitals- og hospicepræst Line Rudbeck</i>	
At en pårørende er med.....	149
<i>Afsognepræst emeritus Jens Chr. Meldgaard</i> Erindringsdage – et samarbejde mellem FUV, Hvidovre Kirke, Strandmarkskirken og Hvidovre Kommunes Daghøjskole om aktiviteter for borgere med demens og deres pårørende.....	
	151
<i>Afsognepræst og hospitalspræst Mette Ladefoged</i> Erindringer i fællesskab – en herlig idé til gavn for både demensramte og pårørende	
	169
<i>Afsognepræst Hans Boas</i> Demensvenlig kirke – hvordan bliver man det?.....	
	179
<i>Af Anne Bundgaard Hansen</i> Hvordan kan provsti eller stift kickstarte samarbejder på demensområdet?.....	
	183
<i>Af gerontologisk vidensmedarbejder Rose Marie Tillisch</i>	
6. Gerontoteologi – menneskesyn og ånd	193
Gudstjeneste som modhistorie	195
<i>Af cand.mag. i diakoni Kirstine Haugaard Nielsen</i>	

Forord

Af Rose Marie Tillisch og Line Skovgaard Pedersen (red.)

Størst af alt er kærligheden – i samvær med mennesker med demens

Naturvidenskabsmand, teolog, præst og socialpsykolog Tom Kitwood (1937-1998) sørgede med sin bog *Reconsidering Dementia: the person comes first* (1997) for at menneskesynet i demensplejen slog en kolbøtte. Hans mål var at forstå, så godt som det kunne lade sig gøre, hvad pleje var fra den demensramtes synspunkt. Med ét begyndte man at tale om, med og til det hele menneske. Også når dette menneske ikke længere var ved sine fulde fem. Den personcentrerede omsorg, mennesket i centrum, som Kitwood argumenterede for, viste at de fulde fem sanser kunne genetableres, i hvert fald for en stund ad gangen og med langtidsholdbar positiv effekt på humøret gennem indføling, ro, varmt menneskeligt nærvær og social samværen.

Indtil *Reconsidering Dementia* udkom havde den medicinske, neuro- og naturvidenskabelige tilgang stort set været enerådende på demensområdet. Den ensidigt medicinske og neurologiske opfattelse af, hvad der sker med et menneske der rammes fysisk på de kognitive funktioner var begrænsende. Den var ikke i sig optaget af hvad socialt liv og nære relationer positivt og lindrende kan betyde for et demensramt menneske. Uden at have det til hensigt kom disse videnskaber i deres fokus på diagnose og medicinsk behandling til at dehumanisere mennesker med demens. Det skete på en måde som ikke rammer mennesker ramt af sygdomme som kræft, sukkersyge eller hjerteproblemer. De kan godt nok også opleve at blive talt hen over hovedet på, men de har dog muligheden for at brokke sig og sige fra,

hvilket mennesket med demens ikke har på samme måde. Når et menneskes sygdom er at miste initiativ og sprog, kan det ikke brokke sig. Men det gør ikke sårbarheden eller ensomheden mindre. Derfor bliver reaktionen i stedet fysisk som udadreagerende adfærd eller apati. Den naturvidenskabelige tilgang kom utilsigtet til at føre til den folkelige opfattelse at den demensramte var en ”grøntsag”. Det førte til mere social isolation og fremskyndelse af sygdommen.

Kitwood døde alt for ung, men hans tanker blev videreført og udbygges stadig af psykologen Dawn Brooker, som fortløbende nuancerer begreberne om inkluderende omsorg. Med Kitwoods omvæltende indsigter om det sociale betydning og livshistoriens kraft begyndte en lang række humanvidenskaber at tage form: Reminiscensforskning, aldersforskning og demensforskning. Kitwoods mangeflagede tilgang, inspireret af såvel naturvidenskabelige som sociologiske og teologiske felter blev implementeret i de sundhedsfaglige uddannelser og er i dag udbredt. Hans tilgang vægter i den aktuelle plejesituation i Danmark nok lige så højt som og parallelt med den medicinske og naturvidenskabelige. De supplerer hinanden på fornem vis.

Hvordan det så kom til at hænge sammen med en pastoralteologi udtænkt på engelsk grund med teologen John Swinton som bannerfører, kan man læse mere om i bogens sidste kapitel.

Kærlighedsblomsten

Tom Kitwood har en illustration af omsorgen, som kaldes Kitwoods blomst. Blomsten har fem kronblade: Tilknytning, Identitet, Beskæftigelse, Inklusion og Trøst. De fem kronblade omkranser blomstens midte, frugtanlægget, frugtknuden med de små frøanlæg. Frugtanlægget er i Kitwoods blomst: Kærlighed.

Generelt er sundhedssektoren kommet godt efter det, hvad angår kronbladene. De er blevet omsat i god praksis i mange egne af landet. Man er blevet opmærksom på, hvor meget glæde det giver – og lettelse i arbejdet – når man som professionel trøster, inkluderer, lader være med at overtage de opgaver den demensramte selv kan håndtere, styrker den enkeltes livshi-

storie og vover det ene øje på en personlig, ikke privat relation. Til gengæld står frugtanlægget, kærligheden, ofte ubrugt og tabuiseret tilbage. Som en lidt misforstået størrelse, de færreste kan finde ud af at forholde sig til på en professionel måde. Lysende undtagelser gives der dog heldigvis mange af med fantastisk personale, der uforbeholdent holder af de borgere, de tager sig af med alt fra fest og farver, kærlige drillerier til hvile, stilhed og indføling.

I de snart 25 år der er gået siden Kitwood påbegyndte sin reformation af demensplejen, er Kitwoods teologiske udgangspunkt på dansk grund blevet udeladt. Han omtales udelukkende som socialpsykolog. Hans fortid som teolog og præst glemmes, hans optagethed af filosofen Martin Bubers jeg-du forhold ligeledes. Ingen danske teologer har interesseret sig for ham eller hans indflydelse på plejesektoren. Kitwoods fokus på den personcentrerede omsorg har haft indflydelse på plejesektor og ældreområde, ikke alene i Danmark, men på verdensplan. Det er som om denne teologisk sekulariserede på en gang sjælesorgeriske og diakonale tilgang er blevet overset af dem, der ellers har næstekærlighed som arbejdsområde.

Folkekirken har sovet i timen. Men er nu vågnet op.

Kirkens praktiske kærlighed

Plejesektoren og det diakonale arbejde har altid været del af folkekirken arbejdsområde. Siden K. K. Steinckes reform i 1933 har diakonien haft to skikkelser: Institutionsdiakonien med fx Kirkens Korshær, Blå Kors og Diakonissestiftelsen og sognediakonien i form af hjemmebesøg, sjælesorg, gudstjenester og samvær på plejehjem.

Tidligere fyldte kirken mere med sin diakoni. Kaster vi et blik tilbage til 1530'erne blev Martin Luther lært op i diakoni af sin lægekyndige hustru, Katharina von Bora, da pesten for tredje gang ramte Wittenberg. Katharinas faster, infirmeristen Muhme Lene, som ellers havde været hendes trofaste sygehjælper under de to første udbrud af pest, var død. Luther blev Katharinas sygehjælper. Det blev han fordi behovet var der og fordi der blev kaldt.

Nu, i 2020'erne, bliver der også kaldt på kirken, fordi der er et voksende behov for dens kunnen. Såvel demens- som ældreområdet er støt voksende foreløbig frem til 2050. De sidste 15 år er der fra plejesektoren blevet kaldt på folkekirkens diakonale evner. Plejesektoren ved nemlig – måske via Kitwoods blomst – at kirken kan noget på disse områder som den ikke, med de beføjelser den har, magter. Plejesektorens profession er pleje. Kirkens profession er kærlighed. Kirken magter at forkynde kærlighed i afmagtens tegn. Dens teologi går ud på at forkynde kærlighedens gud. Ikke en sentimental kærlighed, ikke en seksualiseret kærlighed, men en kærlighed der tror alt, håber alt og udholder alt. En praktisk og jordnært anlagt kærlighed. Kirken er gennem liturgisk, musisk og teologisk viden og empati en institution der på en klangbund af rummelig kærlighed giver håb. Der er bud efter dette håb som kærligheden i blomstens midte vækker.

Udefra er der over en bred tværsektoriel kam tiltro til kirken. Kærligheden placeret i blomstens frugtknude giver anlæg til samværsformer der folder sig ud i kronbladene: Ved sjælesorgssamtalen én til én, til nærværgudstjenester, i pårørendegrupper, på vandrehold, i samtalesaloner, i erindringsværksteder. Når kirken kommer på banen viser det sig at Kitwoods blomst har flere kronblade gemt under de fem øverste.

Hvordan svarer folkekirken så på denne tiltro? Heldigvis svarer den. En undersøgelse Diakonissestiftelsen stod for i samarbejde med FUV i 2017 *Eksistens med Demens* viste at 17% af landets folkekirker på daværende tidspunkt var i gang med gode samarbejder med kommuner på området. I de sidste år, med det fokus FUV har haft på at udvikle såvel ældre- som demensområdet, har der lagt sig et par procenter mere på sidebenene. Men folkekirken mangler stadig at få en 80% af dens medarbejdere og frivillige til at opkvalificere sig og bevidstgøre sig på dette voldsomt accelererende område.

Årsagen til at antallet af kognitivt svækkede øges skyldes at Danmark er et aldrende samfund. Fordi et øget antal mennesker lever længere, vil en del ældre over 65 år på et eller andet tidspunkt blive ramt af demens, de fleste fog først efter de er fyldt 80 år. Men demens rammer også yngre helt ned til 40-årsalderen. På nationalt videnscenter for demens hjemmeside står der: "I Danmark anslår vi, at godt 87.000 mennesker på 65 år eller derover lever

med demens. Antallet forventes at vokse til mere end 134.000 mennesker i 2035 som følge af en stigende ældrebefolkning." For hvert menneske med demens regner man med fire pårørende, hvis liv påvirkes meget af sygdommen.

Folkekirken svarer. På mange måder og med mange initiativer. Alligevel er der lang vej igen. Med denne bog *Nærvær og tid. Gudstjenester og rum til mennesker med demens og deres pårørende – en idé, proces og brugsbog*, bidrages til nogle svar og handlingsmuligheder til at inspirere til at flere i folkekirken med tiden svarer på kaldet.

For at folkekirken kan blive bedre til at svare end nu, kræver det at ældre- såvel som demensarbejdet på en og samme tid:

- på sogneplan løftes ind til det myndiggjorte lægfolk i menighedsplejer, besøgstjenester, menighedsråd og andre af kirkens sociale strukturer
- på regionalt plan løftes ind i de strukturelle lag i menighedsrådsforeningen, i de enkelte provstier, i stifter, faglige erfaggrupper
- på landsplan løftes ind i de uddannelser og efteruddannelser de forskellige faggrupper har.

Det skal, uanset om man er præst, kirkemusiker, kirke og kulturmedarbejder, kirketjener, graver eller frivillig i kirken blive anerkendelses- og hæderværdigt at være ordentligt klædt på gennem viden fra demens-, alders-, hjerne- og reminiscensforskning. Den praktiske kærlighed skal næres af viden fra fag som ergoterapi, kulturgeragogik, musikgeragogik og musikterapi. Det er gennem denne baggrundsviden folkekirken på en teologisk fagligt kvalificeret måde kan være med til at udvikle og udvide sine langtidsholdbare liturgiske og musikalske rammer. Og møde sine medmennesker, der hvor de har mest brug for det.

Rummelighed og god tid er vigtige ingredienser til et glædesfyldt møde mellem mennesker. Der er brug for kirkens menneskesyn i omsorgen for den stadigt voksende gruppe af sårbare ældre. Det gælder på alle planer, homiletisk, diakonalt og sjælesørgerisk. Det minder dagspressen os jævnligt om. Det er en god udvikling, at flere kirker i skrivende stund bliver de-

menscertificerede, redefinerer menighedsplejer og gør diakoni til ”det ny sort” i arbejdet med sårbare mennesker.

Synliggørelse af det folkekirkelige ældrearbejde

Kirkens faste menighed har længe bestået af og være drevet af en overvægt af mennesker over 60. De slider godt i det, varetager krævende poster i menighedsråd, er frivillige på plejehjemmet, ledere af besøgstjenester, fastlægger foredragsaftener i aktivitetsudvalg, holder øje med hvem der har fødselsdag til tirsdagscaféerne, deltager i gudstjenesterne. Kirkens menighed med dens aktive ældre er et billede der svarer til andre foreninger, som fx idrætsforeninger, hvor ældre fylder godt og ansvarligt på den gode måde. De hverken berømmes eller belønnes for deres indsats, de er ofte selv med til at beslutte at penge og indsatser snarere skal gå til børn og unge. De peger med andre ord væk fra sig selv og væk fra deres alder som en udfordring. Måske kirkens sølverne flok skal til på en mere målrettet måde at prioritere det arbejde der finder sted til gavn for sårbare jævnaldrende.

Folkekirken styrker det folkekirkelige ældrearbejde ved at synliggøre det. Det folkekirkelige ældrearbejde kan anskues fra to sider: 1. Som det arbejde menighedens ældre i folkekirken udøver. 2. Som det arbejde folkekirken gør for ældre. Ofte er det folkekirkens raske ældre der ubemærket gør noget for de svagere ældre. Denne måde at arbejde på er til gavn for begge parter. Hvem kan fortælle hvem der får mest ud af det, besøgsven eller besøgs-vært? Der er en reciprocitet, en gensidig glæde ved at være der for andre og vanskeligt at gøre op, hvem der gør mest for hvem. Selv om glæden ved de vellykkede møder er stor, er det vigtigt at stille skarpt på området, for befolkningsgruppen af ældre vokser de næste mange år, og med den vokser også behovet for en særlig indsats for både dem der støtter og bærer og for dem der nu har brug for støtte. Folkekirken som helhed må blive bedre til at anerkende området som et der skal opkvalificeres og synliggøres.

Det at være ældre er en sag med mange sider. For vi regnes for ældre fra vi er omkring de 60 til vi er 105. Op til 45 år af et menneskes liv regnes for alderdom. Det kommer selvfølgelig an på helbred, hvor gammel man føler

sig, men givet er det at mange har det godt længe. Givet er det også at aldrig har der været så mange ældre mennesker som der er nu.

26,3% af befolkningen er ifølge Danmarks statistikbank i december 2021 over 60 år.

Det er over ¼ af befolkningen.

Det er aldrig forekommet tidligere i historien. Vores samfund ser meget anderledes ud end det gjorde i 1950'erne og 1960'erne. Dengang var det kun få der blev så gamle at de kom på alderdomshjem. Der fødtes samtidig flere. Dengang talte man om befolkningspyramiden, for den spidsede i den grad til. Nu har vi en befolkningsøjle, hvor grundlaget med nye fødsler i nogle årgange er lavere end antallet af folk der dør. Først efter de 90 år falder folk fra.

Hvordan forholder folkekirken sig til dette faktum? Hvordan forholder folkekirken sig til at der i og med at der er et voksende antal ældre som helhed samtidig også er et voksende antal af svage og syge ældre med behov for særligt tilrettelagte gudstjenester og særlig kvalificeret sjæle(om)sorg? Og hvad er befolkningens forventning til folkekirken i denne sammenhæng?

FUV's undersøgelse *Religiositet og forholdet til folkekirken 2020* viser at 86% af folkekirkens medlemmer forventer at folkekirken tager førertrøjen på i forhold til syge, gamle og socialt udsatte (s. 118). På spørgsmålet om hvad i folkekirken der er vigtigst, hvis den skal prioritere sine midler, kommer vedligeholdelse af kirkegårde og at hjælpe syge, gamle og socialt udsatte ind på en delt førsteplads, begge med 86%.

Den tillidserklæring må folkekirken og dens uddannelsesinstitutioner tage alvorligt. Men indtil videre har folkekirken som helhed ikke gjort så meget. Dog har stærke lokale initiativer rundt om i landet vist hvad en god indsats i samarbejde med den ældre del af menigheden kan skabe af fantastiske og livsbekræftende samværsformer til glæde for målgruppen og så sandelig også til glæde for de andre involverede parter, frivillige og medarbejdere. FUV har de sidste tre år søgt at undersøge om den slags lokale indsatser

kan systematiseres og implementeres i folkekirkens DNA, så de bliver en selvfølge fremover. Og så man internt i folkekirken bliver mere bevidst om hvor vigtig en gruppe de ældre er. Både raske og syge.

Demens

– en dødelig sygdom i et aldrende samfund

Hvordan hænger talen om et aldrende samfund sammen med talen om demens? Og hvorfor skal kirken tage sig af det ene og det andet?

Enkelt svaret handler det om, at jo større andelen af ældre er, jo større, har det vist sig i vores del af verden, er andelen af mennesker diagnosticeret med demens. Dermed ikke sagt at aldring er det samme som demens. Men omkring 87.000 mennesker, lever i dag ifølge såvel Alzheimerforeningen som Nationalt Videnscenter for demens med en af de 200 demensdiagnoser. De rammes pårørende, som har døgnarbejde i de år sygdommen varer, findes i stort tal, omkring en 400.000. De omsorgsgivende pårørende er oftest ægtefæller, søskende, døtre og børnebørn.

Kirken har en diakonal forpligtelse til at tage sig af de svage og syge og til at holde hånden under dem der slider sig op i omsorg for deres nærmeste. Samtidig 84% af befolkningen over 60 år medlemmer af folkekirken, fortæller Danmarks statistikbank. Det vil sige at næsten alle der på den ene eller anden måde rammes af demens, enten ved selv at få sygdommen eller ved at være pårørende, er medlemmer af kirken. Uanset medlemskab fortjener de at kirken ude i hvert menighedsråd og hele dens personale lader sig oplyse på området, så kirken kan møde dem i øjenhøjde og kvalificeret.

Det er derfor vigtigt at få sat en folkekirkelig, tværfaglig, gerontologisk efteruddannelse i system på landsplan og at indgå i sociale samarbejdsprojekter på tværs af sektorer. De to tiltag styrker hinanden. Vigtigheden understreges af at kirkens menighedsråd, præster og medarbejdere, som det er nu, i væsentligt omfang ikke er klædt på til at være sammen med mennesker med demens: Ved bisættelsessamtaler, i strikkeklubben, ved ”forstyrrelser” til søndagens gudstjenester, i mødet med det lokale plejehjem og via henvisninger fra kommunens opsøgende teams.

Demens er en sygdom i hjernen og ikke en almindelig alderdomssvækkelse. Den kan føre til social isolation. Rigtig mange frygter sygdommen. Frygt skaber fordomme. Uvidenhed om, hvad demens er, findes også i folkekirken. Men lærer kirkens medarbejdere kirkens egne værktøjer at kende ud fra hvad ny viden om demens kan tilføre til eksempel liturgi og sjælesorg, viser det sig at kirken har uendelig meget at øse af.

Folkekirkens rolle udadtil og indadtil

Først samarbejdet udadtil. Ræk ud! Samarbejd med SOSU-skoler, fællespraksislæger, plejehjemsledelser, aktivitetsmedarbejdere, demenskoordinatorer, opsøgende teams, egns museer, danseklubber, biavler-, idrætsbeboer- og handelsstandsforeninger. Det er vejen frem. Kirken hører til i samfundet. Diakoni og sjælesorg i samme bevægelse. Folkekirken har meget godt at give med dens dybde og medmenneskelige faglighed, men også meget at lære.

Indadtil i kirken er der behov for at videnspersoner med gerontologisk, musisk og teologisk ballast underviser i hvad det er liturgi, ritual, homiletik, diakoni kan i netop den kontekst der hedder sårbare, udsatte mennesker med demens. Der er også brug for viden om aldring og de svækkelser – og styrker – der følger med den.

Gerontoteologi bør derfor indarbejdes på Pastorseminariet, i Ny Præst og i Kiku’erne uddannelse såvel som med en kontinuerlig, tværfaglig efteruddannelse og i almene kurser på området.

Finder dette sted kan der for alvor skabes rum for samvær for og med såvel kognitivt udfordrede medmennesker som for mennesker der er gamle og fulde af liv. Alle disse mennesker er en gave, der skal anerkendes og modtages. Hver giver på sin måde glæde igen. De kognitivt udfordrede giver mulighed for os der stadig ser verden fra den kognitives synspunkt til at genfinde sansernes og sjælens betydning og finde nye veje til at skabe fællesskaber med plads til kognitiv forskellighed og nænsomhed. I Herrens hus er mange boliger.

Folkekirken er gennem evangeliet forpligtet på at være velforberedte i mødet med mennesker med demens og deres pårørende, så den ikke udstøder sin egen menighed, men finder styrke i Jesu handlinger, han der opsøgte, rummede og festede med de udstødte. Det er ingen skade til at tage udgangspunkt i en teologi for de svage – for en sådan gør os venligere og mindre frygtssomme i alle livets forhold. Det kan være med pårørendegrupper, med candlelight dinner og vandreture, med særligt tilrettelagte gudstjenester. Meget gerne tilrettelagt i samarbejde med de ramte selv og plejepersonale eller med pårørende med viden om hvilken fase de pågældende er i. Det kan være ved uhøjtidelige gårdsangergudstjenester og ved babyældresaltesang hvor snart sagt alle generationer mødes. Mulighederne er mange. Fantasi, vedholdenhed og lydhørhed er et par af hjælpemidlerne.

Lige så stor dygtighed, opmærksomhed, uddannelse og kærlighed der lægges i dåb, babysaltesang, børnegudstjenester, minikonfirmander, konfirmander og ungdomsarbejde, lige så stor entusiasme, kunnen, uddannelse og videbegær kan vi forvente fra kirkens side overfor de sidste fyrrer år af et menneskes liv.

Alle er menighed. Børnene henter vi ind fra børnehaverne og gennem skoletjeneste. Ligesådan må vi tilbyde dem der bor ene hjemme eller på plejehjem at komme hos os. Måske folkekirken burde oprette en ældretjeneste?

Det aldrende samfund er kommet for at blive og med det et voksende antal mennesker med demens. Sygdomme som befolkningen tidligere døde tidligt af, kan nu behandles. Samtidig lever flere sundere. Til gengæld får mindre kendte sygdomme bedre grobund. Deriblandt de over 200 former for demens. Folkekirken har momentum til at blive aktiv medskaber på et samfund med musik, ånd og krop, med ritual og højt til loftet, med sammenhængskraft, hvor alle generationer trives med og uden sygdomme trods et samfund, der er sat sammen på en måde, som aldrig er set før.

Ormen og sløret

Demens og aldring kan sammenlignes med en orm og et æble. Så forskellige er de. To kategorier. I æblekassen ligger æblerne kind mod kind. De som holder længe har ikke orm. De rynker når de ældes, men er stadig friske i kødet. De, der har orm, går hurtigere til. Demensens orm gnaver sig ind i hjernens kognitive og motoriske funktioner. Imens de ædes op bevares krop, sjæl og følelsesliv lang hen forholdsvis intakt. Til forskel fra æblets orm kan demsens orm krybe sammen, når det faste kød får saft og kraft fra gode oplevelser. Så går ormen i hi.

Et andet billede af demens er et slør, der dækker mennesket bag sygdommen. Vi som står foran sløret, har svært ved at opfatte mennesket bag. Vi ser kun sløret. Men den ramte selv sanser os, hører og mærker os. Sanseapparatet har betydning for den ramte. Det berøres ikke umiddelbart af sygdommen. Det forhold gør det vigtigt at møde den syge med accept af det menneske der gemmer sig bag sløret. Den direkte og kærlige tiltale i øjenhøjde, der respekterer den pågældendes menneskelighed er afgørende.

Ved dødslejer for mennesker der ikke har demens lærer vi at det vigtigt at huske at den døende hører alt der siges. Det samme gælder for mennesker med demens. Efter at have fulgt selv den sværest ramte ind i døden er det en erfaring, at vedkommende var til stede med sit selv til sidste åndedrag. Måske kun synligt i en trækning i hånden, en bevægelse i et øjenlåg, en vilje i et blik. Også for dette menneske og dennes pårørende var det at give slip i en elskets arme en velsignelse. Den under kirken også den, der har Alzheimers i sidste fase. Som præst at gå ind i den situation kræver en tyrkertro på menneskets værd, uanset dets kognitive tilstand. Det var sjælen Gud blæste ind i mennesket i skabelsens tid. Det er sjælen der forlader mennesket, når det dør. Det kristne menneskesyn gælder alle mennesker.

Umiddelbart er demenssygdomme en udfordring for den danske udgave af den luthersk-evangeliske kirke, fordi vores lokalafdeling af lutherdom mest har tiltro til forkyndelsen af Ordet. Andre afdelinger af lutherdommen har været bedre til at åbne sig for sanselige elementer, og vi er da også på vej her i landet, på vores egen sendrægtige facon. O, måtte dog blot den glæde ske.

Håb

Sammen med mennesker med demens har kirken som ritualforvalter brug for at tale Ordet med mere end mundens argument: Toneleje, kroppens åbenhed, sang, sjælens bevidsthed, varme, lydhørhed og sans. Liturgien må masseres, før den får en form tilgængelig for den ramtes sanseapparat. I liturgi, sjælesorg, tilpassede sanselige prædikener, salmernes poesi, trosbekendelsens, fadervors og velsignelsens genkendelige gentagelser ligger nøglerne til at åbne livs- og frelseshistorie og dermed håb for den ramte. I en video om samskabelse, som FUV netop har produceret til undervisningsbrug fortæller Kirsten Nielsen fra Demensteamet på SOSU-Øst (se link senere), at der hvor hun finder kirkens medarbejdere stærkest i samværet med mennesker med demens er med formidlingen af håb.

Tænker vi på aldrig til forskel fra demensen er en kategoriforskel til at få øje på: Aldring er ikke en sygdom, den er et eksistensvilkår. En proces der sættes i gang i samme øjeblik vi fødes. Vi fødes, ældes og dør. Med aldrig følger så meget: Overblik over ens lange liv, glæden over øjeblikket. Naturlig aldrig og sygdomssyndromet demens er forskellige størrelser. Et aldrende menneske der rammes af demens, bliver ikke til en anden men er igennem alle sygdommens faser sin egen historie, humor, omsorg. Den selvoplevelse må kirken styrke og nære med opstandelsens håb.

Denne bogs intention og dens bidragydere

Mange sogne i landets stifter har nu gang i væsentlige initiativer på området. Der er fornemt materiale til inspiration som Christine Toft Kristensens og Mette Christoffersen Gautiers *Kirke med Demensramte*. Med indeværende bog *Nærvær og tid. Gudstjenester og rum til mennesker med demens og deres pårørende – en idé, proces og brugsbog* ønsker bidragyderne og redaktionen som i perioden har været tilknyttet FUV at sætte fokus på hvor forskelligt opgaven kan gribes an. Der er ikke én måde at arbejde med området men utallige.

Bogen lægger sig respektfuldt i slipstrømmen til Kristensen/Gautiers bog og viser samtidig flere mulige liturgiske og teologiske tilgange, nogle udsprunget af folks egne pander, andre inspireret af *Kirke med Demensramte*

og dens forgænger *Salmesang med Demensramte*. Den lægger sig samtidig på linje med *Skabelse og Samskabelse – folkekirken på vej ud af skabet* ved Anne Tortzen, Erling, Andersen, Esben Thusgård (red.). Det bliver tydeligt hvor vigtigt det er med sådanne inspirationsbøger og hvordan hver enkelt derefter tilpasser inspirationerne til lokale forhold og egen teologi, så nye idéer opstår undervejs. Vi bygger på hinandens erfaringer. Og vi bygger i fællesskab med det samfund vi lever i.

Her i *Nærvær og tid* tilbydes et alsidigt udviklings- og procesperspektiv samtidig med at der tages et par spadestik mere til at tænke i såvel samarbejder indadtil i kirken som udadtil af kirken. Vibeke Tuxen tænker på luthersk grundplejehjemmets menighed ind i sognemenigheden med udgangspunkt i Paulus' tanker om menigheden som Kristi legeme: At de lemmer på legemet, som synes at være de svageste, netop er de nødvendige. Nødvendige til hvad? Til at fastholde os gennem gudbilledlighed til medmenneskelighed.

Som kirkens repræsentanter i plejesektoren kræver det viden, vedholdenhed og evne til at omstille sig i et lokalsamfund, der er i konstant forandring. Nana Schiøtt Hansens fortællende artikel er et eksempel på disse evner og hvordan de igennem et årtis erfaringer som åbent opsøgende præst styrkes gennem øget faglighed og stadigt nye samarbejder. Det kræver en tro på at alt kan lade sig gøre også under stramme forhold.

Musik og teologi arbejder på smukkeste vis sammen, når organist/kirke-musiker og præst/kirke- og kulturmedarbejder sammen tager fat på at gøre gudstjenester og andagter levende for mennesker med kognitive udfordringer. Tilbage sidder en menighed der oplever sig set og anerkendt, og kirkens medarbejdere svæver hjem. Her kommer Tomas Zawadski og Lisbeth Mannerup samt Martin Valsted og Lillian Jordan Nielsen med stærke eksempler og erfaringer fra samarbejder, der styrkes af at musikken går i dialog med teologien.

Det samme gælder de tre forskellige former for årshjul, der præsenteres af Maren Pitter Poulsen, Birgitte Christensen og Lene Carina Kjær Andersen samt Jenny Thaysen Kjær.

Musikkens forløsende magt sammen med ordenes bårne glæde får et frigjort udtryk i Mette Ladefogeds artikel om Erindringsdage, der også rummer eksempler på liturgier. Eksemplerne fra praksis trænger sig på fra hele landet med tiltag på tværs af generationer og nye samarbejdsformer som babyældresalmesang og konfirmander der inddrages. Det fortæller Lisbeth Moesgaard Lindegaard, Line Rudbeck og Hanne Ortvad-Larsen om. At være pårørende til mennesker med demens er en helt særlig og krævende rolle. Hans Boas skildrer erindringsskabende samværsformer for pårørende såvel som demensramte i Den Gamle by og i sin kirke og udfordrer sig selv og os til at tænke nye, musiske elementer ind i arbejdet. Jens Christian Meldgaard kommer med sit bud på pårørendes betydning. Anne Bundgaard Hansen byder ind med, hvordan man kan blive en demenscertificeret kirke. Undertegnede byder ind med hvordan man i en region/stift kan sætte gang i demensarbejdet med eksempel i den temadag, der var startskud i Aarhus Stift i 2019.

Bogens sidste kapitel giver et kvalificeret bud på hvordan en teologi for ældre med demens tager skikkelse. Cand.mag. i diakoni Kirstine Haugaard Nielsen henter inspiration i engelsk pastoralteologi og demensforskning. Med dette vigtige bidrag der kobler John Swintons teologi på Tom Kitwoods personcentrerede omsorg for mennesker med demens gives et sprog til hvordan vi som kirke kan få de ellers disparate menigheder, søndagsmenigheden og plejehjemsmenigheden til at smelte sammen i hvert fald billedligt talt som med-lemmer på det Kristi legeme kirken er.

Baggrund for bogen

I perioden 1. januar 2019 til 31. december 2021 har FUV haft gerontologi, altså viden om alderdom, som satsningsområde. Kommissoriet har været at styrke og synliggøre det folkekirkelige ældrearbejde med særlig fokus på mennesker med demens og deres pårørende. Satsningsområdet blev bygget op over tre søjler. Det har været muligt at arbejde med især to af dem. De tre søjler var:

1. En toårig tværfaglig gerontologisk efteruddannelse for kirkemusikere, kiku-medarbejdere og præster.

2. At styrke opbyggelsen af samskabelsesprojekter på landsplan med udgangspunkt i et pilotprojekt i Aarhus. Aarhus Stift og Aarhus Kommune har en aftale om samarbejde på området.
3. At give inspiration til at udnytte kirkens jord, kirkegårde, præstegårdsjord til haver og anlæg til sjælelindring med baggrund i klosterhaveretradition.

De to første søjler har fået konkrete resultater. 32 præster, kirkemusikere og kiku-medarbejdere fra hele landet har gennemført den gerontologiske efteruddannelse. FUV håber på at sætte et nyt hold igang i 2023. Samskabelsesprojektet i Aarhus har udmøntet sig i holdbare samarbejder mellem kommune, Den Gamle By og folkekirken i Aarhus – det sociale arbejde. En samtalevideo støttet af Aarhus Stift kan ses hvis man downloader dette link: <https://vimeo.com/augenblickdk/download/637476840/efb4fbb642>. Samskabelse har også fundet fodfæste i Hvidovre og Hørsholm Kommuner. Den tredje søjle lægger sig i tråd med allerede eksisterende initiativer på kirkegårdsområdet anført af Kirkegårdslederforeningen og Foreningen for Kirkegårdskultur samt kommunale initiativer som fx Vild med Vilje.

Nærværende bog er således resultatet af arbejdet på de to første områder. Mens tredje søjle mest har været en opdagelse af at mange menighedsråd og kirkegårdsledere allerede er i gang med at tænke nyt. Bidragyderne har vi lært at kende enten under efteruddannelsen eller igennem samskabelsesprojekter.

December 2021

*Sognepræst i Hurup, provst i Sydthy Line Skovgaard Pedersen
og sognepræst i Strandmarkskirken, vidensmedarbejder i FUV,
ph.d., Rose Marie Tillisch (red.)*

Kapitel 1

Kirken har brug for de svageste

- ➔ **Målgruppe:** Alle kirkens medarbejdere, som trænger til en teologisk begrundelse for at styrke samarbejdet mellem kirkens medarbejdere og plejehjems-personale, demenskoordinatorer mfl.
- ⊕ **Formål:** At føre menighederne sammen – plejehjems-menigheden med søndagsmenigheden.

Kirken har brug for de svageste

Af Vibeke Tuxen, sognepræst i Valby Søndre Sogn, cand.theol.,
MA i dogmatik og sjælesorg

Kirken har brug for de svageste

Vi tror på de helliges samfund. Sådan siger vi i kirkens trosbekendelse søndag efter søndag. Men hvem er de helliges samfund og hvem hører til her? Meget kort fortalt er de helliges samfund de døbt, både dem der lever nu og dem, der er gået forud til Gud. De svageste, der er beboere på plejehjem, hører også til her. Vi er ikke en hel menighed, hvis ikke de svage og sårbare har mulighed for at deltage i sognemenighedens fællesskab.

Ingen af os er i tvivl om ældres og sårbares værdighed, men indebærer det også deres ret til at være til besvær? Efter at have talt med nogle af beboerne på mine plejehjem om deres længsel efter trosliv og trospraksis, er det blevet aktualiseret for mig, at plejhjemsbeboere skal inviteres med ind i sognemenighedens fællesskab. I stedet for de små opdelte menigheder i et sogn med tre, snart fire plejhjemsmenigheder skal der skabes én sogne-menighed, hvor alle, der gerne vil deltage, har mulighed for det.

Mit første argument er fra apostlen Paulus, som i 1. Kor. 12 skriver, at alle Kristustroende har en funktion på Kristi legeme. Han skriver, at de lemmer på legemet, som synes at være de svageste, netop er de nødvendige, og de lemmer vi synes er mindre værd, dem giver vi desto større ære.

Dietrich Bonhoeffer skriver om betydningen af det synlige fællesskab. Det er Guds nåde, når vi som menighed kan samles synligt om Guds ord og sa-

kramente. ”Kristus i ens eget hjerte er svagere end Kristus i broderens ord”, lyder påstanden fra Bonhoeffer. Det er en interessant iagttagelse, som jeg tror, de fleste af os genkender. Vi har brug for lydhørhed og bekræftelse fra andre, men vi har også brug for at mærke et synligt fællesskab af mennesker, som er bærere af det kristne budskab. Bonhoeffer går helt ud til kanten, når han siger, at ”Udelukkelsen af de svage og uanseelige, de tilsyneladende ubrugelige, fra det kristne fællesskab kan betyde udelukkelsen af Kristus, der i skikkelse af de fattige brødre banker på døren.”

Nogle plejehjemsbeboere har været vant til at komme i en menighed, hvor de har været aktive. De savner fællesskabet i kirken med mennesker, de kan dele troen med. Men også vi som menighed har brug for det, som plejehjemsmenigheden kan give os.

Jeg tænker, at der må skabes rum og plads til de svageste iblandt os i kirken. Præst, organist og kirkesanger skal ikke bare på høflighedsvisit på plejehjemmet; men menighedens for tiden stærke lemmer og de for tiden svage skal være i stue med hinanden. På den ene eller anden måde. Også når det bliver besværligt og kræver flere hænder og økonomisk støtte. Den usynlige mur mellem menighedens liv på den ene side og forsamlingen af svage og sårbare mennesker på sognets plejehjem på den anden side må synliggøres og sænkes.

Der er brug for en opgradering af sognekirkeligt engagement. At ankomme til et plejehjem er at træde ind et sted, hvor 60-70 eller over 100 mennesker bor i en stor boligblok. Det slår mig hver gang, at det er utrolig mange svage mennesker samlet på et sted. Efter mange år som sognepræst og præst på plejehjem, ved jeg, i hvor høj grad der er brug for hjælp til at følge ældre over i sognekirken til gudstjeneste, og hvor meget der er brug for hjælp til at lytte til den sorg, det er for den ældre at forlade sit gamle hjem for at flytte i en plejehjemsbolig.

Så der er brug for flere hænder til at hjælpe de ældre. Og jeg tror, at de, der hjælper, vil opdage, at de får noget tilbage. Der er behov for et fortsat menighedsfællesskab med de mange små snakke der følger med. Bonhoeffer skriver, at ”ligesom kærligheden til Gud, begynder med, at vi hører hans

Ord, så er det indledningen til kærlighed til broderen, at vi lærer at lytte til ham.” Og der er god grund til at øve sig.

På plejehjemmet sidder vi overfor et menneske, der har levet et langt liv på godt og ondt. Det, der tynger, kan være svært at tale om. Man er måske ikke vant til at sætte ord på Gud og tro, men pludselig kan man ikke sove, fordi man er bange for ikke at vågne igen. Måske er man bange for det, der kommer før døden, eller det der kommer efter. Samtalen med plejehjemsbeboere er den samtale der, om nogen, kan minde os om afslutningen på livet. Det, at livet rinder ud. Ikke på grund sygdom nødvendigvis, men fordi vi ældes, bliver gamle og til sidst dør.

De gamle og sårbare minder os om det, der er vores alles virkelighed; men som mange af os kan holde på afstand i det daglige. Vi ser vores egen grundlæggende sårbarhed på deres krop og mærker den i mødet med deres svækkede funktioner. Fysisk, intellektuelt og emotionelt. Det er måske en af grundene til, at de er nødvendige lemmer på kirkelegemet. I denne, for mange svære erkendelse af tab og død, finder jeg hermed mit andet argument for samværet med de svageste.

Hvad kan vi lære af de svageste, og hvorfor kalder Paulus dem for de nødvendige lemmer på Kristi legeme? Vi kan lære af de gamle og svageste, at livet her ikke er evigt. Måske vi kan lære at omgås tanken om, at livet ender med aldring og død og nogle gange endog med aldring, sygdom og død. Det er et eksistentielt vilkår, som gælder os alle.

Måske tilstedeværelsen af gamle sårbare mennesker i menigheden kunne hjælpe os på vej med de tunge tanker omkring livets afslutning? De gamle besidder ofte en visdom og ro, vi andre ikke har. De ved, at livet ender. Fordi de er så gamle. De har sagt farvel til nære slægtninge og venner. Måske vi i sognemenigheden har brug for at lære, at døden er ikke ude af sind, fordi vore gamle er ude af syne. Sikker er det, at sognemenigheden har lige så meget brug for plejehjemsbeboerne for at blive en hel menighed, som plejehjemsbeboerne har brug for sognemenigheden. Det, der gør Kristi legeme fuldendt, er, at alle de forskellige kropsdele er med. Kristi legeme med

børn og unge, med sårbare gamle og med folk i alle aldre og tilstande bliver et sandt fællesskab.

Mit tredje argument er, at det sårbare menneske ofte har en taleret, vi andre ikke har. De kan sige ting, der lyder forkert i munden på unge og sunde. Matthias Secher Rom, som er teolog og frimenighedspræst, skriver ud fra sine egne svære sygdomserfaringer om et liv i sygdom og tro. I bogen *Magtesløs styrke* gør han opmærksom på, at vi ikke lever i almagt, men i afmagt. Og at Gud bruger magtesløsheden som sit redskab for, at Hans kraft kan udfolde sig. Som kirke er vi aldrig blevet lovet et liv uden problemer. Når lamme går og blinde ser, møder vi en flig af evigheden. Alligevel lever vi under magtesløshedens eller korsets fortegn. Engang skal vi blive forløst af alt det, der tynger os her. Men vi er endnu ikke der. Det er derfor vigtigt i alt kirkeliv mellem plejehjem og sognemenighed, at vi erkender, at det er korsets vej, der er vores vilkår som menighed i denne verden. Her virker Guds kraft og her findes en vej fremad – også for syge og gamle og mennesker med handicaps og demens. Her er ingens liv forgæves eller overflødigt på noget tidspunkt.

Vi tror på de helliges samfund. Lad os give både os selv og de svageste lov til at være til besvær. Vi skal som sognemenighed bygge bro til de svageste. For de kan ikke undværes, ligesom vi ikke kan undværes i en sognemenighed, der bevæger sig i landskabet mellem liv og død.

Kapitel 2

Om over tid at arbejde med gudstjenester med mennesker med demens – proces og liturgier

- ➔ **Målgruppe:** Præster, kirke- og kulturmedarbejdere og kirkemusikere og frivillige, der skal i gang med arbejdet på plejehjem og som har brug for at se, hvordan arbejdet kan udvikle med og uden organist, med og uden fast gudstjenesterum, i skiftende tider med sammenlagte plejehjem og nye medarbejdere.
- + **Formål:** At opmuntre til at gå ind i arbejdet med oprejst pande og blive ved med at søge nye veje til gavn for målgruppen. At opfordre til ikke at lægge sig fast på én liturgi, men være nysgerrig og opsøgende, prøve sig frem, lyttende og spørgende efter lokale forhold ligesom artiklens forfatter.

En personlig beretning om liturgi og dens transformationer i perioden 2010-2021

Af Nana Schjøtt Hansen, sognepræst i Sankt Nikolai Sogn, Holbæk

Dette er en personlig fortælling om mit arbejde med gudstjenester for demensramte, og om hvordan det har udviklet sig, fra jeg begyndte som præst i 2009 og til i dag.

Baggrund

Overdragelsen fra min forgænger

Min forgænger havde gudstjeneste på det lokale plejehjem Holbækhus. Det var primært et plejehjem for mennesker, der var ramt af demens, men de havde også beboere i aflastning, der ikke nødvendigvis var ramt af demens, og nogle af disse blev boende efter aflastningen.

Gudstjenesten lå onsdag kl. 11.00 en gang om måneden. Det var en mini-udgave af højmesse med nadver. Der var ingen kaffe i forlængelse af gudstjenesten, da beboerne efterfølgende skulle have deres frokost. I en kort periode da jeg lige var blevet ansat, overtog min kollega gudstjenesterne, og hun afskaffede nadveren, da hun fandt det uværdigt. Som ny præst fortsatte jeg i det spor, som mine forgængere havde trådt. Jeg var selvfølgelig i præstekjole.

Holbækhush plejehjem

Holbækhush lå midt i Holbæk by, men mange af beboerne kom fra landsbyerne rundt om i provstiet. Der var således ikke mange kirkegængere blandt beboerne, som var kommet i Skt. Nikolai Kirke, hvor jeg er præst.

Gudstjeneste blev afholdt i en høj kælder med store vinduer ud mod gaden, men det var kun det øverste af vinduerne, der nåede op over gadeniveau. Der var nogenlunde roligt og ikke andet end en mur at kigge ud på, så udsigten forstyrrede ikke. Det var et rum, hvor bagvæggen var et forhæng, og bag ved forhænget var der et lager af rent vasketøj. Det betød, at der kunne komme ansatte ind under gudstjenesten for at hente vasketøjet. Nogle ansatte gik stille ind, og andre igen sagde: ”Undskyld jeg forstyrrer”, hvilket de jo så gjorde.

Der var en organist til stede fra Skt. Nikolai Kirke, og der var et rigtigt klaver. Der blev sat stole frem på rækker vendt mod alteret, som var et bord, der blev gjort til at alterbord med en hvid blondedug og to lysestager med levende lys. Der hang et billede over klaveret af altertavlen i Skt. Nikolai Kirke. Det var et Carl Block maleri af Jesus og et lille barn.

Mine første år med demensgudstjenester på Holbækhush plejehjem

Jeg overtog gudstjenesterne på plejehjemmet Holbækhush inden for mit første halve år som præst. Jeg havde ikke en fast organist med, da vi manglede en organistassistent, så det var forskellige mennesker, der spillede fra gang til gang. Jeg fik en fast organist med, og det blev bedre, men hun stoppede efter et par år, og så var jeg tilbage med skiftende vikarer.

Jeg afholdt som mine forgængere en miniudgave af højmessens uden nadver. En dag, hvor jeg ankom til gudstjenesten, stod der et nadversæt fremme til mig, og derefter havde vi nadver hver gang. Jeg snakkede med en af de ansatte, der sagde, at nogle beboere havde fortalt, at de savnede nadveren. Jeg havde ikke en fast kontaktperson, og det var ikke altid, at der var noget personale til stede under gudstjenesterne. Det var ikke altid, at jeg

mødte personalet, undtagen når de kom ned med nogle af beboerne, og det meste af personalet var søde og imødekommende.

Jeg ændrede min prædikener fra en kortere udgave af søndagens højmesse til en fortælling med et tema som bøn, hyrden, påske, jul etc. inden for de første år. Bibellæsningerne var altid fra den gamle bibeloversættelse og ligeså med fadervor.

Jeg brød mig ikke om at være der og holde gudstjenester, fordi det ikke fungerede, men jeg vidste ikke, hvad jeg skulle gøre ud over de ændringer, som jeg havde gjort med nadver og prædiken.

Liturgien fra dengang så ud som i Liturgi i proces, I

Ændringen – en sparringspartner

Der blev ansat en ny organistassistent, og hende arbejdede jeg også sammen med til børnegudstjenesterne. Vi opbyggede en fortrolighed og kunne tale meget ærligt og åbent sammen. Det vil sige, at der var plads til direkte kritik og ros. Organistassistenten havde selv en pårørende, der var ramt af demens, og kendte derfor til de udfordringer, der kan ligge i det.

Hun besad også en værdighed, der gjorde, at hvis en telefon ringede hos en af de ansatte under en gudstjeneste, kunne hun smile og med et bestemt blik kigge på vedkommende og bede ham eller hende om at gå ud. Dette betød på sigt, at vi fik opbygget en kultur, hvor der altid var personale til stede. De skulle ikke snakke sammen under gudstjenesten eller have telefoner, der ringede. De skulle deltage på lige fod med beboerne. Der skulle ikke komme nogle ansatte og hente noget i depotrummet under gudstjenesten, og de skulle komme med beboerne i god tid, så de kunne komme ordentligt på plads. Vi fik også to kontaktpersoner, som vi kunne snakke med om vores ønsker. Vi gav til gengæld beboerne en gudstjeneste, som betød noget for os, og som vi investerede os selv i. Rom blev ikke bygget på en dag, men det skete over tid.

Korarrangementer to gange årligt

Ud over gudstjenesterne kom vi to gange om året med Skt. Nikolai Kirkes Juniorkor. Vi kom til jul og om sommeren. Der var fokus på sang, både fællessang og at korpigerne sang for os. Jeg fortalte en kort fortælling, og der var fadervor og velsignelsen. Om sommeren kunne vi være udenfor i deres skønne have, hvis vejret tillod det. Der var plads til, at pårørende kunne komme med, og så sad de og spiste kage og drak kaffe. Til jul var vi alle stuvet samme i det samme lokale, som vi havde gudstjeneste i. Det er ikke noget stort lokale, så der skulle noget opsætning til. Der var også efterfølgende slik eller is til korpigerne. I begyndelsen var det noget, som vi forlangte, at plejehjemmet sørgede for, men efterhånden tog vi det selv med, da plejehjemmet ikke har mange penge. Jeg fortalte altid korpigerne, at dette var et specielt plejehjem, hvor nogle af beboerne godt kunne finde på at råbe noget eller gøre andre ting, som kunne virke lidt mærkeligt, men at det skyldtes, at beboerne havde en sygdom i hovedet, som gjorde, at de kunne finde på at sige eller gøre ting, som de normalt ikke ville have gjort. Jeg ville godt have, at korpigerne ikke var bange eller følte sig utrygge ved at komme på plejehjemmet, og at det blev naturligt for dem.

En liturgi kunne se sådan ud, se: Liturgi i proces, II

Fokus på plejehjemsgudstjenester og gudstjenester med demensramte

Der blev udbudt et dagskursus om demensgudstjenester, som var et samarbejde mellem de to religionspædagogiske konsulenter i Roskilde og Helsingør Stift. Jeppe Carsce Nissen fortalte om sit arbejde på Plejecenter Sølund. Stinna Ahrenst fortalte om sit treårige projekt, som jeg mener ikke var afsluttet på daværende tidspunkt, i form af en undersøgelse af gudstjenester på plejehjem, og om hvordan hun havde arbejdet med at udvikle dem i en mere demensvenlig retning. Anita Engdahl fortalte om at være pårørende til en demensramt.

Organistassistenten var også med, og det var en øjenåbner for os begge. Vi blev enige om at følge op på det kursus.

Udviklingen Det ene spor – viden

Vi kørte i to spor. Det ene spor handlede om at få så meget viden som muligt om emnet gennem kurser. Jeg deltog i alle de kurser om emnet, som jeg kunne komme i nærheden af. Det begyndte at blive et emne, som poppede op flere steder. Det blev taget op på stiftsdagen i Roskilde Stift af Stinna Ahrenst med et foredrag om hendes treårige projekt med en efterfølgende workshop. På den workshop arbejdede vi med gudstjenesterne for demensramte. Der blev dannet en gruppe af præster, hvor vi mødtes for at udveksle erfaringer, og det var intensjonen, at vi skulle rundt og opleve hinandens gudstjenester. Vi mødtes en gang på mit plejehjem Holbækhus, men vi kom aldrig andre steder hen. Der var dels en stor blufærdighed fra præsternes side, og dels var det ikke alle steder, at vi fik lov fra plejehjemmene til at deltage i gudstjenesten. Den netværksgruppe blev begyndelsen til den netværksgruppe, der er i Roskilde Stift i dag. Der er en præst fra hvert provsti, som skal være ressourceperson for resten af provstiets præster og hjælpe med sparring til deres ønsker. Vi mødes to gange om året for at udveksle erfaringer, både gode og dårlige, og vi afholder en inspirationsdag. Gruppen hørte tidligere under den religionspædagogiske konsulent Stinna Ahrenst men hører nu under sognepræst Lillian Jordan Nielsen.

Jeg var på et kursus arrangeret af Sjællands Kirkemusikhøjskole på Liseslund, på stiftets temadage og på temadage arrangeret af netværksgruppen i Roskilde Stift, som i høj grad lå på Stinna Ahrensts skuldre. Jeg var også på et kursus med min kollega, som havde det andet plejehjem i sognet, og på et kursus med organistassistenten om demensgudstjenester hos Anne-Mette Riis.

Jeg har også deltaget på Nationale Demensdage sammen med andre præster fra Roskilde Stift.

Det andet spor – Learning by doing

Det praktiske, liturgien og nærvær

Det andet spor handlede om, at vi gradvis ændrede vores gudstjenester på plejehjemmet Holbækhus. Learning by doing. Vi begyndte med at sætte stolene i en rundkreds, så vi kunne se hinanden uden at blive forstyrret. Alteret var ikke en del af rundkredsen. Det var lidt svært at skulle agere i en rundkreds, når vi er så vant til at stå foran kirkegængerne, men det lærte vi efterhånden.

Vi kom i god tid og gjorde klar, hvis der ikke var blevet stillet op til os på den måde, som vi ønskede det. Vi hilste på alle beboerne, gav hånd og kiggede dem ind i øjnene inden gudstjenesten begyndte.

Vi begyndte at have et klokkespil med, og organistassistenten spillede på det for at imitere kirkeklokkerne. Klokkerne kunne også være på vindklokkerne. Hun sang derefter til hver enkelt beboer ”Morgen er nær” med klokkespillet og stod foran hver enkelt beboer for at se dem ind i øjnene, mens hun sang. Det endte med, at hun sang til alle, der var med til gudstjenesten, både beboere, ansatte og mig, præsten. Der var en blufærdighedsgrænse, som skulle overvindes for begge parter. Jeg afsluttede gudstjenesten med at blæse sæbebobler til alle under postludiet.

De to første salmer sang vi uden salmebog og de første vers med simple fagter, hvor vi holdt hinanden i hånden. Den sidste salme var hele salmen med salmebog. De to første salmer kunne også være med et olivenkors i hånden. Organisten spillede altid den sidste salme på klaveret og nogle gange også til en af de andre salmer.

Prædiken

Jeg begyndte gudstjenesten med at have en ting med, og så snakkede vi om den genstand, mens folk kom ind og satte sig på stolene eller blev kørt ind i kørestol. Genstanden repræsenterede et tema som korn til høst, der lå i en skål, som beboerne kunne røre ved, en miniatureudgave af en døbefont til

dåb, en kamel og et billede af en stoppenål til lignelsen om kamelen og nåleøjet, en kugleramme eller et målebånd til lignelserne om arbejderne i vingården, etc. Genstanden kom frem igen under prædiken. Nogle gange tog jeg udgangspunkt i genstanden, mens jeg andre gange brugte genstanden til at slå temaet an med. Genstanden var den visuelle del og den sanselige del af prædiken, som beboerne kunne røre ved og se.

Jeg skriver som regel prædiken ned eller har stikord med, eller jeg har fortællingen skrevet ned på papir, men jeg bruger det ikke til at læse op af. Det ligger der, hvis jeg går i stå, men ellers fortæller jeg uden manuskript og med fokus på øjenkontakt og nærvær.

Stinna Ahrenst spurgte mig flere gange, om jeg ikke kunne lave prædiken om til en dialog med beboerne, og det afviste jeg blankt. Jeg endte dog med at gøre det. Ikke i form af en ren dialogprædiken men ved at spørge beboerne om noget, som vi kunne snakke videre fra, hvis dialogen udviklede sig til det. Jeg kunne slutte med at genfortælle lignelsen eller dagens tekst. Det betød, at vi ikke altid endte der, hvor jeg troede, at vi skulle ende, og så gik ”prædiken ikke op.” Til gengæld blev beboerne aktiveret i gudstjenesten, og der dukkede noget meget fint frem. De kunne fortælle om deres egen dåb og andre minder fra deres liv. Det har krævet mod fra min side og et overskud, der handler om at være fuldstændig til stede i nuet og gribe det, der kommer frem.

Nadver

Vi havde stadig nadver, og den lagde vi i slutningen af gudstjenesten, hvor den stadig ligger. På den måde er nadveren rykket et trin op i liturgien. Jeg begynder med at sige: ”Nu skal vi til at holde nadver. Jeg begynder med at indstifte nadveren, og så går jeg rundt til hver enkelt af jer, og hvis I ønsker nadver, så siger I ja, og hvis I ikke ønsker, så svarer I nej.” Jeg bruger hele ritual A og indstifter nadveren. Jeg går rundt til hver enkelt og spørger dem, om de ønsker nadver og giver dem først brødet. Tidligere gik jeg selv rundt og gav dem bageret, men det gør en af de ansatte nu, og så kommer jeg med druesaften. Jeg bruger druesaft, da jeg tidligere har spurgt plejehjem-

mets ledelse, om jeg måtte bruge altervin, men det måtte jeg ikke pga. den medicin, som nogle beboere får. Efter endt nadver samler vi bægrene ind.

Ændringen ændrede os

Liturgien ændrede sig ikke meget, men måden, vi gjorde tingene på, ændrede sig, og vi ændrede os. Jeg hørte meget det samme til kurserne, og langsomt trængte det ind, og jeg turde tage det i brug. Jeg var ved at gå ud af mit gode skind første gang, jeg skulle blæse sæbebobler, for hvad ville beboerne ikke tænke? Men beboernes reaktion var ren glæde. De demensramte har hele tiden været glade for både sæbeboblerne og at blive sunget til, men det bryder nogle af de mentalt friskere beboere sig ikke om. Det er et valg, som vi har måttet træffe, at gudstjenesten er for de demensramte beboere, og så må de andre beboere være med på den præmis, men der er noget for alle. Enkelte beboere er sprunget fra, andre har kunnet se glæden hos de øvrige eller mærket den hos dem selv, eller også har de vænnet sig til formen. For mit vedkommende handlede det om at turde og ikke mindst at turde fejle. Det handlede om at lægge lidt af kontrollen væk og få nogle andre oplevelser ud det. Det handlede om at være velforberedt og at turde tage de små spontane ting, der sker i gudstjenesten op eller kunne følge den til dørs, hvis der ikke sker noget.

En liturgi fra den gang kunne se ud som i Liturgi i proces, III

Værdighed

Organistassistenten og jeg har været opmærksomme på værdighed og på ikke at tale ned til beboerne. Fortroligheden og ærligheden mellem organistassistenten og jeg har været vigtig for den proces, vi gennemgik. Hun sagde direkte til mig, hvis noget ikke fungerede, og det var hårdt men nødvendigt. Det var bedre sidst, eller skulle vi ikke gøre det på den og den måde. Hun sagde også, at hun var opmærksom på, om jeg talte ned til beboerne, og det havde jeg ikke gjort endnu, men hun holdt øje med mig.

Aktivitetsmedarbejderen I

Der blev ansat en aktivitetsmedarbejder på plejehjemmene Holbækhus og Hesseløvej, der lå tæt på hinanden. Hun var positiv over for os præster og var god til at formidle kontakt mellem beboerne og os. Hun tog en samtale med hver beboer og spurgte dem, om de ønskede at deltage i plejehjemsgudstjenesterne. Var der en af beboerne, som hun snakkede med, der var bange for døden, satte hun en samtale i stand mellem beboeren og en af vi præster.

Plejecenter Samsøvej To plejehjem bliver til et plejecenter

Ved siden af Holbækhus plejehjem lå et mindre plejehjem Hesseløvej med under 20 beboere. De to plejehjem skulle slås sammen til ét stort plejecenter med alle beboerne fra de to plejehjem. På Hesseløvej plejehjem, hvor min kollega Michael Rosendal var præst, herskede en anden kultur end på Holbækhus plejehjem. Tidligere havde der været et godt samarbejde med ledelsen på plejehjemmet, men nu skulle han kæmpe for at få lov til at komme og holde gudstjeneste. Han fik et lokale, hvor elevatoren også var, og der blev ofte leveret varer samtidig med, at han holdt gudstjeneste. Ledelsen var svær at få i tale og kunne ikke se problematikken.

Ingen af vi præster ville opgive vores gudstjenester på det nye plejecenter, så vi besluttede, at vi begge ville være præster på Plejecenter Samsøvej med en gudstjeneste hver 14. dag eller to om måneden. Det måtte vi så finde ud af med den nye ledelse.

Vi var spændte på hvilken kultur, der ville blive på plejecenter Samsøvej – var det den fra Holbækhus eller Hesseløvej? Vi besluttede os for at være proaktive. Vi ville have ledelsen i tale så hurtigt som muligt, så vi kunne fortælle dem om, at vi var her, og hvad vi ønskede at gøre for beboerne, der nu var blevet til borgerne. En vigtig brik i dette var aktivitetsarbejderen, der ikke vidste, om Holbæk Kommune ville forlænge hendes ansættelse, da hun var ansat i en prøveordning, og dermed ikke vidste, om hun ville flytte med til Plejecenter Samsøvej. Hun fulgte med på Samsøvej, og det var hende, der blev vores daglige kontakt på plejecenteret.

Plejecenter Samsøvej set fra oven. Foto: Bent Gordon Johansen

Plejecenter Samsøvej – Byggeriet

Plejecenter Samsøvej er et byggeri i to etager, hvor der er en stue, en første og en anden sal. Der er fem afdelinger, to afdelinger hver på første og anden sal, samt en i stuen. Den sidste afdeling i stuen skulle være et stort aktivitetsrum til alle borgerne fra de fem afdelinger. Selve byggeriet er formet som et ottetal, så hver afdeling er rund, fordi det skulle være demensvenlige omgivelser til plejeboligerne.

Det betyder, at de to afdelinger på første og anden sal kan have åbnet ind til hinanden, men de kan være lukket mod hinanden, hvis det er mest hensigtsmæssigt. Der er et køkken og en opholdsstue på hver afdeling. Der er en stor terrasse på første og anden sal samt en masse små. I stuen kan borgerne gå ud i gårdene og opholde sig. Der er en stor have med en sø uden om plejecenteret. Der sættes en stor naturtro kunstig ko ud og stå i haven, når det er den tid på året. Der er bænke og borde samt gynger til borgerne. Der er høns i haven, og haven er indhegnet på en diskret måde. Ledelsen holder til i stuen, og der er et motionsrum til borgerne.

Der skete det, at et andet plejehjem, Stenhusbakken i Holbæk, fik færre pleje- og ældreboliger og fik flere midlertidige pladser. Stenhusbakken pleje-

Indgangen til Plejecenter Samsøvej. Foto: Ricky John Molloy

hjem ligger i Tveje Merløse Sogn og hører derfor ikke til os. I den proces besluttede Holbæk Kommune, at dagcenteret skulle rykke fra Stenhusbakken til Samsøvej og være i det lokale, som skulle være aktivitetsrum for husets borgere. Det har voldt rigtig mange problemer, da Plejecenter Samsøvej mangler et stort fælles rum, hvor større ting kan afholdes, og det er næsten for lille til at rumme alle de borgere, der ønsker at benytte sig af at bruge dagcenteret. Det gode ved at huse dagcenteret er, at der nu er liv i huset. Det er et hus, hvor der sker noget. De borgere på Plejecenter Samsøvej, der er friske nok, er velkomne til at gå ned og være med i aktiviteterne som erindringsdans, banko, musikeftermiddage etc. Det er også en lettere overgang fra at komme i dagcenteret til at komme at bo på Plejecenter Samsøvej, hvis en borger ikke længere kan klare sig i eget hjem eller i en plejebolig.

Mine tre kollegaer fra Tveje Merløse holder på skift én gudstjeneste om måneden i dagcenteret, hvor resten af husets borgere er velkomne. De har dagcenteret, da det tidligere lå i deres sogn.

Plejecenter Samsøvej har brugsret over aktivitetsrummet, når dagcenteret er gået hjem ved firetiden. Så afholder Plejecenter Samsøvej aktiviteter for beboerne som banko, fredagsbar, musikaftener eller gudstjenester.

Kontakt til ledelsen

Min kollega og jeg besluttede at tage ud til åbent hus på Plejecenter Samsøvej for at se byggeriet og vise, hvem vi var, og få en aftale i stand med lederen. Vi tog derud og fik set byggeriet og vist, hvem vi var. Vi fik præsenteret os for lederen og sagt, at vi gerne ville have en aftale i stand om gudstjenester på Plejecenter Samsøvej. Hun fik sagt, at det var fint, og at hun ville kontakte os, når hun havde tid, men flytningen skulle lige overstås først. Der gik nogle måneder uden gudstjenester, men det er heller ikke let at flytte 80 borgere til et nyt sted, når mange af dem er ramt af demens. Dels havde vi kontakt med aktivitetsmedarbejderen, som fik forlænget sin prøveperiode, og dels pressede vi på og fik en aftale i stand med ledelsen på Plejecenter Samsøvej. Vi fik præsenteret os, og hvad vi ønskede at gøre, hvilket i første omgang var gudstjenester hver 14. dag. Vi ønskede at fortsætte dialogen med ledelsen på årlig basis. Vi sagde, at hvis de ønskede, at vi gjorde noget, måtte de endelig sige til.

De første år på Plejecenter Samsøvej

Den spæde begyndelse

Min kollega og jeg var spændte på hvilken kultur, der ville blive den herskende på Plejecenter Samsøvej. Det blev tydeligt allerede i begyndelsen. Var der flest ansatte fra Holbækhus, var der gjort klar, til vi kom, men var der flest ansatte fra Hesseløvej, mente de ikke, at det var deres problem. Jeg måtte af og til ud og markere i præstekjolen, at jeg forventede, at der var klargjort til jeg kom, og at jeg forventede, at borgerne blev kørt ned til gudstjenesten. Det var ærgerligt at skulle begynde forfra. Det ændrede sig, da aktivitetsmedarbejderen fra Holbækhus og Hesseløvej blev ansat, og at det senere blev en fast stilling fordelt på to personer.

Hurtigt skete der også en udskiftning af personalet. Der kom et stort privat plejecenter, Fjordstjernen, til Holbæk, og der søgte det personale hen, der ønskede at være et andet sted. Plejecenter Samsøvej skulle lige finde sig selv på alle måder.

Plejecenter Samsøvej set indefra på en af gangene. Foto: Ricky John Molloy

Rummet

Aktivitetsmedarbejder sørgede for, at vi fik fast base på 1. sal i den ene afdeling. Hun gjorde rummet klar til os ved at flytte borde og stole i dagligstuen. Hun lavede det ene sofabord om til et alter med en fin blondedug på og en syvarmet lysestage med levende lys i. Alteret er nu en del af rundkredsen. Nogle af stuebordslamperne skal også løftes op. Det er ikke et firkantet rum, og vi har skullet lære at få det bedste ud af det. Det er lykkedes, og der er en god atmosfære. Rummet ligger ud til en af de store terrasser, og om sommeren kan vi godt have gudstjeneste derude, hvis det bliver for varmt at være indendørs. Der er store vinduespartier ud mod to af gangene og en side ud mod den store terrasse, men da vi sidder i en rundkreds, er fokus inde i rundkredsen. Vi fortsatte med onsdag kl. 11.00 uden kaffe, da de skal ud at spise frokost efterfølgende. Gudstjenesten varer fra kl. 11.00-11.35/45.

Organisten

Min gode samarbejds- og sparringspartner, organisten, holdt op, og jeg skulle til at begynde forfra. Jeg skulle begynde et nyt sted, men jeg syntes, at det, som vi havde opbygget, var så stærk en form og liturgi, at den måtte kunne overføres til dette sted. Nu var det så mig, der sang *Morgen er nær* til

Plejecenter Samsøvej. Foto: Ricky John Molloy

beboerne etc., da jeg ikke syntes, at jeg kunne byde skiftende vikarer denne del. Hvor organisten tidligere havde spillet en større rolle i gudstjenesten, blev den del mindre. Selv da jeg fik en ny fast organist, er vedkommendes rolle blevet mindre. Jeg havde en, som skulle synge *Morgen er nær*, men hun var utryk ved situationen og kunne ikke huske borgernes navne, hvilket de bliver kede af, selvom det er en såre menneskelig fejl. Organisten skulle nu spille præ- og postludium på klaver samt synge og spille med på salmerne. Det betyder ikke, at mere ikke kan gå over til organisten, men det afhænger af personen, og hvor meget vedkommende ønsker at være med.

Gudstjenesten

Jeg kørte stort set den samme liturgi, men jeg var træt af at køre temaer, og for min egen skyld tog jeg søndagens tekster. Det kan være evangelie-, epistel- eller lektielæsningen, som er det centrale, men oftest er det evangeliet, jeg tager udgangspunkt i. Det er en ualmindelig god forberedelse til søndagens højmesse at skulle formidle budskabet helt klart og tydeligt. Jeg har de seneste år rykket nadveren op, så vi nu afslutter med velsignelsen.

En liturgi fra denne periode kan se ud som i Liturgi i proces, IV og V

Aktivitetsmedarbejderen II

Aktivitetsarbejderen har været en stor hjælp og indgang til ledelsen på Plejecenter Samsøvej. Hun fortsatte med at have samtale med hver borger, når de flyttede ind og fortalte om vores gudstjenester, så hun sørgede for, at de borgere, der ville det, kom med til gudstjenesterne. Hun formidlede forsat kontakt mellem de borgere, der ønskede at tale med en præst, eller som hun vurderede ville have fordel af at tale med en præst. Vi kom ofte ud i civilt tøj til disse borgere, og det var ikke godt, da de ikke altid kunne finde ud af, at vi var præster. Aktivitetsmedarbejderen var også god til at finde ud af, hvem der ville tale med en kvindelig eller mandlig præst. Det er godt at være en af hvert køn på samme sted.

Problemet med, at så meget hvilede på én person, var, at i hendes ferie eller sygdom blev gudstjenesterne aflyst. Det løste sig delvis, da den anden medarbejder også fik nogle timer som aktivitetsmedarbejder. Det gjorde det hele mindre skrøbeligt. Ligesom jeg også kan træde ind for min kollega under sygdom og vice versa. Den nye aktivitetsmedarbejder var ikke så kirkeligt orienteret som den forrige, men det er hun hurtigt kommet efter.

Der var nogle uenigheder mellem vores gamle aktivitetsmedarbejder og ledelsen, og det endte med, at hun sagde op. Det var ærgerligt for vi præster, men ikke noget som vi blandede os i. Den aktivitetsmedarbejder, der var ansat, fik nu flere timer, og der blev ansat en ny, så der igen var to. De ønskede kun to gudstjenester om måneden, og vi har fået et rigtig fint samarbejde op at køre.

Ønske om ændring af gudstjenestetidspunktet

Vores nuværende aktivitetsmedarbejder ønskede en gudstjeneste, der lå om aftenen kl. 18.30. Det lå til at begynde med på skiftende aftener en gang om måneden, men nu ligger den fast om tirsdagen. Vi har ingen organist om tirsdagen, da det er vores fuldtidsorganists fridag, og derfor har vi ikke haft

en organist til denne gudstjeneste, men jeg har spillet musik på et anlæg. Jeg har spillet forskellige ting som klassiske hits, jazz numre eller dansk top. Det sidste blev for meget og passede ikke så godt ind i denne gudstjenesteform. Denne gudstjeneste bliver afholdt i aktivitetscenterets lokale i stuen. Der er en helt anden stemning, og jeg ændrede liturgien til disse gudstjenester. Jeg har et tema til gudstjenesterne, der passer til årstiden høst, sommer, påske, Valentin/kærlighed etc. Jeg har ikke nadver til disse gudstjenester, og vi synger alle fire salmer med en salmebog. Prædiken er en fortælling, og der er ikke så meget dialog som til gudstjenesten kl. 11.00, men jeg kan godt stille borgerne spørgsmål. Der kommer op til tyve borgere til denne gudstjeneste, og det er så mange, at den ene aktivitetsmedarbejder sidder inde i rundkredsen på gulvet. Der er en af Plejecenter Samsøvejs frivillige og en til to aktivitetsmedarbejdere med. Denne gudstjeneste varer ca. 30-45 minutter. Jeg har taget to forskellige eksempler på liturgier og prædikener med. **Se Liturgi i proces, VI og VII.** Prædikenerne kommer her nedenfor.

Liturgi i proces, VI, Prædiken

Her har jeg en skudsmålsbog. Kender I sådan en? Har I selv haft sådan en eller kender I en? Stod der gode ting I?

Det var lovpligtigt at have en skudsmålsbog, og den fortalte så en persons historie. Alt hvad man havde gjort af godt eller skidt kom i den bog. Tænk, hvis man havde en bog, hvor alt det gode eller dårlige blev skrevet ned, og hvor det ikke kunne slettes. Det ville ikke være godt.

Det var sådan, at på Skt. Mikael's dag eller Mikkelsdag den 29. september, der var der skiftedag. Havde man en god skudsmålsbog, så havde man ikke noget at frygte, for så kunne man godt finde arbejde igen, men havde man en dårlig, så kunne det være, at man ikke fik et nyt arbejde, og hvordan skulle man så tjene til dagen og vejen?

I København boede der i slutningen af 1800-tallet en kvinde, der hed Tora Esche, og hun var forstander på Kvindehjælpen, hvor kvinder, der var i problemer, kunne få hjælp. Mange kvinder, der kom til Tora for at få hjælp, havde fået børn uden at være gift, eller de havde solgt sig selv til mænd, etc., og vi kan

godt forestille os, hvordan deres skudsmålsbøger så ud. De var ikke for gode. Tora Esche kom i tanke om, hvad Jesus havde gjort, og så brændte hun deres skudsmålsbøger og gik selv op til myndighederne og bad om nogle nye. Da myndighederne spurgte Tora om, hvor de gamle var blevet af, sagde hun, at dem havde hun brændt! Og så fik hun nogle nye, så kvinderne havde en chance for at få et nyt arbejde. De nye skudsmålsbøger var jo ikke belastet af de dårlige ting, der stod om dem.

Legenden fortæller, at Skt. Mikael havde et arbejde med at veje sjælene. Han havde så ondt af dem, for de fleste af sjælene blev vejet og fundet for lette. Skt. Mikael snød og lagde sin finger på vægtskålen, og så klarede sjælene den. Han var nu ikke tilfreds alligevel, og en dag kommer Gud til ham for at fortælle ham, at nu kan skt. Mikael godt lægge vægten på hylden, for Gud har besluttet at sende sin søn til jorden, og han skal gøre godt for alt det dårlige, der ligger i den forkerte vægtskål. Det var som Jesus brændte alle vores skudsmålsbøger på en gang. Han sagde ikke gang nedskriv til det hele, nej han afskrev hele gælden.

Skt. Mikael blev arbejdsløs, men det var helt fint med ham. Gud gav ham så andre opgaver. Gud gav ham en rustning, et sværd og gav skt. Mikael besked på at holde sig klar til det endelige opgør med det onde selv i skikkelse af en forfærdelig drage. Imellem tiden må han øve sig i at gå i kamp med mindre drager som Misundelse, Noget for noget og Hovmod. (Taget fra Håndbog i Børnegudstjenester p. 98-99)

Prædiken om Valentin, Liturgi i proces, VII

Valentin var en kristen præst fra det antikke Rom, der viede unge elskende. Det var kejser Claudius II imod af flere grunde. For det første var det forbudt at være kristen, og for det andet ville kejser Claudius sende de unge mennesker i krig, og så måtte de ikke være gift. For en god soldat var en uden kone og børn, mente kejseren.

Dén kæde ville præsten Valentin gerne bryde, og derfor sørgede han også for, at datidens Julier og Romeoer kunne ægte hinanden. Men det blev opdaget, og Valentin blev sat i fængsel. Her fik Valentin muligheden for at redde livet, hvis han ville afsværge sig sin kristne tro og stoppe med en anden statsfjendtlig

aktivitet, nemlig at hjælpe andre kristne gennem Romerrigets forfølgelser. Det nægtede Valentin, som senere blev helgenkåret som Sankt Valentin, men straffen var døden ved halshugning.

Mens Valentin ventede på henrettelsen, siger legenden, at han helbredte fangevogterens blinde datter gennem bøn, så hun blev seende igen. Derefter omvendte han ikke blot datteren og fangevogteren, men hele deres hus sig til kristendommen.

Som det gamle ordsprog siger, gør kærlighed blind, men Valentin gjorde den altså seende, i hvert fald for den romerske fangevogter og hans datter. Kort inden henrettelsen skrev Valentin en sødmefuld hilsen underskrevet til sin veninde, fangevogterens datter, "din Valentin". Om det er derfor, man endnu skriver "din Valentin" på de røde hjertekort, vides ikke. Men det er romantisk – netop romantikken og kærligheden fejres derfor i stor stil på Valentinsdag.

Nu kan vi så tænke på de kærestebreve, som vi enten har sendt eller modtaget gennem tiden, mens vi synger Det er så yndigt at følges ad. (Ideen er hentet fra Håndbog i Børnegudstjenester p. 336-339 og Kristendom.dk)

Udvidelse af aktiviteter

Møder med ledelsen

Vi holdt stædigt fast i at mødes med en eller flere fra Plejecenter Samsøvejs ledelse mindst en gang om året. Vi ønskede at fortsætte det gode samarbejde men også at bygge videre på det. Vi kunne stadig høre en ansat sige til en borger, inden de skulle til gudstjeneste: "Nå skal du ind og være hellig?" Sådanne bemærkninger ville vi gerne have udryddet, og vi mente, at viden og kendskab til os og vores arbejde ville udrydde sådanne smarte bemærkninger. Disse møder er gerne sammen med mindst en af aktivitetsmedarbejderne. Når vi aftaler gudstjenester, er det altid med den ene primære aktivitetsmedarbejder, og vi planlægger som regel et halvt år frem.

Vi præster er enige om at være enige. Jeg mener, at det er vigtigt, at vi overholder de aftaler, vi har og ikke aflyser en gudstjeneste, fordi vi har en bi-

sættelse. Vi kan også dække hinanden der, hvor det er muligt, hvis der er sygdom eller andet. Hvis vi aflyser, prøver vi på at få en ny dato i kalenderen, så der bliver en erstatning, men det er ikke altid muligt. De skal vide, at vi tager det alvorligt.

Vores ønsker

Vi præster bliver stadig tilkaldt, hvis en borger ønsker en samtale med en præst, men det er ikke så hyppigt som før. Det har noget med aktivitetsmedarbejderen og de ansatte at gøre. Det kan ske, at vi bliver kaldt ud til en døende, men det er sjældent. Vi ønskede derfor at være med til et fællesmøde for de ansatte og fortælle, hvem vi præster er, og hvad vi kan bruges til. Vi havde nogle ønsker, som vi havde talt med ledelsen om forinden, og som vi havde fået lov til. Det tog nogle år at få et sådant møde i stand, og her præsenterede vi os og fortalte, hvad de som personale kunne bruges os til:

- Vi har gudstjenester to gange om måneden.
- Vi har samtale med borgerne, når de ønsker eller har behov for det, og her har vi brug for jeres hjælp til at videreformidle det ønske.
- Vi kan komme ud og tale med døende eller lave en udsyngning, hvis familien ønsker det.
- Vi kan tale med jer personalet. I knytter jer til borgerne, og det kan være hårdt, hvis de dør, og vi er her også for jer. Det kan både være samtaler her eller på vores kontorer i sognehuset, hvis I foretrækker det.
- Vi kan også tale med de pårørende, hvis de har behov for det. Det er ikke let at være pårørende til et menneske med demens, og her kan vi hjælpe med samtaler. Her har vi også brug for jeres hjælp.
- Jeg vil gerne holde gudstjeneste for de borgere, som ikke kan rummes i den gudstjeneste, som vi afholder nu, fordi de er udadreagerende eller for dårlige til at deltage.

Det resulterede i følgende initiativer:

- Synlighed på plejecenteret og i sognet
- Samtaler i præstekjole
- Samtaler med pårørende

- Samtaler med personalet
- Gudstjeneste for de svageste borgere
- Gudstjeneste i Skt. Nikolai Kirke.

Vi ønskede bl.a. at være mere synlige på plejecenteret og ønskede at komme i det månedlige brev Samsøposten til borgerne, pårørende og personalet. Her kom vi i med billede og en præsentation af os og vores arbejde. Her står også, hvornår vi afholder gudstjenester, og det står også i aktivitetskalenderen. Der er blevet taget billeder fra gudstjenesterne, og de er en gang imellem i Samsøposten, eller også kører de på skærmen i en sløjfe sammen med aktiviteterne, som er lige når man kommer ind på plejecenteret.

Vi fik også vores gudstjenester i vores eget kirkeblad og skrev om vores arbejde på Plejecenter Samsøvej, så det også blev synligt for menighedsrådet og menigheden, hvad vi laver på Plejecenter Samsøvej.

Samtaler i præstekjole

Vi har stadig individuelle samtaler med borgerne, hvis de ønsker det, men vi er også til stede to gange om måneden, hvor vi har faste træffetider. Jeg har som regel den første mandag i måneden kl. 10.00-12.00 og min kollega en fredag sidst på måneden kl. 10.00-12.00. Her har jeg indført, at vi præster går rundt på plejecenteret i vores præstekjoler med krave. Det var min kollega ikke glad for til at begynde med, men efter den første gang gav det mening for ham. Jeg skifter til præstekjole på et af personalets kontorer, hvor jeg kan stille mine ting. Så hilser jeg på personalet på afdelingen og spørger dem, om de har en borger, som jeg skal tale med. Hvis de har, går jeg ind til borgeren og spørger, om han/hun har lyst til en samtale med mig, og så snakker jeg med vedkommende eller går igen, hvis han/hun ikke ønsker en samtale. Jeg tager altid lige en runde for at se, om der er nogle, jeg kan hilse på, og så bevæger jeg mig videre til en anden afdeling.

Dette har været en succes, for borgeren kan genkende os med det samme. Jeg gik ind til en dame, og hun sagde: ”Nej, du er præst, og jeg vil så gerne dø”, og så var vi ligesom i gang. Der er nogle pårørende, der har det som om, at det er døden, der kommer forbi, når de ser os i præstekjolen. Derfor

skrev vi om vores besøg i Samsøposten og hvilke datoer, vi gik rundt, så de kan være forberedt:

Fast præstebesøg fra Skt. Nikolai Kirke på Plejecenter Samsøvej, Holbæk

Oversigt over dage og tidspunkter, hvor præsterne Nana Schiøtt Hansen (NSH) og Michael Rosendal (MRO) er på husbesøg på Plejecenter Samsøvej iført ornat.

Det sker i tidsrummet kl. 10.00-12.00, for Nana Schiøtt Hansens vedkommende første mandag i hver måned og for Michael Rosendals vedkommende tredje fredag i hver måned.

Samtaler med pårørende

Vi havde fast træffetid for samtale med pårørende to onsdage om måneden kl. 16.00-18.00. Vi lavede flyers og lagde dem rundt omkring og skrev om det både i Samsøposten og i vores eget kirkeblad. Der stod:

Samtaler med en præst på Plejecenter Samsøvej for pårørende til mennesker med demens.

Det er ikke let, når ens nærmeste bliver ramt af en demenssygdom. Mange mennesker føler afmagt ved, at ens nærmeste langsomt forsvinder foran øjnene af en. Nogle beskriver det som at miste den person, de kendte og så skal forholde sig til en helt anden. Det kan være hårdt at være pårørende, og mange føler sig alene. Det kan kalde på mange forskellige følelser, der kan være svære at håndtere.

Har du brug for at tale med en person om dette, så er der nu mulighed for at møde en præst, der to gange om måneden vil have fast træffetid på Plejecenteret Samsøvej. Du er velkommen til at møde op på en af de nedenstående dage eller kontakte os og aftale en tid, som også kan være på vores kontor ved siden af Skt. Nikolai Kirke. Vi har tavshedspligt.

Præst Michael Rosendal • tlf. nr. xxxxxxxx • mail: xxxxxxxx • mandag er fridag. og

Præst Nana Schiøtt Hansen • tlf. 2030 3890 • mail: nsw@km.dk • fredag er fridag.

Alle syntes, at det var en god ide, men der kom ikke rigtig nogen pårørende forbi. Jeg har haft en samtale i en træffetid, og en der valgte at komme forbi kontoret.

Vi lavede en stor fejl, og det var, at vi havde lagt min kollegas træffetid på samme tidspunkt som der var Demens Café for de pårørende. Vi kunne måske have fået et samarbejde op at køre med caféen, men det valgte min kollega ikke at gøre, eller også ønskede caféen det ikke. Hvis det er noget, som vi ønsker at fortsætte med, skal vi have et møde med lederen af demenscaféen, som er en, der kommer udefra og holder det.

Samtaler med personalet

Det er heller ikke blevet til noget. Der er nogle, der har sagt, at de godt kunne bruge en samtale, og jeg har sagt, at det kunne vi godt få i stand, og om de ønskede den her eller på mit kontor, men så har jeg ikke hørt fra dem. Det vigtigste er måske, at de ved, at vi er der, hvis de får brug for os.

Gudstjeneste for de svageste borgere

Jeg har ønsket at holde en kort gudstjeneste for de svageste eller udadrea-gerende borgere, som er inspireret af den type gudstjeneste, som Christine Toft Kristensen og Hanne Raabjerg beskriver i deres bog *Salmesang for demensramte*. Det har ledelsen på Samsøvej og aktivitetsmedarbejderne afvist, at der er brug for, da de mener, at alle de borgere, der har lyst til at deltage i en gudstjeneste, gør det, og så den er strandet der.

Gudstjeneste i Skt. Nikolai Kirke

Min kollega i Skt. Nikolaj i Køge, Louise Dixen, har afholdt nogle gudstjenester for demensramte og deres pårørende i kirken, hvor plejecentrene kan komme i bussen, som kommunen betaler for. Alle er velkomne, og det er også for demensramte og deres pårørende i eget hjem. Det har jeg også

ønsket at gøre, men igen mener aktivitetsmedarbejderen ikke, at det er noget, som de vil deltage i, da det simpelthen er for ressourcekrævende. De mener, at der skal være en person i form af en ansat eller frivillig per demensramt borger. Jeg er derfor ikke gået videre med den ide.

Som jeg nævnte tidligere, kommer mange af borgerne på Plejecenter Samsøvej fra landet og har ikke tilknytning til bykirken Skt. Nikolai Kirke. Det er en meget anderledes kirke end en landsbykirke, så jeg ved ikke, hvor meget glæde de demensramte vil have af at komme i den.

Aktivitetsmedarbejderne har prøvet at tage nogle af borgerne med til en højmesse i kirken, men det var ikke nogen succes. De kunne hverken høre eller se, så det vil de ikke gøre igen. De har siden været der med andre borgere, hvor de satte sig et andet sted. Det gav bedre mening, så de kommer igen.

Ønsker for fremtiden på Plejecenter Samsøvej

Jeg har hele tiden sagt til min kollega, at jeg synes, at vi er i hus med hensyn til samarbejdet med Plejecenter Samsøvej, når vi bliver inviteret med til den årlige sommerfest for borgerne og de ansatte. Det er vi ikke blevet endnu, og måske skal vi heller ikke være lige der. Håbet er, at vi bliver og er en integreret del af Plejecenter Samsøvej, og at ledelsen, de ansatte og aktivitetsmedarbejderne tænker os med alle de steder, hvor det giver mening at have os med. Jeg håber, at de vil invitere os med til deres arrangementer, og vi inviterer dem med til vores fx foredrag og møder.

Corona

Gudstjenester på Plejecenter Samsøvej

Da regeringen lukkede Danmark ned, fik vi forbud mod at komme på Plejecenter Samsøvej. Kontakten gik gennem vores primære aktivitetsmedarbejder, og det har den gjort lige siden. Inspireret af de gårdsangergudstjenester, som blev delt på foranledning af Rose Marie Tillisch, gik jeg i gang med at forberede en påskegårdsangergudstjeneste, hvor der bl.a. ville komme en trompetist og nogle frivillige fra kirken for at synge påskesalmer.

Idéen var, at vi skulle stå nede i gården, så at sige inde i ottetallet, og at borgerne kunne sidde på nogle af de mange altaner, da værelserne vender væk fra gården. Men da Plejecenter Samsøvej havde et coronaudbrud, fik vi ikke lov til at komme derud, heller ikke udenfor. Dette arrangement flyttede vi ned til det andet plejecenter, vi har i sognet, men som vores præstekollega fra nabosognet tager sig af. Ledelsen på Plejecenter Samsøvej fik håndteret coronasituationen uhyre professionelt og fik hurtigt slået det ned.

Vi fik som præster lov til at komme ud på Plejecenter Samsøvej og holde gudstjenester udenfor på de store altaner i løbet af sommeren, men hvis vejret var dårligt, aflyste de. Nu er det sådan, at vi holder gudstjenester for dem på hver etage. Det vil sige, at der er to afdelinger på første og anden sal samt en i stuen. Vi rykker altså rundt på de tre etager. Efter et kort forbud i august og begyndelsen af september 2020 rykkede vi indendørs og har nu gudstjenester skiftevis i stuen eller på 1. eller 2. sal i dagligstuerne. Klaveret står på førstesalen, og det kan der ikke rykkes rundt på, så aktivitetsmedarbejderne tager det elektriske klaver fra dagcenteret og flytter det op der, hvor gudstjenesten finder sted. Vi skal som præster bære visir under gudstjenesten, og i det hele taget fra vi kommer, og indtil vi går hjem. De giver os visiret, som ligger klar ved indgangen til plejecenteret. Der må ikke være nadver, og det betyder, at der ikke har været holdt altergang siden før coronanedlukningen. Vi holder skiftevis fast i en gang om måneden onsdag kl. 11.00 og tirsdag kl. 18.30. Det er nu, hvor borgere ikke skal ned med elevatoren, men gudstjenesten bliver holdt på den etage, hvor de bor.

Jeg har valgt at blande dag- og aftenliturgierne men insisterer på at have en organist med selv om aftenen, da det løfter det hele. Jeg blæser sæbebobler ud i rummet, så borgerne ikke kan nå dem, og det er ikke let med visir, men så kan vi grine lidt af det, men jeg har dog valgt at synge til hver enkelt med klokkespil og på behørig afstand for at skabe noget nærvær. Der var en borger, der sagde, at det var lidt mærkeligt at synge ”Morgen er nær”, når det nu er aften, så der skal jeg nok finde en ny sang!

En liturgi fra denne periode kan se ud som i Liturgi i proces, VIII

Liturgi i proces, VIII, Prædiken

Fortællingen om nornegæst og fokus på Jesu sejr over døden, lysets sejr over mørket.

Jeg har tidligere fået forbud af ledelsen mod at nævne navnene på de borgere, der er døde i løbet af året, da de mener, at det vil gøre dem kede af det. Ved lystændingen siger jeg, at jeg tænder et lys for alle dem, som de savner, og hvis de siger navnet højt, så tænder jeg et lys for dem.

Prædiken: Alle helgen med lystænding. Jeg begynder med at fortælle, at vi alle har mistet en eller flere som vi holder af. Vi kan se i naturen, at det er helt naturligt, men at ting spirer op igen og det tror vi jo også på, at vi gør som kristne. Vi tror på opstandelsen. Jeg spørger om jeg skal tænde et lys for en person, som de har mistet og tænker på, hvor på jeg tænder et lys. Derefter følger fortællingen om Nornegæst og afslutningen har fokus på, at Nornegæst nu havde fundet en mand som kunne lyse for ham i dødens mørke og så var han ikke længere bange for at dø.

Aktiviteter på Plejecenter Samsøvej

Vi har ikke lov til at gå rundt i præstekjole og have samtaler med borgerne efter coronanedlukningen, men min kollega har været derude til en samtale med en døende borger. Det er for mig det vigtigste. Aktivitetsmedarbejderen har lovet at vende tilbage til os, når vi må genoptage denne aktivitet. Den er nu genoptaget.

Udviklingen og udvidelsen af præsterollen på demensområdet

Udvidelse af arbejdet med demensramte

Det er som om, at der er sket en udvikling som præst på plejecentre i takt med, at det kommunale tilbud har ændret sig for den ældre plejekrævende del af befolkningen. Det er ikke længere nok bare at være præst på et plejecenter og holde gudstjenester. Jeg synes, at der er kommet en forventning om, at vi også skal tage os af de demensramte borgere, der er i eget hjem både med gudstjenester og aktiviteter og deres pårørende. Det er både i form af samtalegruppe, gudstjenester i kirken og aktiviteter. Det forventes, at vi som præster har løbende dialog med kommunen, ledelsen på plejecentrene, med demenskoordinatorerne og andre, hvor det giver mening. Det er både spændende og udfordrende men også virkelig uoverskueligt.

Spørgsmålet er, om det giver mening, at præster får kvoteret deres stillinger, eller at det skal være en del af den almindelige præstegerning, der synes at være udfordret? Jeg holder selv af at have børnegudstjenester, familiegudstjenester, specialiserede gudstjenester, højmesser, gudstjenester for demensramte, samt at have konfirmandundervisning, skolebesøg, kirkelige handlinger og andet præstearbejde, da det giver en god synergi. En erfaring fra konfirmandundervisningen eller demensgudstjenesten kan bruges i børnekirken eller vice versa. Jeg synes, at jeg henter energi fra de forskellige former for arbejde, vi har med at gøre, og fører den over i de andre. Vi er snart også så specialiserede i vores samfund i dag, og jeg mener, at der går noget tabt i den fragmentering. Det er selvfølgelig vigtigt hele tiden at udvikle sig inden for sine arbejdsfelter i form af kurser og viden, men der mener jeg også, at viden kan bruges inden for de andre af vores arbejdsfelter.

Ressourceperson

Jeg er som tidligere nævnt en del af netværket i Roskilde Stift om Ældre og demens/Ældre og kirke. Jeg har efter utallige forsøg fået lov til at tale på et af vores provstikonventer for mine kollegaer, da en del af dem har plejecentre i deres sogne. Jeg har fortalt om vores inspirationsdage, og at jeg meget

gerne vil sparre med dem, der måtte have lyst til det. Der har ikke været nogen henvendelser. Jeg tror, at det skyldes, at det koster tid at skulle lave noget om, og ”så går det da også meget godt.” Jeg tror også, at der er noget blufærdighed forbundet ved at gøre tingene mere sanselige, for er det nu også ordentlig teologi, og taler du ikke ned til folk, når du blæser sæbebobler, etc. En kollega fnyste af mig, for det var da logik for burhøns, men det tror jeg så ikke, at det er. Der er stadig meget at gøre på dette felt, og mens nogle sogne og provstier er virkelig langt fremme, er andre stadig i stenalderen. Det er som så meget andet i vores mærkværdige branche helt op til den enkelte præst.

Holbæk Kommune og Demensforum

Jeg blev i 2019 spurgt om, jeg ville være med i Holbæk Kommunes Demensforum, der handler om at bringe folk sammen og dele den viden, vi har med hinanden. Jeg ville gerne tro, at det er fordi, at jeg er kendt som præsten, der gerne vil arbejde med demensramte, men jeg er kommet med i forummet, fordi min præstekollegas kone har arbejdet med Holbæk Kommunes demensstrategi, og hun har hørt fra sin mand om mit arbejde, som jeg har fortalt om til et provstikonvent, se det foregående afsnit.

Vi har holdt nogle møder, men mere er det ikke blevet til, og det har været sat i bero siden coronanedlukningen. Demens er noget, som alle skal have på programmet, og jeg har en lumske mistanke om, at det ønsker Holbæk Kommune også at have. Det er fint, men lige nu er vi meget langt fra hinanden, og det er svært at se, hvad vi skal bruges til. Det kan dog blive fint, og det er positivt, at jeg ved, hvem jeg skal gribe fat i, hvis jeg skal have fat i en demensspecialist, der kommer til mennesker med demens i eget hjem eller andet. De ved også, hvem jeg er og derfra kan et frugtbart samarbejde begynde, for vi vil alle det bedste for de demensramte og deres pårørende.

Holbæk Kommunes huskeuge

Holbæk Kommune har holdt huskeugen med bl.a. en dag for ansatte på plejecentre, borgere, pårørende og andre interesserede. Der kommer nogle foredragsholdere fra kommunen fortæller om deres tiltag. Det inviterede

den første aktivitetsmedarbejder os med til, og siden er min kollega og jeg kommet, hvis vi har haft mulighed for det. Det er et godt sted at netværke og blive set, samtidig med at vi får en masse viden. Der er mange aktiviteter forskellige steder i kommunen i løbet af ugen for både de demensramte og deres pårørende.

Fremtidige aktiviteter

Candlelight dinner

Jeg havde aftalt med nogle menighedsrådsmedlemmer, at de ville lave mad og hjælpe med servering ved et candlelight dinner arrangement for demensramte og deres pårørende. Organisten ville også komme og spille. Dette er igen inspireret af Rose Marie Tillisch, og er en aktivitet for demensramte og deres pårørende og også dem i eget hjem, som er en gruppe, som vi ikke har et tilbud til på nuværende tidspunkt. Jeg har gennem Holbæk Demensforum kontakten til demenskoordinatoren i folks hjem, så det ville være en relativt let aktivitet at få stablet på benene. Jeg er med på, at det kræver en ny type gudstjeneste i kirken og så efterfølgende program i sognehuset med mad og musik, men det lyder også spændende og udfordrende. Det blev ikke til noget pga. coronanedlukningen, og nu er det menighedsrådsmedlem, der ville stå for maden, trådt ud af menighedsrådet, men jeg har spurgt, om han stadig vil være med, når det er muligt, og det vil han muligvis.

Sorggrupper for pårørende til demensramte

Lillian Jordan Nielsen har sorggrupper for pårørende til demensramte, og hun har ønsket at hjælpe os andre i gang med at starte sådanne grupper i Roskilde Stift. Det er begyndt med Holbæk, og jeg har været nede og se, hvordan hun gør. Jeg har opstartet en gruppe her i september efter jeg har skrevet om det i kirkebladet og haft to annoncer i lokal- og ugeavisen. Det er nyt, spændende og udfordrende for mig, da det er en ny rolle, som jeg skal arbejde med. Der er ingen tvivl om, at der er et stort behov for de pårørende for at snakke om deres situation, som er virkelig udfordrende.

Liturgi i proces 2011-2020

Af Nana Schjøtt Hansen, sognepræst i Sankt Nikolai Sogn, Holbæk

Liturgi i proces, I

Holbækhus, mandag den 7. november 2011

Tema: Allehelgen

- 1. salme: 573, Helgen her og helgen hisset
- Lektielæsning: Johannes Åbenbaring 7,1-17
- Trosbekendelsen
- 2. salme: 571, Den store hvide flok
- Evangelielæsning: Matthæus 5,1-12
- Prædiken/fortælling: Om helgener
- Fadervor
- Velsignelse (3 x amen)
- 3. salme: 732, Dybt hælder året i sin gang
- Organisten spiller.

Liturgi i proces, II

Holbækhush, onsdag den 16. december 2015 kl. 15.00

- Introitus: Hør det, Sion
- Velkomst ved Nana præst
- 1. salme: 60, Blomstre som en rosegård
- Evangelielæsning: Matthæus 1,18-25
- Korsolo: En stjerne lyser i vor nat
- Korsolo: Det folk, der vandre i mørket
- Julefortælling ved Nana fx Astrid Lindgrens Kitte Kry
- 2. salme: 109, Julen har bragt velsignet bud
- Korsolo: Når julens klokker kimer
- Korsolo: Sing, sing, sing the Lord's song
- Korsolo: Luk julefreden ind
- Fadervor
- Velsignelse (3 x amen)
- 3. salme: 111, Dejlig er jorden
- Postludium: Ding dang himmelklokkers klang.

Liturgi i proces, III

Holbækhush, onsdag den 13. januar 2016

Tema: Holder Gud regnskab med vores gerninger?

- Klokkingning og sang
- 1. salme: 696, I østen stiger solen op *med fagter*
- Lektelæsning: Jeremias 9,22-23
- Trosbekendelsen
- 2. salme: 694, Lysets engel går med glans *med fagter*
- Prædiken: Arbejderne i vingården *med kugleramme/regnebræt*
- Fadervor
- 3. salme: 642, Her vil ties, her vil bies *med salmebog*
- Velsignelse (3 x amen)
- Under nadver, *musik nynnnes, synges, eller spilles*
- Nadver til dem, som vil have
- Postludium *med sæbebobler*.

Liturgi i proces, IV

Samsøvejs Plejehjem, onsdag den 3. juli 2019

Tema: Det fortabte får

- Klokkringning og sang ved Nana
- 1. salme: 697, Nu titte til hinanden *med fagter*
- Lektuelæsning: Salme 23
- Trosbekendelsen (siges)
- 2. salme: 193, Opstanden er den Herre Krist *med siddende salmedans*
- Prædiken: At blive væk og blive fundet Luk. 15,1-10 *med får og ulv*
- Fadervor *siges*
- 3. salme: 49, Ingen er så tryk i fare *med salmebog*.
- Nadver til dem, som vil have (A-ritualet), hvor der spilles stille på klaver
- Velsignelse (3 x amen)
- Postludium (organisten spiller) *med sæbebobler*.

Liturgi i proces, V

Samsøvejs Plejehjem, onsdag den 22. januar 2020

Tema: At blive set som menneske

- Klokkringning og sang ved Nana
- 1. salme: 694, Lysets engel går med glans *med fagter*
- Lektuelæsning: Johannes 4,5-26
- Trosbekendelsen (siges)
- 2. salme: 111, Dejlig er jorden *med trækors*
- Prædiken: Kvinden ved brønden (Joh 4,5-26) en fortælling om at blive set som det menneske man er, og den forandring det kan medføre – *med et spejl*
- Fadervor *siges*
- 3. salme: 396, Alle mine kilder skal være hos dig *med salmebog*
- Nadver til dem, som vil have (A-ritualet), hvor der spilles stille på klaver
- Velsignelse (3 x amen)
- Postludium (organisten spiller) *Nana blæser sæbebobler*.

Liturgi i proces, VI

Aftengudstjeneste på Samsøvej, tirsdag den 22. oktober 2019 kl. 18:45

Tema: Mikkelsdag – skudsmål

- Præludium spillet på anlæg: Drømte mig ...: What a wonderful World, nr. 14
- Velkommen ved Nana
- 1. salme: 747, Lysets engel går med glans *med salmebog*
- Kollekt p. 115 Den lysegrå
- Trosbekendelsen siges sammen
- 2. salme: 729, Nu falmer skoven *med salmebog*
- Evangelielæsning: Matthæus 20,1-16
- Prædiken: Skt. Mikkelsdag og skudsmål *med en ægte skudsmålsbog*
- Fadervor
- 3. salme: 732, Dybt hælder året i sin gang *med salmebog*
- Kollekt p. 325 Den mørkeblå
- Velsignelse (3 x amen)
- 4. salme: 773, Bliv hos os, når dagen hælder *med salmebog*
- Postludium spillet på anlæg: Debussy: Claire de Lune, nr. 1.

Liturgi i proces, VII

Aftengudstjeneste på Samsøvej, onsdag den 20. marts 2019 kl. 18:45

Tema: Kærlighed

- Præludium spillet på anlæg: Wagner: Here comes the Bride nr. 6
- Velkommen ved Nana
- 1. salme: 700, Jeg ved en blomst så favr og fin
- Kollekt p. 130 i Mørke blå bog
- Lektuelæsning: Højsangen 2
- 2. salme: Du Kom med alt, hvad der var dig
- Epistellæsning: 1. korintherbrev 13
- Prædiken: Historien om Valentin
- 3. salme: 703, Det er så yndigt at følges ad
- Kollekt p. 131 i Mørke blå bog
- Fadervor
- Velsignelse (3 x amen)
- 4. salme: 787, Du som har tændt millioner a stjerner
- Postludium spillet på anlæg: Mendelssohn: Bryllupsmarch nr. 14.

Liturgi i proces, VIII

Aftengudstjeneste på Samsøvej, tirsdag den 20. oktober 2020 kl.18:30

Tema: Alle helgen

- Præludium på klaver
- Velkommen ved Nana
- 1. salme: 700, Se, nu stiger solen
- Kollekt p. 184 i den mørkeblå
- Lektuelæsning: Johannes Åbenbaring 21,1-7
- Trosbekendelsen siges sammen
- 2. salme: 727, Altid frejdig
- Evangelielæsning: Matthæus 5,13-16
- Prædiken: Alle helgen med lystænding
- Fadervor
- 3. salme: 717, Jeg er træt og går til ro
- Kollekt p. 181 i den mørkeblå
- Velsignelse (3 x amen)
- 4. salme: 111, Dejlig er jorden
- Postludium på klaver, *mens Nana blæser sæbebobler.*

Liturgi i proces, IX

Samsøvejs Plejehjem, onsdag den 19. februar 2020 kl. 11.00

Tema: Tro, håb og kærlighed

- Klokkringning og sang ved Nana præst (Morgen er nær, på xylofon)
- 1. salme: 698, Morgenstund har guld i mund *med salmebog*
- Epistellæsning: 1. korintherbrev 13
- Trosbekendelsen (siges)
- 2. salme: 111, Dejlig er jorden *med trækors*
- Prædiken: Fortælling om tro, håb og kærlighed – *med kors, anker og hjerte (de er med som rekvisitter som jeg viser beboerne inden gudstjenesten, så de kan røre og se dem. Vi taler lidt om, hvad det er jeg har med og hvad det skal handle om.)*
- Fadervor *siges*
- 3. salme: 26, Til himlene rækker din miskundhed Gud *med salmebog*
- Nadver til dem, som vil have (A-ritualet), hvor der spilles stille på klaver
- Velsignelse (3 x amen)
- Postludium (Lene organisten spiller på klaver) *Nana blæser sæbebobler.*

Kapitel 3

Musik og teologi – organist og præst i samspil

- ➔ **Målgruppe:** Præster og kirkemusikere der gerne vil styrke samarbejdet omkring gudstjenester for mennesker med demens i kirken og på plejehjem – og som gerne vil arbejde med RO og TID, med opstilling og atmosfære i RUMMET, om det så er kirkerummet eller dagligstuen på plejehjemmet.
- + **Formål:** At inspirere dem, der ikke allerede er i gang med at samarbejde på tværs af fagligheder og styrke dem der er til mere.

At skabe rum til ro

– andagt for mennesker med demens på plejehjem

Af Tomas Zawadski, sanger og musiker og sognepræst Lisbeth Mannerup Nielsen, begge Karise, Lisbeth nu i Aastrup Sogn på Falster

Observationer fra sanger og musiker Tomas Zawadski ved en særlig andagt

Rummet

Sted: Vi fandt et lille egnet rum på ældrecenteret, hvor der var fin plads, men stadig trygt og fredfyldt og døren kunne lukkes.

Opstilling: Vi satte stolene i en cirkel og Lisbeth og jeg satte os overfor hinanden. Da de ældre og demensramte kom ind (enten gående og ledsaget eller kørt i kørestol) gav vi os god tid til at hilse på alle.

Tid: Vi sørgede for at komme i så god tid at vi kunne gøre rummet klar og selv falde til ro, inden deltagerne ankom.

Samarbejdspartner: Til stede i rummet var også en af ældrecenterets ledere.

Andagten

Liturgi:

- Bedeslag (tre gange med tibetanske meditationsklokker) ved Tomas
- Velkomst ved Lisbeth: "Vi er samlet fordi vi skal synge sammen, hvile os sammen, lytte til Guds ord sammen, bede sammen – være sammen"
- Salme: 749, I østen stiger solen op
- Kort bøn
- Læsning: Salme 23
- Få ord til refleksion: Lisbeth fortæller om Tryghed, fællesskab, nærvær og kort personlig historie og viser vintergækker fra haven
- Sang: "Er du dus med himlens fugle", som Tomas spiller på guitar og synger for – alle, der har lyst, synger eller nynner med
- Tomas skaber et lydunivers, hvor vi sidder stille og mærker Guds nærvær. Lydene kommer fra klokker, syngeskåle, vindspil, fløjte, overtone-sang mm., blidt og roligt, ca. 10 minutter
- Fadervor siges i fællesskab, mens vi holder hinanden i hænderne
- Velsignelse
- Sang: "Så længe jeg lever" – Tomas spiller den på guitar og synger for – alle, der har lyst, synger eller nynner med
- Afslutning hvor vi siger tak for denne gang og taler lidt om hvordan det var, og spørger om det kunne være noget, de kunne have lyst til at være med til en anden gang
- Tre slag med klokkerne afslutter.

Lillian Jordan Nielsen ved demensgudstjeneste i Skt. Jørgens Kirke, Næstved. Foto: Neel Vincentsen

Refleksioner og erfaringer

Cirklen er vigtig. Alle er lige og ligeværdige i cirklen, der er intet hierarki. Vi er fælles om det vi gør og om at være til. Jeg oplever også, at det at sidde i en cirkel sammen, opløser følelsen af ensomhed.

En erfaring at tage med er, at det var vigtigt med tydeligt lederskab. At der blev sat en tydelig ramme for hvad der skulle foregå. Først og fremmest betød det at jeg og Lisbeth skulle planlægge på forhånd hvem der gjorde hvad og hvorfor. Det betød også at vi under hele arrangementet måtte være tydelige overfor dem, som var til stede: omkring hvornår det var tid til at lytte, og hvornår det var tid til at tale.

I min samtale med fem kvinder fra ældrecenteret nogle dage efter, hvor jeg var der for at spille koncert, fortalte flere af kvinderne mig, at de syntes at folk ofte talte alt for hurtigt. En af kvinderne fortalte at noget af det bedste hun vidste var bare at være sammen med andre i stilhed og sysle med noget,

fx hækle eller sy. Jeg kan se, at det at der er god tid, at ting foregår langsomt og at der bliver talt roligt og opmærksomt er vigtigt. Og at der samtidig bliver sat en kærlig, tryk og tydelig ramme for det, vi skal sammen.

Jeg lærte også ved at være sammen med ældre mennesker, der havde demens eller på anden vis svækket af alderdom, at nærværet ikke fejlede noget. Tværtimod oplevede jeg disse mennesker som mere nærværende end mange andre mennesker, jeg kommer i kontakt med. Jeg oplevede generelt de ældre som værende mere til stede og mere årvågne, på trods af at de også havde tydelige hukommelsesmæssige udfordringer. Flere nævnte selv i samtale med mig, at de havde glemt hvad de skulle til at sige, eller at de havde glemt hvad det nu var, vi var ved at tale om, og afslørede at de var bevidste om at deres hukommelse ikke virkede eller deres evne til at kommunikere ikke helt fungerede. Men hele tiden mærkede jeg et tydeligt nærvær og et ønske om samvær.

Så det er min oplevelse, at de ældre ikke nødvendigvis har brug for at der skal ske en masse og at blive aktiveret, men at det største behov er kærligt nærvær og samvær i et roligt og uforpligtende rum. *Less is more.*

Så vores VÆREN (måden vi er til stede på) er vigtigere end vores GØREN (det vi foretager os).

Og så fik jeg igen bekræftet hvor vigtigt det er med musik og lyd, som er med til at skabe glæde og samhørighed.

Thomas Zawadzki*

*www.tomaszawadzki.dk; <https://www.facebook.com/tomaszawadzkimusic>
<https://www.facebook.com/tomaszawadzkimusic/>
https://www.facebook.com/tomaszawadzki.dk/?modal=admin_todo_tour

Andagtens rum

Af sognepræst Lisbeth Mannerup Nielsens refleksioner over de særlige andagter målrettet demensramte

Tomas (Zawadzki) og jeg valgte at forsøge os med særlige andagter målrettet demensramte, fordi vi ønskede at skabe et mere nærværende og fredfyldt rum, hvor der var mere plads til og fokus på den enkelte.

Vi holder også almindelige plejehjemsandagter, hvor næsten alle plejehjemmets beboere deltager. Det er også dejlige andagter med fællesskab og nærvær, men selvfølgelig præget af, at vi er mange sammen, hvilket gør det svært at få øjenkontakt og et tæt nærvær med den enkelte.

Derfor tog vi kontakt til aktivitetsmedarbejderne på plejecenteret og spurgte, om hun ville finde fire til fem personer, som hun tænkte kunne have glæde af vores særlige andagt og spørge dem, om de havde lyst til at deltage.

Det blev til en rørende erfaring. Musik, ord og lyd og det, at vi havde en nøje gennemtænkt struktur, som alle kunne læne sig ind i og føle sig tryk ved, virkede rigtig godt. Tilsammen gav det den fred og fordybelse, som vi havde ønsket.

Her er et par eksempler på, hvordan freden blev helt konkret. Under andagten havde jeg på min venstre side Thorvald, som i begyndelsen af andagten sad uroligt på stolen. Hans ben var konstant i bevægelse, og han trommede uroligt på låret med den ene hånd. Under lyduniverset, som Tomas skabte, faldt der fuldstændig ro over Thorvald. Benene holdt op med at løbe på stedet. Hånden hvilede på låret i stedet for at tromme. Han var ikke længere

Adventskrans til en gudstjeneste på Birkebjergcenteret, Næstved. Foto: Lillian Jordan Nielsen

på vej væk. Nu sad han sammen med os andre, og lod lydene fylde rummet og freden komme til.

Senere da vi sammen bad fadervor, mens vi holdt hinanden i hænderne, fik jeg et lille klem i min hånd af Inger, der sad til højre for mig. Hun havde talt meget i begyndelsen af andagten, måske var hun nervøs og usikker over det, der skulle ske og følte, at hun kunne tage lidt kontrol ved at tale hele tiden. Efter lidt tid faldt hun til ro og nøjedes nu med at synge og nynne med på salmerne og sangene. Til sidst gav hun mig altså et lille klem i min hånd og fik mit hjerte til at slå roligere. Der var kontakt. Hun var ikke længere i sin egen nervøsitet, men var der sammen med os andre og tilkendegav det overfor mig med et lille klem.

Også jeg havde en stjernestund; følte mig omsluttet og mødt af noget større end mig selv. Jeg kom til at tænke på strofen: *"mød du os selv i de svage og små"*, som vi synger i salmen "Du som har tændt millioner af stjerner". En andagt er for mig et rum, hvor vi er sammen om at blive mødt af Gud. Et rum, hvor det fortælles os, at vi forud for alt det, vi kan eller ikke kan, først og fremmest er Guds elskede børn.

Andagten er et rum, hvor vi kan komme og rummes som dem vi er og få at vide, at selv om vi glemmer, så er vi ikke glemt af Gud. Når vi er sammen til en gudstjeneste eller en andagt, er vi fælles om det egentlige ved det at være et menneske. Livets udsathed og sårbarhed er vi fælles om – det er et vilkår ved det at være menneske. En demenssygdom er så frygtet, fordi den påvirker vores erindring, vores personlighed og muligheden for at kommunikere med andre mennesker. Men den demensramte er jo stadig et menneske, som har betydning for andre mennesker og bærer en historie om kærlighed, glæder og sorger. Den demensramte er måske nok udfordret på hukommelsen og evnen til at kommunikere, men følelserne er der stadig. Nærværet og fællesskabet kan stadig give ro og varme for en stund.

Det er det andagterne kan give os: Små stjernestunder i det her liv, der er til at le og græde over. Der er meget der er svært og smerteligt, når demensen rammer, men der er også mere end det. Der er et liv, der stadig leves og lommes af nærvær, håb og kærlighed. De lommes kan vi skabe rum til og lægge til rette for gennem andagterne. På den måde gives der plads til, at vi får øje på det mirakel, det er, at vi er til og at vi har hinanden: At livet og nuet findes, og at troen, håbet og kærligheden findes.

Det er det der for mig er vores opgave: At sætte fokus på de områder af livet, som stadig er, de små glimt af gode ting, der stadig findes og lade dem pege hen på et større håb. Håbet om at vi alle skal blive ét i Gud. Indtil da kan vi sammen dele stjernestunder og finde lysglimt i det her liv, hvor vi deler sårbarhed, glæde og sorg.

Alle navne, bortset fra Tomas, er opdigtede.

Lillian Jordan Nielsen, til demensgudstjeneste i Skt. Jørgens Kirke. Foto: Neel Vincentsen

Så mange smil

Om tæt samarbejde mellem organist, præst – og plejehjemsledelse

Af organist Martin Valsted
og præst Lillian Jordan Nielsen, Sankt Jørgens Kirke, Næstved

Det enkles kunst

I Skt. Jørgens Kirke i Næstved har vi, præst og organist, i snart fire år haft et tæt samarbejde omkring plejehjemsgudstjenesterne. Vi har begge taget gerontologi-uddannelsen DEMENS ALDER PALLIATION på FUV, sparret med andre omkring nytænkning, afprøvet forskellige former og tiltag. Vi er nået frem til en liturgi, som virker på plejehjemmet i et stort lokale, der stilles til rådighed. Det er et gennemgangsrums, men da vi hænger et skilt op om at der er gudstjeneste, først lukker døren når vi går i gang og åbner den en halv time efter, skaber det ro. Ingen går længere igennem lokalet mens gudstjenesten er i gang.

I vores samarbejde har vi prøvet nye ting af, evalueret, og fundet frem til en form som fungerer godt til Demensgudstjenesterne på Birkebjergcenteret. Enkelthed er blevet en gennemgående rød tråd, og er med i alt fra prætil postludium, forspil til salmer, al øvrig musik der indgår i disse gudstjenester, sangbøger der synges efter m.m.

I Coronatiden har enkeltheden vist sig at være en stadigt vigtigere faktor. Den har været altafgørende når omstændighederne konstant har ændret

sig. Så når gudstjenesterne har måttet tilpasse sig, og fx er blevet afviklet i gårdhaven, på parkeringspladsen, eller hvor tæt vi nu måtte komme på i den givne måned, så har enkeltheden været et værdifuldt redskab.

Tema i tekst og musik

Efter vi havde været på uddannelse sidst, prøvede vi nogle ting af omkring musikken. Vi aftalte at lægge os fast på et tema fra gang til gang, og at dette også tema skulle afspejle sig i musikken.

Efter landet åbnede op, er Birkebjergcenterets ledelse gået med til at sognets to andre plejehjem fremover er med, så alle tre plejehjem samles i Sankt Jørgens Kirke. Der afholdes plejehjemsgudstjenesterne, hvis verden holder sig åben, fremadrettet. At være i kirkerummet har nemlig vist sig at være til glæde for de ældre. Vi kalder gudstjenesterne ”Ældre- og demensvenlige gudstjenester”. Denne form har givet flere plejehjem og også dagcenteret mulighed for at være med. Se senere.

I december har vi tilbudt en julegudstjeneste af en times varighed, med alle de kendte julesalmer. Bagefter kan deltagerne, ældre og mennesker med demens sammen med pårørende til demensramte fortsætte til en julemiddag – Candlelight Dinner – hvor der spises klassisk julemad. Organist og præst deltager hele vejen igennem.

Juleaften tager præsten så forbi hver afdeling på plejehjemmene og læser juleevangeliet og synger en julesalme, i stedet for julegudstjenesten.

Liturgi ved almindelige ældre- og demensvenlige gudstjenester på plejehjem

Varighed gudstjeneste og kaffe med sang: 1 time og et kvarter

- 13:45: Hyggespil begynder
- 14:00-14:30: Gudstjeneste
- 14:30-15:00: Kaffe og sang.

Organisten møder ind 15 minutter før gudstjenesten begynder og hygger spiller. Gerne nogle af de salmer vi skal synge, men ellers over dagens tema.

- Velkommen v/præst og præsentation af temaet
- Klangskål tre bedeslag
- Salme: 749, I østen stiger solen op
- Bøn og tekstlæsning (ikke altid søndagens tekst – hvis en anden tekst er mere relevant i forhold til temaet, anvendes den)
- Salme: vælges over tema
- Prædiken uden manuskript og med én rekvisit
- Martin spiller hyggemusik
- Hvis der er nadver, fungerer det bedst på denne måde:
 - *Opstandne Herre og frelser ... (uden fadervor)*
 - *Indstiftelsesordene (læres udenad)*
 - *Afsluttes med: Den korsfæstede og opstandne ... (fredsønsket)*
- Bordvers som de fleste kan udenad: ”Ham takker alle vi med sang ...
- Fadervor siges fælles, de holder hinanden i hånden eller folder selv deres hænder
- Velsignelse (her kan de også holde i hånden, det betyder noget for fællesskabsfølelsen)
- Salme: 121, Dejlig er jorden
- Postludium v/Martin (hvis der er tid, gudstjenesten slutter kl. 14.30)
- Der drikkes kaffe og synges videre (30 min.).

Liturgiske overvejelser

Indledningsvis skal det noteres, at vi har afprøvet denne form af i lang tid inden vi blev ramt af Covid19 og derfor vil vi primært forholde os til de erfaringer vi har haft inden pandemien og efter.

Klokkeringning sker på en klangskål, hvor vi er gået fra at slå 3x3 gange til tre gange. Dette fordi det kræver tid at lade skålen synge færdig, og derfor virker 3x3 slag for længe.

Stolene står i en halvcirkel i plejehjemmets værested, og nu hvor vi er begyndt at holde gudstjenesterne i vores kirke, bliver stolene også stillet i halvcirkel foran alteret. Med plads til en kørestol mellem hver stol.

Vi har de frivillige (ca. 6-8 særlige oplærte i demens) siddende ved hver beboer så de får hjælp med sangbog og får en hyggesnak og særlig opmærksomhed den time som hele forløbet tager.

Det har vist sig at halvcirklen er alfa og omega for nærværet og muligheden for mig, som præst, at nå den enkelte beboer, da jeg går rundt og synger eller fortæller med mulighed for øjenkontakt undervejs i gudstjenesten.

Frivillige på plejehjem og i kirke – præstens overvejelser

Vi har et team af faste frivillige i Skt. Jørgens Kirke, som enten har haft deres gang på plejehjemmet, har erfaring med demens eller en uddannelse indenfor sundhedsfaget. De har fået lov til at besøge alle afdelingerne dagen før og ”minde” personale og beboere om at der er gudstjeneste, samt tilbyde at komme og hente beboeren dagen efter. Det har fungeret rigtig fint både for personale og menighed. De laver kaffe, stiller stole klar og hjælper ved nadver. Efter gudstjenesten er der debriefing, hvor vi snakker om det der gik godt og hvilke ændringer som ville give mening. De frivillige kommer også i Skt. Jørgens Kirke til gudstjenester dér og er også frivillige i kirken. Jeg husker dem jævnligt på at de ikke skal tale med hinanden, men med beboerne. De skal derfor heller ikke sidde sammen, men finde en beboer som har brug for særlig støtte og omsorg den halve time hvor der er gudstjeneste.

De afhenter også beboere på stuerne og afleverer dem igen. Nu hvor vi er startet op med gudstjenesterne i kirken i stedet for på plejehjemmet, er de klar næsten en time inden. Her holder vi et lille formøde og snakker igen om vigtigheden af at det er beboeren der er i centrum. Det gør hele forskellen at beboeren nyder den omsorg og snak de får inden gudstjenesten og efter under kaffe og fællessang.

Jeg sørger for kirkebiler (taxaer) med lift, som afhenter beboere og plejepersonalet på tre forskellige plejehjem i vores sogn. De får hjælp fra de frivillige når de ankommer til kirken.

Kirkesangere eller ej – organistens overvejelser

Vi har valgt at gennemføre gudstjenesterne uden kirkesangere, da en eller to sangere udefra har skabt en form for uro. Lillian og jeg har talt en del om hvad dette skyldes, og en af faktorerne er, at Lillian og jeg har en stadig igangværende sparring omkring gudstjenesterne, hvilket gør at vi er meget ”inde i det”, og er meget bevidste om hver ting vi gør i gudstjenesten og hvorfor vi gør det. Så når der er kommet nogle udefra og ikke har kunnet blive briefet detaljeret på vores tanker og visioner for gudstjenesten, så har det kunne bryde den samhörighed der var imellem os i personale og blandt frivillige. Så vi vurderede at ulempen ved sangere udefra var større end fordelene. Det har også gjort at vi har kunnet prioritere tonearter som ligger godt for de ældre, og ikke har skullet tage hensyn til sangerne, som typisk gerne vil have salmerne noget lysere.

Problematikken omkring at personalet skal være godt briefet på alle liturgiske led i forbindelse med gudstjenesterne, og om hvorfor vi gør som vi gør, er også årsagen til at Lillian stadig løbende har samtaler med de frivillige, hvor de bliver briefet om vigtigheden og betydningen af de forskellige ting vi gør, når vi holder disse gudstjenester.

Gudstjeneste vejledning – præstens overvejelser

Vi har valgt at have fokus på form, liturgi og nærvær med beboerne til vores gudstjenester. Vi har læst *Kirke med demensramte*, men hos os er der både almindelige plejehjemsbeboere og demensramte samlet til samme gudstjeneste. De, der ikke er demensramte, bryder sig ikke om at der er for mange effekter med, så som tov og paraply med stjerner. Derimod er der stor glæde ved at vi vælger næsten de samme salmer hver gang. Starter med *I østen stiger solen op* og slutter med *Dejlig er jorden*. På den måde er der kun to nye salmer med, der bliver skiftet ud fra gang til gang.

Martin starter med at spille på klaveret ti minutter før gudstjenesten går i gang med udgangspunkt i dagens tema. Hvis temaet fx er høst, så improviserer præsten over et par høstsalmer, og evt. også en eller flere af dem, som vi skal synge sammen til gudstjenesten. Improvisationerne er med ”modtageren” for øje, dvs. igen med en enkelthed og genkendelighed i improvisationerne, og her tænkt mere som musik i baggrunden, mens folk kommer på plads, og mens der bliver gjort klar til gudstjenesten.

Gudstjeneste vejledning – organistens overvejelser

Musiske overvejelser: Lillian og jeg har undervejs talt om at forsøge at skabe nogle glidende overgange i gudstjenesten, og blev enige om at prøve at lade musikken begynde at spille, allerede når næste salme er annonceret. Så vi er nået frem til, at jeg begynder at spille over salmen, mens menigheden begynder at finde den i sangbogen. Her er tydelighed en vigtig faktor. Jeg tilpasser forspillet, sådan at jeg er klar til at starte forfra, når alle har fundet den rigtige salme. Her har vi, qua vores frivillige, en del hænder til at hjælpe med, så dette går rimelig hurtigt. Som regel når jeg at spille salmen igennem en gang eller to inden menigheden er klar. Meget få gange har der kunnet opstå tvivl om hvornår salmesangen skulle begynde, men som regel er dette et spørgsmål om tydelighed. Hvis folk næsten er klar, men ikke helt, når jeg starter forfra, så skal der selvfølgelig ikke være store ophold eller andet i musikken der indikerer at vi nu starter på at synge. Fordelene ved at starte med at spille salmen igennem allerede når den bliver annonceret er: overgangen bliver glidende, uroen med bøger der tages frem igen og frivillige der går rundt og hjælper virker mindre, plus at menigheden når at have hørt salmen igennem en gang eller to, og måske allerede har nået at genkende den.

Nadver – præstens overvejelser

Under pandemien holdt vi op med altergang og det er vi ikke startet op på igen. Umiddelbart tænker jeg som præst: Selvfølgelig skal der været altergang! Men det kræver stor planlægning og inddragelse af hjælp fra frivillige at holde en ”værdig” nadver, hvor der er ro og alt foregår forudsigeligt. Når

du har demensgudstjeneste, kan det for eksempel være nødvendigt at vise den der modtager oblaten, at den skal i munden. Det kræver god tid og et kropssprog der er roligt, for at de der modtager nadveren føler sig trygge.

I demensforløbet støder der ofte synkeproblemer til. Derfor kan det give en dårlig oplevelse, fysisk og følelsesmæssigt at modtage nadver, både for beboeren og os andre, hvis oblaten kommer galt i halsen.

Nu hvor gudstjenesten er rykket til kirkerummet, har jeg stadig vurderet at der er for mange ulemper forbundet med nadver. Der er ingen af de ældre som har spurgt mig hvorfor vi ikke har nadver, så jeg tror ikke at jeg indfører det igen. I stedet kan jeg komme på besøg og have privat nadver, hvis behovet opstår.

Nadver – organistens overvejelser

Musiske overvejelser. Ved uddeling af nadver spiller jeg stille musik, igen med udgangspunkt i dagens tema. Her er det mere stemningsorienteret, end at det skal være noget de genkender. Vi har haft som grundregel at selve gudstjenesten max måtte vare en halv time, da det er det vi har haft bedst erfaringer med. Dvs. det er tiden der afgør om der kommer et postludium. Hvis vi har nogle minutter tilbage når vi dertil, så spiller jeg lidt, og hvis tiden er gået, går vi direkte til kaffedelen.

Salmebogen og musik under gudstjenesten – præstens overvejelser

Gudstjenesten går i gang, og bliver indledt med Lillians bedeslag på syngeskål. Herefter spiller Martin et kort præludium, igen passende til dagens tema, og en anelse mere ”højtideligt” end musikken som spilles op til gudstjenesten, så det signalerer, at nu går vi i gang.

For to år siden, fik vi endelig via en fond mulighed for at købe ”Sangen har vinger” der på trods af de problemstillinger som Martin er inde på, er et bedre alternativ end salmebøger. Da skriften er større, der er færre vers og ingen forvirrende overskrift.

Buskrose: Livscyklus fra knop til fuldt udfoldet. Foto: Rose Marie Tillisch

På mange plejehjem har de ”arvet” de gamle salmebøger, da kirkerne fik de nye, men vores oplevelse er at det slet ikke giver mening at bruge almindelige salmebøger, fordi skriften er lille og der er ikke reduceret i antallet af vers.

Selvom ”Sangen har vinger” er i A4 størrelse og relativ tung at sidde med, kan de ældre selv slå op fordi der er en sang på hver side. Skriftstørrelsen er stor og det er meget demensvenligt at der ikke står hvad sangen hedder, men at man går direkte til første vers. Det er også rart at der er reduceret i antallet af vers og selvom der ikke er mange salmer med, gør det ikke noget da det er vigtigere med gentagelser end variation.

Når jeg tager en salme med som fx ”Skyerne gråner” fra salmebogen, så vælger jeg at synge for og så opmuntre alle til at synge med på gentagelsen – *derfor bære blus vi med glæde*. Her kan alle være med og det styrker fælles-

skabsfølelsen. Derfor: Genkendelsens glæde over at synge de samme salmer vejer vigtigere end ”præstens” ønske om at de skal veksle.

Martin og jeg har et tæt samarbejde omkring tema til hver gudstjeneste. Alle gudstjenester har et tema hvor jeg har en rekvisit med. Da jeg skulle holde gudstjeneste over *Jesus der helbreder en lam ved Bethesdas dam*, havde jeg en gammel stok med. Temaet var Guds støtte til dig. Jeg genfortalte historien hen mod pointen at den lamme rejste sig og støttede sig til båren, og at Gud er vores støtte som stokken er det for dem. Det lyder måske meget simpelt, men virkningen er stor. Vi må skrue ned for ordene og op for billederne når vi taler med og til mennesker med demens. Der skal billeder på og genstande som underbygger ordene. Stokken kan senere gå rundt og de kan måske sætte flere ord på. Martin spillede naturligvis ”I skovens dybe stille ro”, da det vækker minder om vandreture med stok og det at gå i Guds skaberværk.

Fadervor som er et fast led, bedes mens alle holder hinanden i hånden. Mens de fortsætter med at holde hinanden i hånden, slipper jeg dem jeg har i hånden for at lyse velsignelsen. Nogle oplever at de ikke har bedt fadervor, hvis de holder andre i hånden. De vil gerne folde deres hænder. Det arbejder vi med. En anden form kunne være at vi beder fadervor med foldede hænder og tager hinanden i hånden når jeg lyser velsignelsen.

Til sidst synges en salme, *Dejlig er jorden*, som jeg kender så godt at jeg kan synge den, men jeg går rundt i cirklen og får øjenkontakt. Jeg mærker at de kan synge med, fordi også de kan huske den. Her skal præsten lige være opmærksom på at øjenkontakt kan virke grænseoverskridende for den der *ikke* er ramt af demens. Mens den der er ramt af demens, bliver glad ved øjenkontakt og finder ofte ordene frem og synger med, når der bliver sunget ”med” dem.

Vi har god erfaring med at en gudstjeneste kun må tage 30 minutter. Derefter flytter vi beboerne ud til borde, hvor der serveres kaffe/the og en småkage. Her er tid til en snak og her kan ønskes sange fra sangbogen som rummer alle mulige populære sange og revyviser.

Andagter efter det muliges kunst

Som så mange andre sikkert også har oplevet, så har det i denne tid i perioder været svært at få lov at komme ind på plejecentrene, og derfor har vi sagt ja til at afvikle nogle andagter udenfor, hvor enten beboerne også var ude, eller hvor vi stod udenfor, og de sad indenfor med åbne døre og vinduer. Disse ret specielle omstændigheder har gjort det umuligt at ”gøre som vi plejer”, men det har givet mening at gå på kompromis med nogle ting, og i stedet afvikle andagterne som det var muligt, da det var tydeligt at behovet for disse andagter var stort og skabte stor glæde i en svær tid.

Under nedlukningen, hvor vi ikke måtte komme ind på plejehjemmene, havde mine præstekolleger, jeg og Martin optaget salmer, læsninger og kor på en DVD, som blev givet til alle afdelingerne. Det blev de meget glade for.

Plejehjem eller Kirke

Da ledelsen på det ene plejehjem her efter første omgang nedlukning spurgte om vi kunne holde gudstjenesten i kirken, sagde vi ja med det samme. Det kræver lidt mere af vores kirketjenere, da stolene skal stilles i en halvcirkel i halvdelen af kirkerummet. Men til gengæld kan vi køre borde ind når vi skal have kaffe og sidde næsten samme sted, fordi kørestolene let kan rykkes rundt. Der er mere plads og alle de ældre nyder at komme hen i kirken og få en udflugt med. Der er altid personale med og vi har handicap toilet som de kan gøre brug af.

Fordelen ved at der fra plejhjemsledelsens side er opbakning til at holde gudstjenesten i kirken er, at nu kan de andre plejehjem i sognet også komme, samt dagtilbuddet til demensramte som stadig bor i eget hjem.

Vi kalder nu i stedet plejhjemsgudstjenesten for ”*ældre- og demensvenlig gudstjeneste*”, og resten af menigheden er derfor også velkomne. Det er dog kun plejhjemmets borgere der sidder i halvcirklen tættest på alteret. I begyndelsen af november 2021 havde vi 37 til denne form for gudstjeneste, det var en skøn oplevelse at se at liturgi, form og samarbejde med ledelsen resulterede i så mange smil.

I december 2021 afholder vi som nævnt en særlig julegudstjeneste i kirken en uge inden jul. Den bliver af lidt længere varighed. Det hele er planlagt i god tid med plejehjemmene, da vi også inviterer de pårørende. Vi har erstattet julegudstjenesten den 24. december på plejhjemmet med denne særlige julegudstjeneste for ældre og mennesker med demens. Som præst vil jeg juleaftensdag i stedet gå rundt på alle plejehjem, læse juleevangeliet og synge et par julesalmer på de forskellige afdelinger. Der er ofte mange sociale aktiviteter hen over julen og denne enklere model er værd at afprøve.

Møder med personale og ledelse på plejehjemmene

Det er alfa og omega at have en god kontakt til personalet, men også til ledelsen, da det er dem der bestemmer hvor vi kan være. Derfor er det vigtigt at sætte tid af til mindst et møde om året, til evaluering og evt. udbedringer og en fremtidssnak.

Som præst har jeg haft stor glæde af at tilbyde teammøder, da vi her kan få vendt forskellige udfordringer og hjælpe hinanden med at finde den bedste løsning for både personale og plejhjemsbeboere. Her fik vi for eksempel ændret gudstjenestetidspunktet, først fra kl. 10 til 14. For senere at få det ændret til 13.30 så vi undgår ”vagtskiftet”. Vi har også haft glæde af at kunne understrege vigtigheden af, at der er plejhjems-personale med, som kender de enkelte beboere. Da der kan være toiletbesøg undervejs eller en beboer som har brug for særlig støtte.

Det er vigtigt at få den direkte kontakt til teamlederen for den enkelte afdeling, da det er kommandovejen.

Det er også godt at være uddannet indenfor gerontologi og demens, da vi kan komme med faglig argumentation for hvad der virker bedst. Vi blev fx tilbudt at holde gudstjenester på de enkelte afdelinger, men da jeg som præst, gav udtryk for at det kan være utrygt for dem der er ramt af demens og at vi ikke kunne opretholde ”halvcirklen” på en afdeling, blev der lyttet og vi fandt en anden og mere demensvenlig løsning.

Kapitel 4

Tre slags årshjul med liturgier og eftertanker

- ➔ **Målgruppe:** Nok især målrettet dem, der planlægger liturgier enten sammen eller hver for sig og som lægger refleksion ind efter hver gang for at blive klogere og som også her gerne vil arbejde med RO og TID, med opstilling og atmosfære i RUMMET, om det så er kirkerummet eller dagligstuen på plejehjemmet.
- ⊕ **Formål:** At lægge liturgier frem til inspiration efter årstid og tema. Til at skrive af og lægge i lommen.

Årshjul I.

Andagt på plejehjem, mest for mennesker med demens

Af Maren Pitter Poulsen, sognepræst i Tersløse-Skellebjerg-Niløse Sogn og hospitalspræst ved Filadelfia og ved Slagelse Psykiatrisygehus

Det følgende kan ses som et årshjul for andagter på plejehjem. De er holdt på et plejehjem i Vordingborg, udelukkende for borgere ramt af demens. Sidenhen har jeg skiftet embede og holder nu andagter på to ”langtidsafsnit” på Epilepsihospitalet Filadelfia og på den gerontologiske afdeling på Psykiatri Sygehuset i Slagelse. Min erfaring er, at grundidéen i andagterne kan genbruges på alle former for afdelinger. Steder hvor man er nødt til at have flere sanser i gang for at få kontakt. Det er også min erfaring, at der altid skal være plads til at justere lidt, afhængig af menigheden. Således har jeg aldrig oplæsning af bibeltekster på langtidsafsnittene, men kun genfortælling og en mere spørgende stil, mens det på den gerontologiske afdeling på psykiatrisygehuset giver fin mening med oplæsning, da der her er andre kognitive udfordringer, end hos mennesker der både er ramt af epilepsi og alderdom.

Alle steder har det dog vist sig at være værdifuldt og meningsgivende at bruge andre greb end ved en almindelig gudstjeneste. Jeg ved, at mange præster kan have en form for blufærdighed ved at træde ud af den almindelige præsterolle og lave ”gøgl”. Der har jeg også selv været. Det har hjulpet mig at tænke på, hvad min egen mormor ville have sagt, hvis jeg kom med det. Derved har jeg indøvet små former for kommentarer som: ”Nu gør jeg

noget, som måske er lidt tosset, eller barnligt, men jeg gør det, fordi jeg synes, det illustrerer min pointe godt". Den tilgang giver plads til, at eventuelle skeptikere, mildt ramte borgere eller pårørende også kan være i det, fordi det mest er for sjov, men dog med alvor.

Alle andagter kan varieres med mere oplæsning, genfortælling, bønner eller lystænding. Dette årshjul er tænkt som præsentation af en grundidé. Hver liturgi følges af en eftertanke.

Følgende gælder alle mine andagter på plejehjem tilrettelagt mest for mennesker med demens:

Til hver eneste andagt året rundt gælder dette:

- Opstilling: "Alter" med lys og kors (kan være et rullebord med egen dug)
- Beboere sidder i halvcirkel
- Forbered: Papir til at skrive navne på, efterhånden som de kommer, læg det ud for et fyrfadsllys, anvendes ved lystændingen
- Medbring altid: Triangel til bedeslag, salmebøger, kors, dug, snyde-fyrfadsllys, alterbog osv.
- Medbring yderligere fx ved advent: En lille adventskrans, gran, engle
- *Bemærk: Alt siges, inden det gøres: Nu ringer jeg, nu læser jeg, nu synger vi, nu ser vi, lytter etc.*

Årstid: Vinter

Tema: Advent

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: En lille adventskrans, gran, engle

Liturgi:

- Klokkringning (triangel)
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til Advent. Læs: (3. søn i advent: Esajas 35,1-10)
- Tal om adventskransen. Tænd*
- Salme: 78, Blomstre som en rosengård (alle vers med salmebog)
- Evangelium: (Indtoget i Jerusalem: Matthæus 21,1-9)
- Tal om engle**
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger alle vers) *kors går rundt*
- Lystænding for hver enkelt
- Musik på klaver
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 74, Vær velkommen (med salmebøger alle vers)
- Postludium.

*Indledning: Nu nærmer advent sig. På søndag skal vi tænde det ... lys i adventskransen. Og ved I hvad? Det tænder vi nu. Med til advent hører selvfølgelig også jul. Men adventstiden i sig selv har et særligt fokus. For ordet advent betyder komme. Vi venter på det, der skal komme. Altså på det lille Jesusbarn, der kommer til os efter de fire adventssøndage. Profeten Esajas ventede og havde på fornemmelsen, at der var noget, der var værd at vente på. Nemlig Jesusbarnet. Og hvad skal vi så gøre her i advent? Skal vi så bare sidde og vente på det der skal komme?

Man kan blive helt træt af at vente, hvis man synes, det man venter på aldrig kommer. Hvis man venter og venter på at blive rask, eller få det bedre. Eller venter på, at det hele må slutte og det i stedet bare bliver sværere og sværere at vente. Her er det, adventstiden gerne skulle give os fornyet håb og tål-

modighed. Netop fordi den varsler, at det, vi venter på, *vil* komme. Advent ender jo med, at Jesus kommer. Ikke nødvendigvis som den konge Esajas og mange andre havde forestillet sig, men han kom. Denne venten var ikke forgæves. På samme måde er vores venten ikke forgæves hvis vi venter i tro på, at det, vi venter på, nok skal komme. Måske ikke lige sådan, som vi havde forestillet os, men med advent lærer vi, at det *vil* komme til os.

****Del to:** Tal om englen. Den der kommer med budskabet. Vis en engel frem, hvad er det?

Eftertanke:

Jul er noget, der fylder meget på plejehjem. Men der er det nisse-spise-julen. Advent fylder ikke så meget, og da slet ikke engle. Det er formålet i denne andagt. På en eller anden måde taler det her med håb, venten og engle godt ind i tilværelsen som beboer på et plejehjem.

Årstid: Vinter

Tema: Jul

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Julekrybbe med løse figurer

Liturgi:

- Klokkringning med triangel
- Salme: 104, Et barn er født (de vers vi kan)
- Indledning til Jul (julekrybben sættes op)*
- Læs Esajas 9,1
- Salme: 120, Glade jul (alle vers med salmebog)
- Lystænding for hver og en
- Musik på klaver
- Evangelium: Læs Lukas 2,1-14
- Fadervor
- Salme: 94, Det kimer nu (med salmebøger alle vers)
- Velsignelse
- Salme: 121, Dejlig er jorden (alle vers)
- Klaveret spiller afslutning.

*Indledning: Julekrybben sættes op. En efter en tages figurerne frem, beboerne spørges, om de kan se, hvem det er. Selvfølgelig sluttet der med Jesusbarnet.

Eftertanke:

Julen giver næsten sig selv. Alligevel er der grund til at gøre sig umage. Til netop denne inviterer jeg særskilt, med en farvestrålende invitation i alle beboeres postkasse med opfordring til at tage en pårørende med. Gudstjenesten ligger umiddelbart før juleaften, den 21, 22. eller 23. december

Vi er flere end normalt til denne, og der er god sang.

Årstad: Vinter

Tema: De Hellige tre Konger

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Stort kors, kongerne i forskellige udgaver fra julekrybber eller lign. De tre gaver: røgelse, guld og myrra.

Liturgi:

- Klokkringning med triangel
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til Hellig tre Konger*
- Salme: 138, De hellige tre konger så hjertens glad (med salmebog, alle vers)
- Læs: Om kongerne: Mattæus 2,1-12
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger alle vers) *kors går rundt*
- Lystænding med navne, tænd et ad gangen ved navns nævnelse, afslut med: Jesus siger Jeg er verdens lys ...
- Musik på klaver
- Gaverne**
- Salme: 136, Dejlig er den Himmelblå
- Velsignelse
- Klaveret spiller afslutning.

*Indledning: Spørg, om de kan se, hvem det er. Kan de huske, hvad de hedder? Tænde de tre lys, enten i stager eller et H3K lys.

**Gaverne: De tre gaver, kongerne kommer med vises frem. Spørg dem om de kan se, hvad det er. Hvis man har en mild røgelse, kan den måske tændes. Måske har de guldsmykker på, der kan peges ud.

Eftertanke:

Vi havde lysene i de tre stager med over på kaffebordet. Det gav en god snak om, hvem de forskellige lignede.

Årstad: Vinter

Tema: Kyndelmisse

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Forbered: Ark med sange, papir til at skrive navne på efterhånden, som de kommer ud for et fyrfadslys.

Medbring yderligere: Stort kors, måske et Jesusbarn.

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til kyndelmisse* Læs: Simeon og Anna, Lukas 2,22-40
- Salme: 557, Her vil ties (alle vers med salmebog)
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger alle vers) *kors går rundt*
- (*saml salmebøger ind*)
- Lystænding med navne
- Musik på klaver
- Det er hvidt herude (jeg har ark med)
- Bøn, evt. en af dem til julesøndag
- Velsignelse
- Klaveret spiller afslutning.

*Indledning: Om lidt er det kyndelmisse. Man siger, det kan være årets koldeste dag. I gamle dage kunne man også tage varsler sådan en dag. Og helst skulle man have halvdelen af forrådet tilbage. Men det er også en lysmesse. Vi tænder lys for at jage det mørke væk, der endelig er begyndt at vige. Jesus, som kom til os i Julen, er et lille lys der skal vokse i verden, sammen med lyset i naturen. Derfor vil jeg også nu læse for jer om to, der allerede tidligt fornemmede, at Jesus var noget ganske særligt. To, der lige som jer, havde levet længe og derfor besad en særlig form for visdom.

Sne smager af uldne vanter. Blomsten lyser rødt. Foto: pixabay.com

Eftertanke:

Over kaffen talte vi om kyndelmisse som den tid på året, hvor man ”skiftede plads” rundt om på gårdene. Ordet ”skudsmålsbog” kom op at vende. Der var delte meninger om den.

Årstid: Vinter

Tema: Fastelavn

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Forbered: Masker, papir til at skrive navne på efterhånden, som de kommer ud for et fyrfadsllys. Gækkebrev

Medbring yderligere: Stort kors, vintergækker og andet i den dur.

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til Fastelavn*
- Salme: 441, Alle mine kilder (alle vers med salmebog)
- Læsning af Fastelavnssøndag Mattæus 3,13-17
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger alle vers) *kors går rundt*
- Lystænding med navne, tænd et ad gangen ved navns nævnelse, afslut med: Jesus siger Jeg er verdens lys ...
- Musik på klaver
- Om blomsterne/gækkebreve**
- Salme: 721, Frydeligt med Jubelkor
- Velsignelse
- Klaveret spiller afslutning.

*Indledning: Fastelavn. I kirkens regi er det indledning til fasten. Jeg ved ikke om det var noget, man gjorde, hvor I kom fra, det der med at faste. Men indledningen gik ikke stille af. Vi klædte os ud, slog katten af tønne ... tog masker på, gik rundt og raslede og spiste fastelavnsboller. Det handlede om udskejelser. Man måtte klæde sig ud lige den dag for at være en anden. Det var det rene karneval, som også betyder farvel til kødet. Til fastelavn hører vi i kirken om den gang, Jesus blev døbt. Derfor skal vi nu synge Alle mine kilder.

****Blomster/Gækkebreve:** Sidste gang talte vi om at vi også snart kunne finde de første forårstegn, og som lovet har jeg taget vintergækker med. Se hvor fine de er! Og hvad er det nu, man kan bruge sådan en til? Kan I se hvad det her er? Et gækkebrev. For det hører nemlig også fasten til, det her med at sende gækkebreve.

Kan I huske I klippede? Gæk gæk ... *se om de kan forsætte ... det kan de ...* Og også denne her: En vintergæk, en sommernar ... Så skal vi da synge om vårens komme.

Eftertanke:

Denne gang var det sjovt at få dem til at genkende maskerne og få dem til at grine, da præsten tog en af dem på. Ligeledes var det skønt at mærke deres opmærksomhed og vakthed, når jeg begyndte på gækkeversene og de stemte i.

Årstad: Forår

Tema: Påske og opstandelse

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Stort kors, påskeliljer, en til hver, papæg indeholdende en eller anden form for lam

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til påske*
- Salme: 236, Påskeblomst (alle vers med salmebog)
- Læsning opstandelsen: Markus 16,1-8
- Fadervor
- Salme: 234, Som forårssolen morgenrød (med salmebøger alle vers)
- Lystænding med navne
- Musik på klaver
- Salme: 218, Krist stod op af døde
- Velsignelse
- Påskeliljer deles ud, med forklaring af symbolikken – begynd med at spørge, om de ved, hvad det er for en blomst – vi dufter til dem
- Klaveret spiller afslutning.

*Indledning: Papæg, hvad er det. Og hvad kan man med dem? Åbne, og der er et lam inden i. Hvad er det nu? Den største festdag! Kristus er opstanden! Her burde ordene ligge lige for, for en præst.

Eftertanke:

Påsken er præstens favorit, og det var derfor også vigtigt for mig, at det gav mening for beboerne. Mange af dem var meget glade for at få påskeliljen med hjem. Ud ”travede” beboerne med rollatorer og påskeliljer i kurven. Og her var personalet flinke til at få dem sat i vand. En fortalte, at det de følgende dage havde fået en af beboerne til at ”vågne op” igen og igen og huske, at hun havde været til gudstjeneste.

Årstid: Forsommer

Tema: Pinse

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Sæbebobleblæser, fås i Tiger eller lign, figur af en due, et tørklæde

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til Pinsen*
- Salme: 290, I al sin glans (alle vers med salmebog)
- Læsning af Helligåndens komme i Acta 2,1-11
- Fadervor
- Salme: 291, Du som går ud fra den (alle vers med salmebog)
- Lystænding med navne
- Sæbebobler**
- Musik på klaver (gerne et kendt stykke)
- Salme: 722, Nu blomstertiden kommer (alle vers, med salmebog)
- Velsignelse
- Klaveret spiller til afslutning.

*Indledning: Pinsen, duen, Helligånden. Det lidt diffuse. Det, der er svært at forstå, men samtidig det der er allertættest på. Åndedrættet. Puste, kan I det? Brug et tørklæde til at vifte med.

**Sæbebobler: Nu skal vi prøve at sætte en lille smule form på den her diffuse Helligånd. Måske er den noget der er i luften? Noget der svæver? Noget der gør os glad, noget vi kan se og mærke, men ikke gribe om. Derfor vil jeg blæse sæbebobler for jer, mens musikken spiller.

Eftertanke:

Jeg ved, det kan være grænseoverskridende med de sæbebobler. Det synes jeg også selv. Jeg fandt ro i det ved netop at udtrykke det, sige at det var måske lidt fjollet, men alligevel kunne jeg selv blive fanget af dem. Og så bad jeg beboerne om at tage det, for hvad det var. De elskede det, også de, der ellers ikke er så hårdt ramt endnu.

Årstad: Sommer

Tema: Sankt Hans

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Kurv med hyldeblomster og jordbær

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til Sankt Hans*
- Salme: 721, Nu blomstertiden kommer (alle vers med salmebog)
- Læsning (Salme 139,1-12)
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger) *kors går rundt*
- Evangelium: (Lukas 1,57-66)
- Musik på klaver (gerne "Vi elsker vort land")
- Kurv med jordbær og hylde går rundt under musikken – indled med at dufte og lad dem smage under musikken
- Salme: 49, Ingen er så tryk i farer (med salmebog)
- Velsignelse
- Klaveret spiller til afslutning.

*Indledning: Det er lige om lidt Sankt Hans. Fejringen af Johannes Døberen. Han blev født præcis seks måneder før Jesus. Det store bål: Lyset forsvinder, men bliver aldrig helt væk. For når lyset er nede på aller laveste blus, så fødes Jesus. Det største lys i verden. Som et lille bitte lys. På den måde kan man godt kalde Sankt Hans for sommerjul. Jul og Sankt Hans hænger uløseligt sammen. Elisabeth, Johannes mor og Maria, Jesu mor er også i familie sammen. Og det fortælles, at Jesus og Johannes allerede fra deres fosterstadier var forbundne. Derfor får vi både sommer og vinter et tegn fra Gud på, at hans lys altid er hos os. Både når lyset er på sit højeste og på sit laveste. Så tænder vi bål og lys for at fejre, at Gud aldrig vil lade mørket tage magten.

Hele livet snuses ind når man dufter til en gammel rose. Foto: Rose Marie Tillisch

Eftertanke:

De elskede at dufte, snusede ind, så det var en fryd. Og jordbærrene var også svære at holde fingrene fra. SÅ dejligt at se glæden i de ellers til tider så lukkede ansigter.

Årstad: Sommer

Tema: Høst

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Kurv med korn (I skål, køb evt. rugkerne i Netto.

Snup et par aks i kanten af mark). Æbler.

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til høst*
- Salme: 728, Du gav mig o Herre (alle vers, med salmebog)
- Læsning om den store høst (Amos 9,11-15)
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (alle vers med salmebog) *kors går rundt*
- Lystænding
- Musik på klaver (gerne noget med høst: Marken er mejet)
- Velsignelse
- Salme: 730, Vi pløjede og vi så'de (alle vers med salmebog)
- Klaveret spiller Alle gode gaver igen.

*Indledning: Kurv med korn og høst. Høsten hører traditionelt til i kirken. Ingen høst uden vand fra oven. Derfor takker vi. Hvad er det jeg har med? Vis et aks! Lad hver enkelt stikke hænderne i skålen med korn. Rør ved akset, det stikker. Tag æblerne i hånden, de dufter. Fortæl om "takkeoffer".

Eftertanke:

Da beboerne fik lov at stikke hænderne i kornet, blev de optagede af "stofligheden" i det. Det skal man sørge for at give tid til. Er der mange, kan det eventuelt være en god idé med to skåle, hvor en frivillig går rundt med den anden. Nogen tog også noget af det i munden ... Det var knapt så smart. Men værd at tage med.

Årstad: Efterår, Trinitatistiden

Tema: Opvækkelse, efterårets påske

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Mørk og lyst klæde. Cykellygte.

Liturgi:

Klokkringning

- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning: Opstandelse*
- Salme: 729, Nu falmer skoven (alle vers med salmebog)
- Læsning, enkens søn fra Nain (Lukas 7,11-17)
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger alle vers) *kors går rundt*
- Lystænding
- Musik på klaver
- Velsignelse
- Salme: 49, Ingen er så tryk i fare (med salmebøger)
- Klaveret spiller til afslutning.

*Indledning: Det handler om hvad der sker efter døden. Hvad har vi lov at håbe på? Kan man få beboerne til selv at komme på ord som Paradis, opstandelse? Vise dem forskellen mellem lys gennem det lyse klæde og lys gennem det mørke. Fordi Jesus opstod, har også vi lov at håbe.

Eftertanke:

Salmen "*Hil dig frelser og forsoner*" har jeg med som næsten fast element. Under den går jeg rundt til hver enkelt med et større trækors, som de får lov at røre ved eller sidde med. Særligt denne dag giver det mening. Også her skal man komme lidt overens med sin egen blufærdighed, for man kommer tæt på. Men de gange hvor der så pludselig sker et eller andet i øjnene, er det det hele værd. Der er også nogle hvor det ikke rigtig lykkes, men så opstår der måske en særlig øjenkontakt i stedet for, og man kan få en enkelt eller to til at smile.

Årstid: Efterår, Trinitatistiden

Tema: Zakæus, det dobbelte i mennesker og muligheden for omvendning

Medvirkende: Præst, plejere.

Medbring yderligere: En haverose klippet for nylig, så den dufter. Den dobbelte maske, fremstillet ved udprint fra nettet, pap og en pind. Glad maske på den ene side/sur på den anden.

Liturgi:

- Klokkringning (trianglen)
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Genfortælling* af Zakæusfortællingen (Lukas 19,1-10)
- Salme: 217, Min Jesus lad mit hjerte få (med salmebog)
- Maskerne**
- Fadervor
- Lystænding for hver enkelt
- Salme: 747, Lyset engel (med salmebog)
- Velsignelse
- Youtube: Du danske sommer jeg elsker dig, (den danske sommer kan også snyde/har to sider).

*Genfortælling: Understreg der dobbelte, det med to sider. Vise rosen, lad dem dufte. Dejligt. Men hvad er det roser har? Torne.

**Maskerne: Fremvisning og fortælling om maskerne i teateret. Den glade og den sure. Hvad kan de se? Først den ene side og så den anden. Hver enkelt får lov at se. Ej blot til lyst.

Eftertanke:

Denne andagt er holdt et sted, hvor jeg ikke har organist med. Derfor gør jeg brug af en lille højtaler til mobilen og finder i stedet ”det verdslige” stykke musik, jeg vil have, som knytter sig til. I dette tilfælde de dobbelte.

Rosen var de helt med på. Og oplevelsen af at have noget der dufter med, er stærk, da den sans er ubevidst, og beboerne, der ellers er meget inde i sig selv, ”vækkes”. Også maskerne var de helt med på, og syntes det var skægt, at de kunne ændres. Sur/glad – sur/glad, sad de og sagde.

Årsted: Når som helst

Tema: Bryllup

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Brudeslør, figur med lille brudepar. Billeder fundet på nettet af brudepar fra den tid, man forestiller sig beboerne blev gift.

Liturgi:

- Klokkringning
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til Bryllup*, efterfulgt af læsningen fra vielsesritualet
- Salme: 703, Det er så yndigt (alle vers med salmebog)
- Evangelium: Brylluppet i Kana (Johannes 2,1)
- Salme: 192, Hil dig frelser (alle vers med salmebøger), *kors går rundt*
- Lystænding
- Musik på klaver (gerne noget med bryllup), *slør og ris går rundt*
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 402, Den signede dag (alle vers med salmebog)
- Klaveret spiller afslutning.

*Indledning til bryllup. Kan I huske jeres eget, eller måske nogle andres? Det er fyldt med traditioner. Den hvide kjole. Sløret. Vise det lille brudepar. Billeder. Bryllup i kirken.

Eftertanke:

Jeg oplevede denne andagt som utroligt givende. Til kaffen bagefter talte vi om deres egne bryllupper. Det viste sig, at flere af dem var blevet gift i lyseblåt, hvilket åbenbart var mode lige der i slut 40'erne.

Årsted: Når som helst

Tema: Om at blive fundet

Medvirkende: Præst, (organist), frivillig

Opstilling: "Alter" m lys og kors. Beboere sidder i halvcirkel.

Medbring yderligere: Kurv/skål med strandsten. Figurer med får. Jeg har nogle i rigtig uld, der også er gode at røre ved.

Liturgi:

- Salme: 749, I Østens stiger solen (de vers vi kan)
- Genfortælling af lignelsen om det fortabte får* (Lukas 15,11-32)
- Salme: 50, Under dine vinges skygge (med salmebog)
- Om at finde sten**
- Fadervor (fold hænderne omkring stenen)
- Lystænding
- Salme: 41, Lille Guds barn hvad skader dig (med salmebog)
- Velsignelse
- Youtube/Klaver Solen er så rød mor, med pigekoret.

*Genfortælling: Stille får frem og lade dem røre og mærke. Understrege at Gud finder os, ligesom han gik efter fåret.

**Om at finde sten: Indledning om at gå på stranden og finde den helt rigtige sten. Hvilken sten taler til dig? Kurv med sten. Find den rigtige sten til dig. Mærk den i hånden, den er hård/blød – varm/kold. Ser anderledes ud, hvis vi hælder vand på.

Eftertanke:

Denne andagt er holdt et sted, hvor jeg ikke har organist med. Derfor gør jeg brug af en lille højttaler til mobilen og finder i stedet "det verdslige" stykke musik, jeg vil have, som knytter sig til.

I dette tilfælde omsorg. Det var noget af det mest rørende, jeg har været med til. Seks ældre damer, der lige så stille langsomt begyndte at nynne/synge med på *Solen er så rød, mor*. På en helt anden måde end når det er salmerne. Der var fuld koncentration og samhørighed. Det skal siges, at jeg også lader det sidste stykke musik komme på uden introduktion, og man derfor i høj grad kan tale om ubevidst reminiscens. Men så meget desto smukkere.

Årstad: Når som helst

Tema: Døb

Medvirkende: Præst, organist, frivillig

Medbring yderligere: Lille smukt kar, der kan hældes vand i, samt kande. Jeg har en due med også som symbol på Helligånden. Billeder fundet på nettet af barnedøb, både gamle og nye.

Liturgi:

- Klokkringning (trianglen)
- Salme: 749, I østen stiger solen (de vers vi kan)
- Indledning til dåb* efterfulgt af læsning fra dåbsritualet
- Salme: 674, Sov sødt barnlille (alle vers med salmebog)
- Fadervor
- Salme: 192, Hil dig frelser (med salmebøger, alle vers) *kors går rundt*
- Evangelium: Jesu dåb (Mattæus 3,13-17)
- Musik på klaver, med vand,** (måske en børnesang, jeg havde ”Jeg ved en lærkerede”)
- Salme: 41, Lille Guds barn hvad skader dig (alle vers med salmebøger)
- Velsignelse
- Salme: 447, Herren strækker (alle vers med salmebøger)
- Klaveret spiller afslutning.

* Indledning til dåb: Kan I huske jeres børns, eller jeres børnebørns dåb? Eller måske nogle andres? Dåben er fyldt med traditioner. Den hvide kjole, lange kjole. Man får jo ånden. Jeg viser den lille due, der blinker, billeder af dåbsbørn. Hæld vand op i kar!

**Vand: Vandkar går rundt. Hvis man tør, kan man jo gå rundt til hver enkelt og tegne et kors på panden med vand fra karet.

Eftertanke:

Denne gang var særligt nærværende. Det sanselige med vandet, karret og billederne. Jeg er med på, at det er grænseoverskridende at tegne kors på beboernes pande. Men især der hvor kontakten er sparsom, kan en enkel berøring give meget og åbne for en kontakt. Også anderledes end blot en hånd på armen.

Årstidshjul II. Salmesangsgudstjenester i Langenæskirken

Af kirke- og kulturmedarbejder Jenny Thaysen Kjær, Langenæskirken, Aarhus

Vi holder Salmesangsgudstjenesterne ca. 8 gange om året i samarbejde med sognets to plejehjem og lokalcenter. Gudstjenesterne er også åbne for hjemmeboende mennesker ramt af demens og pårørende, men der har primært været plejehjemsbeboere til stede, som er kommet i bus sammen med aktivitetsmedarbejdere og en frivillig. Salmesangsgudstjenesterne varer 25-30 minutter.

Fra kirken deltager præst, kirkemusiker og kirke- og kulturmedarbejder. Gudstjenesten er planlagt i fællesskab. Der er efterhånden blevet skabt en form for fast liturgi med plads til improvisation. Liturgien er inspireret af ”Salmesang for demensramte” red. Christine Toft Kristensen og Hanne Raabjerg, som igangsatte Salmesang for demensramte i Langenæskirken.

I salmesangsgudstjenesterne har vi en enkel liturgi med fokus på salmesang, musik og bevægelse. I begyndelsen brugte vi flere ”rekvisitter” med inspiration fra ”Salmesang for demensramte”. De er gledet i baggrunden til fordel for at lave flere enkle bevægelser (siddende) til salmerne. Vi sidder i cirkel og har dækket et rundt bord i midten med dug, lys og blomster og noget der symboliserer årstid eller højtid. Når vi sidder i cirkel, kan alle se hinanden og holde hinanden i hænderne.

Nogle eftertanker til salmesangsgudstjenesterne

- Erfaringen har lært os at begynde med en meget kendt salme og gerne med lidt bevægelse til. Erindringen vækkes gennem salmen, vi bliver nærværende og kroppen husker også.
- Det overraskede at det giver så god mening og glæde at synge navnesangen for den enkelte og for fællesskabet. Selv om sangen ikke er kendt, er den enkel og efterhånden begynder flere og flere at synge med, så vi synger for hinanden.
- Det forstyrrer, hvis der ligger salmebøger eller papirer på gulvet. Der skal være en rolig uddeling og indsamling af salmebøger og andet der bliver uddelt.
- Der skal være plads til at improvisere i liturgien.
- God erfaring med klap og klap på lår, bevæge ben i rytme. Kroppen mærker rytmen og hukommelsen bliver vækket. Gennem de fælles bevægelser mærkes fællesskabet og glæden vokser. Alle kan på hver sin måde være med.
- Vi har akkompagnement på flygel, når vi synger salmerne.
- Vi slutter af med at holde hinanden i hænderne og synge de sidste to vers af ”Morgenstund har guld i mund”: Gå da frit, enhver til sit. Vi har haft forskellige sange at slutte af med, men det har fungeret godt, når det er den samme som vi kan udenad.
- Vi går med ud og vinker til menigheden når de kører med bussen. Det skaber glæde.
- Lav et forløb/liturgi, hvor du/I selv kan være nærværende.

Herunder eksempler på liturgi til årshjul

- Advent og Jul
- Helligtrekonger
- Kyndelmisse
- Fastetiden
- Forår
- Påske
- Pinse
- Høst
- Allehelgen

Advent og Jul

(Gran i vase og pynt: hjerte, lys, engel, papirs rose, stjerne)

- Velkommen og lidt om advent og jul
- Bedeslag på klokkespil
- Salme: 104, Et barn er født i Betlehem (alle de vers vi kan huske, med klap skiftevis i hænder og på lår ved halleluja, halleluja, uden salmebog)
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Julemusikstykke på flygel (Blomstre som en rosengård)
- Læsning/evangelium: Juleevangeliet
- Gran pyntes med julepynt
- 120: Glade jul (alle vers)
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 121, Dejlig er jorden (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og glædelig jul.

Helligtrekonger

(Helligtrekongerlys, figurer med de tre vise mænd)

- Velkommen og om helligtrekonger og fremvise de tre vise mænd som står på bordet, tænde helligtrekongerlyset
- Bedeslag med klokkespil
- Salme: 104, Et barn er født i Betlehem (de fire første vers, med klap skiftevis i hænder og på lår ved halleluja, halleluja, uden salmebog)
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel og vi tænder en stjerneaster
- Læsning/evangelium: Matthæus 2,1-5, om de vise mænd og stjernen
- Salme: 136, Dejlig er den himmel blå (alle vers med salmebog) efterspil på flygel
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 121, Dejlig er jorden (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel.

Kyndelmisse

(Lys og engle)

- Velkommen og om kyndelmisse og lys, tænde lys
- Bedeslag med klokkespil
- Salme: 749, I østen stiger solen op (alle de vers vi kan huske, samme bevægelser i alle vers)
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel og der tændes et lys for hver enkelt imens
- Læsning/evangelium: Gud sagde: Der skal være lys! Og der blev lys, Jesus som verdens lys, 1. Mosebog 1,1-5 og Johannes 1,1-5
- Salme: 747, Lysets engel går med glans (1. vers x 3) efterspil på flygel
- Når vi synger verset anden gang, begynder vi at gå/trampe i gulvet med fødderne/engle der går med der går
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 752 v. 4-5, Gå da frit enhver til sit og stole på Guds nåde (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel.

Fastetid

(Håndkors af træ)

- Velkommen og om fastetiden og bøn, tænde lys
- Bedeslag med klokkespil
- Salme: 754, Se nu stiger solen – med bevægelse 1. vers. gentages
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel (håndtrækors går rundt)
- Læsning/evangelium: Om bøn: Matthæus 7,7-8
- Salme: 192, Hil dig frelser og forsoner (alle vers med salmebøger) – efterspil på flygel
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 784, Altid frejdig når du går (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel.

Forår

(Anemoner, en anden blå blomst eller et sennepsfrø)

- Velkommen og om det spirende forår, tænde lys
- Bedeslag med klokkespil
- Salme: 15, Op al den ting (vi synger de vers vi kan huske med bevægelser)
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel – Den blå anemone
- Uddeling af blå anemoner eller anden blå blomst
- Læsning/evangelium: om sennepsfrøet: Markus 4,26-32
- Salme: 721, Frydeligt med jubelkor (alle vers med salmebog) – efterspil på flygel
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 752 v. 4-5, Gå da frit enhver til sit og stole på Guds nåde (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel (Det er i dag et vejr et solskinsvejr).

Påske

(Påskeliljer)

- Velkommen og om påske med Jesu død og opstandelse
- Bedeslag på klokkespil
- Salme: 749, I østen stiger solen op (alle de vers vi kan huske og med bevægelser)
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel: Påskeblomst hvad vil du her (medens der duftes til påskeliljen på skift)
- Læsning/evangelium: Om Jesu opstandelse, Markus 16,1-8
- Salme: 222, Opstanden er den Herre Krist (kirkemusiker synger for med klap på Halleluja, Halleluja)
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 752 v. 4-5: Gå da frit enhver til sit og stole på Guds nåde (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel.

Pinse

(Hjerter, der bliver varme når man holder dem mellem hænderne)

- Velkommen om pinsefest for Helligånden, fællesskab og fælles forståelse trods alle skel og kirkens fødselsdag (ballon – luft og fest)
- Bedeslag på klokkespil
- Salme: 750, Nu titte til hinanden (vi synger 1. vers flere gange med bevægelser)
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel – dele hjerter ud, der bliver varme når man har dem i hånden
- Læsning/evangelium: Da pinsedagen kom, var de alle forsamlet: ApG 2,1-11
- Salme: 290, I al sin glans nu stråler solen (med salmebøger)
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 752 v. 4-5, Gå da frit enhver til sit og stole på Guds nåde (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag – musik – evt. leg med ballon, før vi går ud.

Høst

(Kartofler, æbler eller korn/kornaks)

- Velkommen og om høst og TAK for alt det vi har fået og kan høste for intet
- Bedeslag med klokkespil
- Salme: 729, Nu falmer skoven trindt om land (1. vers gentages mens vi vugger, 2 vug skiftevis til hver side)
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel – uddeling af kornaks
- Læsning/evangelium: Vær ikke bekymrede: Matthæus 6,24-34
- Salme: 730, Vi pløjede og vi såede (alle vers, ved omkvæd to tramp med fødder og et klap med hænderne, gentages gennem omkvædet)
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 752 v. 4-5, Gå da frit enhver til sit og stole på Guds nåde (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel (Marken er mejet).

Allehelgen

(Lys, fyrfadsllys og lyse blomster)

- Velkommen og om allehelgen, hvor vi mindes de døde, som vi har med os i livet
- Bedeslag med klokkespil
- Salme: 754, Se nu stiger solen (1. vers gentages med bevægelse)
- Hilsen/navnesang med klokkespil på skift rundt hos alle, også ansatte og frivillige
- Ro-se, Ro-se – Morgen er nær/slut natten lang/rejs dig med solen/og pris den med sang
- Trosbekendelse siges i fællesskab
- Musikstykke på flygel
- Læsning/evangelium: Jordens salt og verdens lys: Matthæus 5,13-16
- Salme: 787, Du som har tændt millioner af stjerner (alle vers med salmebøger)
- Fadervor og velsignelse
- Salme: 752 v. 4-5, Gå da frit enhver til sit og stole på Guds nåde (vi holder hinanden i hænderne og vugger fra side til side og giver et let tryk før vi slipper hinandens hænder, uden salmebog)
- Farvel og tak for i dag
- Udgangsmusik på flygel (Den store hvide flok vi se).

Gudstjenester med mennesker med demens i Ringe Sogn

Forskellige liturgier

Af Lene Carina Kjær Andersen, sognepræst og Birgitte Christensen, kirkemusiker, Ringe Sogn

Gudstjenesterne er en form for mini-gudstjenester eller andagter med de sædvanlige genkendelige liturgiske elementer som bøn, trosbekendelse, læsning, prædiken, fadervor og velsignelse. Enkelte gange med nadver. Derudover indgår tre fællessalmer valgt til årstiden eller dagens tema samt diverse musiske indslag, som udover præludium og postludium også rummer sange og salmer spillet på fløjte, klokkespil, cymbel og klaver.

De medvirkende er præst, kirkesanger, beboerne, enkelte pårørende og tre-fire personaler. Alle sidder i en rundkreds, på nær enkelte, som ikke kan rumme at være en direkte del af fællesskabet. Tjenesterne finder sted i en hyggelig dagligstue med sofaer, borde, planter, billeder m.m. alt i alt en dejlig, afslappet hjemlig atmosfære for alle.

Vi mødes ca. en gang månedlig. En onsdag formiddag kl.10:30 på plejehjemmet i Ringe og en tirsdag eftermiddag kl.15:00 på plejehjemmet i Ferrikslev. Vores oplevelser – samt personalets oplevelser med gudstjenesterne har været yderst positive, og vi har fået flere gode tilbagemeldinger. Ydermere hører vi, at flere af beboerne, mennesker med demens, er mere rolige efter en gudstjeneste, og at den ro varer i nogle dage.

Septembers himmel er så blå. Gudstjeneste i det fri under delvis nedlukning med besøg fra Sophielunds ældreboliger, frivillige fra Blå Time, sognepræst Martin Ravn og organist Lisbet Juul, Kokkedal Kirke. Foto: Rose Marie Tillisch

Nogle sidder smilende og tager imod, når der rækkes ud til dem, mens enkelte andre bliver frustrerede og kan ligefrem begynde at græde eller slå ud efter kirkesangeren. Personen, som kun græder, mærker måske en forløsning, glæde og genkendelse, og responderer på et smil eller en udstrakt hånd. Hvorimod personen, som græder, slår ud og klynker, udviser utryghed og smerte, måske noget uforløst, noget ulykkeligt, måske en decideret afvisning. Heldigvis har vi oplevet, at en sådan afvisning førte til en slags overgivelse.

Vi oplever, at beboerne, trods diagnosen, oftest husker salmerne udenad, og ligeledes siger med på fadervor og trosbekendelse. Vi fornemmer, at de fleste gerne vil tiltales og måske endda tages i hånden. Man skal nok være opmærksom på, at mænd og kvinder kan opleve nærhed og den personlige henvendelse ret forskelligt. Nogle vil opleve det som grænseoverskridende.

For de pårørende kan det også virke grænseoverskridende at der spilles på et instrument tæt på deres ægtefælle. Det kan komme til at virke barnligt, som om det er en børnehave eller vuggestue man befinder sig i. Grænsen er svær, og balancen er hårfin. Det er vigtigt, at man er i dialog med pårørende og personale, som jo bedst kender beboerne, og som har en klar fornemmelse af, hvor langt, man kan gå.

Demensgudstjenester har virkelig sin berettigelse. Vi går altid derfra med en følelse af at vi gjorde en forskel for nogle. Ønsket er, at mennesker med demens føler sig set og elsket af Gud gennem salmer, tale og læsninger. ”Han os ej glemmer, når vi er grå, hans nåde rækker til tusind slægter” DDS 703 vers 3. Han går med os og han ønsker at være vores og deres far og bror og frelser – også i alderdommen.

Det er Guds kærlighed de skal opleve og tage til sig, glædes ved og falde til ro i.

Først har vi et eksempel på babysalmesang på plejehjemmet, dernæst to eksempler på, hvordan vi forbereder os endelig fire liturgier til fri afbenyttelse.

Babysalmesang på plejehjemmet

En lille gudstjeneste, hvor kirkesanger/organist og præst medvirker. Det finder sted i opholdsstuen på demensafdelingen, en tirsdag formiddag kl. 10.00-11.00. Temaet er dåb. Det har pt. kun været afholdt en gang, men vi vil gerne afholde det en gang pr. babysalmesangshold. Gudstjenesten afholdes i samarbejde med personalet på plejehjemmet. Beboerne sidder i rundkreds. Babyer og mødre er mest på vattæpper på gulvet. Salmerne er bl.a.: 41, 748, 749, 750 og 752. Der er en lille bibelsk fortælling midtvejs, derudover fadervor og velsignelse.

- Erfaring: Godt med babyer på plejehjemmet, dårligt med rundkreds, bedre med halvcirkel, god tilbagemelding
- Form: Mini-gudstjeneste
- Medvirkende: Kirkesanger/organist, præst, personale
- Sted: Opholdsstuen på demensafdelingen
- Hvornår: tirsdag formiddag en times tid
- Tema: kirkeår, fadervor, årstid eller andet: Dåb
- Hyppighed: En gang ved hvert babysalmehold
- Samarbejdspartnere: Personalet på plejehjemmet
- Opstilling: Beboerne siddende i sofaer og stole i rundkreds, med mødre og babyer på vattæpper på gulvet i midten
- Liturgi, salme og musikvalg: Salmerne var bl.a.: 41, 748, 749, 750 og 752. Der var en lille bibelsk fortælling midtvejs, derudover fadervor og velsignelse
- Tilbage meldinger fra deltagere og personale: Både mødre, beboere og personale var glade for gudstjenesten
- Forberedelse: Præsten har talt med ledelsen/personale først, vi kommer i god tid, så alt er klar til mødre og beboere kommer
- Det gode: Godt med generationsmøde, sang og fortælling for alle
- Det som skal arbejdes med: Der var for mange deltagere, svært at nå ud til alle (ca. 30 deltagere)
- Refleksion: Svært at nå ud til alle parter, når der er mange, bedre i mindre hold.

Demensgudstjeneste på lokalt plejehjem

En lille gudstjeneste, hvor kirkesanger/organist og præst medvirker. Den finder sted i opholdsstuen på demensafdelingen, en onsdag formiddag kl. 10.30-12.00. Temaerne er naturligvis varieret efter kirkeår eller årstid. Der er aftalt med provst og plejehjemmet at der afholdes 8 årlige gudstjenester. Gudstjenesten afholdes i samarbejde med personalet på plejehjemmet.

- Beboere, personale og pårørende sidder i halvcirkel, i sofaer i kørestole og på stole, personalet sidder blandt beboerne
- Vi har et lille bord som fungerer som alter med lys og dug, klaveret står tæt ved
- Form: Mini-gudstjeneste med hovedvægt på musikken
- Medvirkende: Kirkesanger/organist og præst
- Sted: Opholdsstuen på demensafdelingen
- Hvornår: onsdag formiddag en times tid
- Tema: kirkeår, fadervor, årstid eller andet
- Hyppighed ved gentagelse af aktivitet: Otte gange om året
- Samarbejdspartnere: Personalet på plejehjemmet og provstiet der honorerer organist/kirkesanger
- Opstilling: Beboerne siddende i sofaer og stole i en halvcirkel
- Tilbagemeldinger fra deltagere og personale: Personale, beboere og pårørende har udtrykt at de er glade for gudstjenesterne
- Forberedelse: Præsten har talt med ledelsen/personale først, vi kommer i god tid, så alt er klar til beboerne kommer
- Det gode: Nærværet med beboerne
- Det som skal arbejdes med: lidt udfordringer med at få klaveret på plejehjemmet til rådighed, da det bruges af andre
- Refleksion: Svært at nå ud til alle, når der både er pårørende og beboere, men vi har naturligvis fokus på beboerne, og taler med personalet omkring hvordan vi kan nå ud til den enkelte.

Gudstjeneste på friplejehjemmet

En lille gudstjeneste, hvor kirkesanger/organist og præst medvirker. Det er i opholdsstuen på demensafdelingen, en tirsdag eftermiddag kl. 14.30-15.00. Derefter taler vi med beboerne i 1-1½ time efterfølgende og drikker kaffe sammen. Gudstjenesten afholdes i samarbejde med personalet på plejehjemmet. Beboerne sidder i halvcirkel, det er intet bord/alter, men klaver i centrum.

- Form: Mini-gudstjeneste med hovedvægt på musikken
- Medvirkende: Kirkesanger/organist og præst
- Sted: Opholdsstuen på demensafdelingen
- Hvornår: tirsdag eftermiddag et par timer
- Tema: kirkeår, fadervor, årstid eller andet
- Hyppighed: Otte gange om året.
- Samarbejdspartnere: Personalet på plejehjemmet og provstiet der belønner løn til organist/kirkesanger
- Opstilling: Beboerne siddende i sofaer, kørestole og stole i en halv cirkel, med personale og pårørende omkring sig
- Tilbagemeldinger: Personale, beboere og pårørende har udtrykt at de er glade for gudstjenesterne
- Forberedelse: Præsten har talt med ledelsen/personale først, vi kommer i god tid, så alt er klar til beboerne kommer
- Det gode: Nærværet med beboerne
- Det som skal arbejdes med: Vi har lidt udfordringer med at få et lille alter, for der er ikke meget plads, men der arbejder vi videre på
- Refleksion: Svært at nå ud til alle, når der både er pårørende og beboere, men vi har naturligvis fokus på beboerne, og taler med personalet omkring hvordan vi kan nå ud til den enkelte.

Eksempel på liturgi I

Demensgudstjeneste september 2019

- Velkommen ved Lene
- Fællessalme: 728, Du gav mig, o Herre
- Evangelium og prædiken
- Musisk indslag
- Fløjte: det lysner over agres felt, nu er det længe siden, lover den Herre
- Klokkespil: Nu står der skum fra bølgetop og Marken er mejet
- Trosbekendelsen
- Fællessalme: 729, Nu falmer skoven
- Altergang med musikledsagelse: Jeg er havren, Jeg lægger mig i læet, En stille, høstlig brusen
- Fællessalme: 730, Vi pløjede og vi så'de
- Fadervor og velsignelse
- Postludium: Nu takker alle Gud.

Eksempel på liturgi II

Demensgudstjeneste januar 2020

- Velkommen ved Lene
- Fællessalme: 712, Vær velkommen
- Bøn
- Læsning og trosbekendelse
- Fællessalme: 787, Du, som har tændt
- Prædiken
- Musisk indslag
- Klokkespil: Dejlig er den himmel blå
- Cymbel: De hellig tre konger
- Fadervor og velsignelse
- Fællessalme: 11, Nu takker alle Gud
- Postludium: Juleklokkerne (Niels W. Gade).

Eksempel på liturgi III

Demensgudstjeneste februar 2020

- Velkommen ved Lene
- Fællessalme: 747, Lysets engel
- Bøn
- Læsning og trosbekendelse
- Fællessalme: 557, Her vil ties, her vil bies
- Prædiken
- Musisk indslag
- Cymbler: I østen stiger (4 udvalgte vers om lyset)
- Samt to vers af ”Februar, kulde og korte dage” med et stort bloklys i hænderne
- Fadervor og velsignelse
- Fællessalme: 787, Du, som har tændt
- Postludium: Morning has broke.

Eksempel på liturgi IV

Demensgudstjeneste marts 2020

- Velkommen og præsentation af kirkeårstid med en gren, der symboliserer liv og vækst
- 3 x cymbel
- Navnesang eks. Velkommen Inge, velkommen iblandt os, velkommen Inge til sang og musik, tonerne spiller og stemmerne klinger, velkommen Inge til sang og musik (mel. Lovsynger Herren, min mund og mit indre)
- Præludium: Den blå anemone
- Nådeshilsen
- Fællessalme: 750, Nu titte til hinanden
- Bøn og trosbekendelse
- Fællessalme: 49, Ingen er så tryk i fare
- Læsning og prædiken
- Musisk indslag
- Fløjte: Til himlene rækker, Du, Herre Krist, Alle mine kilder
- Klappe/trampe til: Guds menighed, syng for vor skaber i løn
- Fagter til I østen stiger solen op
- Klokkespil: Op, al den ting
- Fadervor og velsignelse (hånd i hånd var planlagt, men blev aflyst pga. coronavirus)
- Fællessalme: 784, Altid frejdig (vuggende)
- Postludium: Almægtige og kære Gud, Halleluja.

Kapitel 5

Når vi skaber noget sammen, kan alt lade sig gøre

- ➔ **Målgruppe:** Til dem der er så godt i gang med samskabelse at de ikke kan holde op igen. Og til dem, der får lyst af at læse om andres gode erfaringer.
- ⊕ **Formål:** En blandet buket hvis formål er at styrke generationsmøder, samarbejder og samværsformer, der nogle gange fører til gudstjenester, andre gange til hele erindringsdage, hvor gudstjenesten ligger som et enkelt element.

Generationsmøder i arbejdet med ældre og mennesker med demens

Af Lisbeth Moesgaard Lindegaard, sognepræst i Skåde,
Søndre Provsti, Aarhus

Fire eksempler på samarbejde mellem præst, KK-medarbejder, kommunens oplevelsesmedarbejder samt aktivitetsmedarbejder (eller frivillige) på plejehjemmet: to i forbindelse med babysalmesang, et i forbindelse med minikonfirmander og et (to ret beset fordelt over efterår og forår) med konfirmander.

Samarbejdet foregår omkring en række aktiviteter for ældre og demensramte, som involverer andre grupper i sognet, særligt børn. Udover at selve samværet og fællesskabet omkring en aktivitet er et mål i sig selv, så vil musik og sang også indgå. Vi opfinder for så vidt ikke noget nyt, men slår flere fluer med et smæk, når vi inviterer ældre og kognitivt svækkede til at være med i nogle af sognets aktiviteter for børn – men *på* plejehjemmet, hvor generationsmødet primært vil finde sted.

Min erfaring er, at mange demensramte sætter stor pris på samvær med børn, men også for børnene (og deres forældre), som måske ikke selv har bedste- eller oldeforældre er det en god sidegevinst. Det er berigende at lære nogen fra den ældre generation at kende, som ovenikøbet bor tæt på. Også for oplevelsesmedarbejderen er det ”win-win”, da hun kan have svært ved at få sådanne generationsmøde-aktiviteter på plejehjemmet i stand, når

hun inviterer bredt ud i området. I kraft af de børnegrupper, vi kommer med fra kirken, er det nu muligt.

1. **Babysalmesang** på plejehjemmet. Et af sæsonens møder i babysalmesangsgruppen henlægges til plejehjemmet. Her holdes der babysalmesang, som man plejer, men nu også med beboere som deltagere. Disse sidder enten i en ring rundt om forældre og babyer, der sidder på tæpper i midten, eller man sidder blandet i en rundkreds. En formiddag kl.11, ca. 1 gang pr halvår.
2. **Udflugt til kirken med deltagelse i babysalmesang.** Plejehjemmets faste udflugtsdag har vist sig at være den dag, hvor vi afvikler babysalmesang. Plejehjemmet er inviteret til at komme og være med og opleve babysalmesangen i kirkens rum.
3. **Minikonfirmandundervisning på plejehjemmet.** Minikonfirmanderne afhentes som vanligt på skolen, men i stedet for at køre op til sognekirken, kører bussen ned til plejehjemmet. Her har KK-medarbejderen gjort klar til ”minikonfirmand”, som afvikles, som vi plejer, men med deltagelse af beboere fra plejehjemmet. Emnerne kan være mangfoldige, men vi prøver denne gang med en lektion om bøn, hvor der skal laves ”bønnefugle”, en enkel kreativ aktivitet, som den ældre kan deltage i på sidelinjen – evt. med gode tilråb og råd. Derudover bedes der fader- vor og synges salmer og sange, og endelig er der boller, saft og kaffe.
4. **Konfirmandforløb over 2-3 gange: Næstekærlighed og diakoni; gensidig forpligtethed qua menneske; påskeglæde og -liv.** Første forløb er i efteråret over to gange:

Den første gang arbejdes i konfirmandstuen med næstekærlighed og diakoni. Oplevelsesmedarbejderen deltager, og hun fortæller om sit arbejde med ældre og mennesker med demens.

Gangen efter går konfirmander og præst (og evt. frivillige) ned til plejehjemmet, bevæbnet med forårsløg og små skovle. Her sætter vi forårsløg i haven, og oplevelsesmedarbejderen har sørget for, at beboere kommer ud i

haven og deltager. Efter endt dåd synger vi sammen, beder fadervor og får til slut kaffe og saft.

Tredje forløb: Er der tid til det om foråret, besøger konfirmanderne plejehjemmet igen for at se påskeliljerne, der er kommet op og nu er i blomst. Måske møder de igen nogle af de beboere, de satte løgene sammen med, og man kan fx synge ”Påskeblomst hvad vil du her” og andre påskesalmer sammen. I tiden op til besøget har man i konfirmandstuen arbejdet med påske.

Aktiviteten foregår med mit eftermiddagshold, da beboerne ikke er oppe og klar til besøg på den tid, hvor morgenholdet har undervisning.

Forårsløgene er i øvrigt ”genbrug”, idet det er de afblomstrede minipåskeliljer, som bliver sat på gravstederne. Når de afblomstrede påskeliljer er smidt ud, har gartnerne samlet dem sammen og gemt dem, så de kan sættes igen til efteråret og få nyt liv. På kirkegården har vi efterhånden ikke plads til flere påskeliljer i bedene, og derfor opstod idéen, at de måske kunne være til glæde og gavn et andet sted i sognet.

Hvem trækker til? Samtale over et tørklæde. Babyældresalmesang i Skanderborg. Foto: Christian Pårup

Babyældresalmesang på et af byens plejecentre – en model fra Skanderborg

Af Hanne Ortvad-Larsen, kirke- og kulturmedarbejder, Skanderborg Sogn og hospitals- og hospicepræst Line Rudbeck i Brædstrup og Horsens

Tid, hyppighed og sted

- Deltagere og sted: 4-6 forældre med babyer på ca. ½ år-9 mdr. mødes med 4-8 beboere fra et af byens plejecentre, en præst og en kk-medarbejder
- Opstilling: Aktiviteten foregår i fællestuen, hvor stolene stilles i rundkreds med skiftevis en beboer og forældre med baby på pladserne, stolene udskiftes efter behov med kørestole
- Tidspunkt og hyppighed: Den første onsdag i måneden fra kl. 10.30-12.00, sangen varer ca. ½ time, og bagefter drikker vi kaffe sammen
- Tema: Kirkeår eller årstid.

Liturgi

- Bedeslag med chimes
- Klokkespil: Hvert navn synges på tonerne G og E, og herefter synges første vers af salmen: Ingen er så tryk i fare
- Salme: 752, Morgenstund har guld i mund med dansetrin, baby og forældre danser frem mod den ældre, som bevæger sig på stolen, babyen vugges foran den ældre, og herefter danser baby og forældre tilbage – hvis nogle af de ældre har mulighed for det, danser de med

- Salme: 557, Her vil ties, her vil bies med chiffontørklæder, der leges med sidemanden
- Salme: Tak Gud for denne lyse morgen vers 1 og vers 6 med rasleæg, alle får et rasleæg
- Salme: 754, Se nu stiger solen, vers 1-3, dans – se evt. under morgenstund har guld i mund eller find selv på nogle dansetrin
- Zaphir (se instrumentet på flg. link: <https://www.nordlys.dk/webshop.asp?cat=38>) indleder bøn. Kære Gud. Vi glæder os over at være sammen, over at børn og voksne kan mødes i glæde over musik og sang. Gør dagen til en leg med ord og toner, så vi mærker glæden ved at være til. Amen
- Sang: Se hvor vi går og hilser på hinanden (fra bogen: I musikkens favn, 2003 Folkeskolens musiklærerforening)
- Forældre med baby (hvis der er ældre i gruppen, som er i stand til det, går de med) går rundt mellem hinanden i midten – sangen slutter med, at man finder en at stå overfor, som man så bukker for et par gange og herefter sludrer med – sangen gentages, hvor man finder en ny at hilse på
- Salme: 787, Du som har tændt millioner af stjerner med stjerneparaply
- Salme: 778, Fred hviler over land og by (afspilles på ghettoblaster – version Alberte og Benjamin Koppel) med sæbebobler
- Salme: 784, Altid frejdig når du går (med stor vifte købt i den kinesiske butik i København).

Forhistorie

For 3 år siden blev vi kontaktet af plejecentrets musikpædagog, som i en periode havde haft baby-/ældresang. Hendes projektansættelse var nu slut og på opfordring af stedets leder, kontaktede hun os for at høre, om vi havde lyst til at fortsætte med et musiktilbud. Kk-medarbejderen, som står for kirkens babysalmesang, mødtes med musikpædagogen og deltog i hendes baby-ældresang. Vi fandt frem til, at vi kunne tilbyde babyældresalmesang. Salmerne taler til begge grupper; forældre med babyer stifter nu bekendtskab med flere salmer og de ældre, som har lært salmer i skolen og har båret dem med sig hele deres liv, får vakt dem til live igen.

Det gode og det som kan ændres:

Både deltagere og plejecentrets ledelse finder aktiviteten god. I begyndelsen havde vi forældre med babyer på gulvet i midten af kredsen med de ældre på stole rundt om. Det fungerede ikke ret godt, da de ældre "bare" blev tilskuere, som mange gange ikke rigtig kunne følge med i, hvad der foregik.

Da vi fik forældrene med babyer op ved siden af de ældre, blev det rigtig godt, da de nu bedre kunne få øjenkontakt med babyerne og røre ved dem.

*Det betyder alverden når generationer mødes. Babyældresalmesang i Skanderborg.
Foto: Christian Pårup*

At en pårørende er med

Af Jens Chr. Meldgaard, sognepræst emeritus, Aalborg nordre Provsti

Jeg sørger for, der på plejehjemmets opslagstavle er oplyst, hvornår gudstjenesterne foregår. At også pårørende er meget velkomne.

Men ingen har været med.

Jeg lavede så et opslag, der blev afleveret på hver af beboernes stuer. En datter var med.

Hvor kunne jeg mærke at moderen bare var meget mere med end ellers. Hun havde en ro over sig. Jeg spurgte datteren efterfølgende om moderens oplevelse. Datteren havde oplevet, at moderen var glad for at være med.

En ægtefælle deltog i gudstjenesten på et andet plejehjem. Jeg oplevede ikke nogen ændret reaktion fra beboeren, selv om hans kone var med. Senere spurgte jeg hende, hvordan hun troede, hendes mand oplevede gudstjenesten. Hun svarede, at hun havde oplevet ham som værende godt tilpas med at være med. Hun må jo om nogen være den, der bedst kan læse sin mands reaktion.

Senere har jeg talt med hende igen. Jeg spurgte om, hvad hun tænkte om det, at deltagerne var med til nadveren. Det var hun faktisk meget glad for. Hun deltog også selv. Hun sagde, hvis hun havde været i en kirke, ville hun ikke gå op for at deltage i nadveren. Her på plejehjemmet skulle hun ikke

beslutte sig. Hun var faktisk meget glad for at være med. Det havde hun ikke været, siden hun blev konfirmeret.

Jeg vil i den kommende tid gøre mere for, at pårørende kan være med. På den måde kan jeg også blive bedre til at tale med deltagerne, når jeg får kendskab til deres baggrund. Den pårørende kan også få en oplevelse sammen med sin ægtefælle/forældre. En oplevelse, der forstærkes for begge ved, de har hinanden. Måske skulle jeg overveje at invitere børnebørnene med?

Erindringsdage

– et samarbejde mellem
FUV, Hvidovre Kirke,
Strandmarkskirken og Hvidovre
Kommunes Daghøjskole om
aktiviteter for borgere med
demens og deres pårørende

Af Mette Ladefoged, hospitalspræst på Psykiatrisk Center Glostrup og
sognepræst ved Hvidovre Kirke

I september 2020 overtog jeg samarbejdet med Hvidovre Kommune på demensområdet fra en sognepræstekollega ved Hvidovre Kirke, herunder en ugentlig træffetid på Aktivitetscentret, der er beliggende i Hvidovre Sogn.

Aktivitetscentret er et gratis tilbud fra Hvidovre Kommune til pensionister og efterlønnere om et sted, hvor de kan komme og deltage eller selv stå for forskellige aktiviteter og i det hele taget mødes med andre seniorer. Her har også kommunens daghøjskole for yngre seniorer med demens til huse.

Min kollega havde haft sin gang i Aktivitetscentret hver tirsdag formiddag i et par år, men havde nu fået nyt embede. Jeg syntes det var oplagt at overtage denne arbejdsopgave, da jeg som hospitalspræst på Psykiatrisk Center

Glostrup betjener et gerontopsykiatrisk afsnit og også i øvrigt er vant til at være præst for og med udsatte og sårbare mennesker.

På det tidspunkt havde Daghøjskolen også næsten lige fået nye ledere, så Rose Marie Tillisch sikrede kontinuiteten i samarbejdet ved at introducere os for hinanden. Rose Marie var som projektansat ved FUV og sognepræst i Strandmarkskirken (en af de andre folkekirker i Hvidovre Kommune) *first mover* i samarbejdet med Aktivitetscentret, bl.a. havde hun arrangeret Candlelight Dinner i Strandmarkskirken for mennesker med demens og deres pårørende. Hun indkaldte os nu til et møde, og derfra gik det slag i slag. Som bekendt skriver Paulus, at den ene planter, den anden vander, men Gud giver væksten. (jfr. 1. Kor.3,6) Det er en rammende beskrivelse af dette samarbejde: Rose Marie, min kollega i Hvidovre og de daværende ledere af daghøjskolen plantede bunddækket. Nu gror og blomstrer det mellem hænderne på os, der tog over.

Vi har foreløbigt holdt to *Erindringsdage*, den første i november 2020 og den anden i juni 2021 (mere herom nedenfor). Daghøjskolen har yderligere to gange været i Hvidovre Kirke til *musikandagter* med lystænding: Op til påske 2021, hvor vi ikke måtte synge, men hvor organisten i stedet fantaserede over et par forårssange og påskesalmer, mens man kunne læse med i teksten, der var printet i det udleverede program. Og i september 2021, hvor vi med en buket høstsange og -salmer fejrede, at vi nu igen måtte synge sammen. Vi har to faste organister ved Hvidovre Kirke, men af dem er det den samme, der har været den gennemgående figur ved orglet/klaveret ved samtlige andagter.

Erindringsdagene

Erindringsdagene arrangeres af Daghøjskolens ledere samt præster og frivillige fra Hvidovre Kirke og Strandmarkskirken og sigter efter at give deltagerne nogle gode oplevelser, som kan stimulere deres egne erindringer. Her er musik et effektivt instrument, så en andagt med lystænding i kirken er fast bestanddel, og også i det øvrige program har musik en fremtrædende plads. Desuden er der også altid bevægelse på programmet, som for eksempel en kirkegårdsvandring. Traktementet er til at overskue: Deltagerne

medbringer madpakker, som spises i eller udenfor menighedshuset alt efter vejret, og kirken giver en kop kaffe/the. Deltagerne kommer fra Daghøjskolen, og i det omfang det har været foreneligt med Corona-restriktionerne, har deltagernes pårørende også været inviteret med.

Erindringsdag i november 2020: Erindringsspor i lokalsamfundet

Program:

- kl. 9.00-10.00: Katarina og Maya henter de deltagere, der ikke selv kan møde frem
- kl. 10.00-10.30: Vi mødes foran Hvidovre Kirke og hører om dagens indhold
- kl. 10.30-11.30: Erindringsspor – fortælling om Hvidovre på torvet ved Anders Aalund, Forstadsmuseet
- kl. 11.30-12.15: Frokost – medbragt frokost spises i Magistergaarden, Hvidovre Kirke
- kl. 12.30-13.00: Mini-andagt i kirken – ”I østen stiger solen op”/”Du som har tændt”. Fælles lystændingsceremoni
- kl. 13.10-13.50: Randi og Magnus Gislason optræder i salen i Magistergaarden
- kl. 13.50-14.00: Tak for i dag
- kl. 14-14.30: Maya og Katarina kører evt. deltagere hjem.

Dagen begyndte på Kirkepladsen, hvor jeg fortalte lidt om kirkebygningen og om labyrinten i belægningsen foran menighedshuset. Det er en kopi af den berømte labyrint i Chartres-katedralen i Frankrig, og mange af deltagerne skulle lige prøve at gå den. Derefter gik vi over på Hvidovre Torv, som ligger lige over for kirken, og som er centrum for den gamle Hvidovre Landsby. Her mødtes vi med en medarbejder fra Forstadsmuseet, der – suppleret af deltagernes egne erindringer – berettede om butikkerne og de øvrige bygninger, der har været rundt om torvet gennem tiden. Efter frokost var der andagt med lystænding i kirken, og dagen rundedes af i menighedshuset, hvor Randi og Magnus Gislason, der er organist og kirkesanger i Strandmarkskirken, og deres pianist Jacob Beck fremførte operaarier,

operettestykker og et medley af danske evergreens. Det var utroligt smukt og intenst, og mange var rørt til tårer.

Erindringsdag i juni 2021: Livets mærkedage

Program:

- kl. 9.00-10.00: Maya og Katarina henter de deltagere der ikke selv kan møde frem
- kl. 10.00-10.30: Introduktion til dagen, kaffe/te i Aktivitetscentrets have
- kl. 10.30-11.00: "Barndommen" – poster i haven
- kl. 11.00-11.15: Gå over til Hvidovre Kirke
- kl. 11.15-11.45: "Livets mærkedage" – lystændingsandagt i Hvidovre Kirke
- kl. 11.45-12.15: Frokost – vi sidder ude hvis vejret tillader
- kl. 12.30-13.00: "Når vi mindes" – rundvisning på kirkegården
- kl. 13.00-13.30: Fællessnak om dagens oplevelser, højtlesning ved Rose Marie
- kl. 13.30-14.00: Musikalsk opsummering ved violinist Karen Humle
- kl. 14.00-14.30: Tak for i dag, Maya og Katarina kører evt. deltagere hjem.

Denne gang fokuserede vi på livets forløb, faser og mærkedage. Dagen var bygget op som en erindringsrejse gennem menneskelivet og begyndte i Aktivitetscentrets have, hvor deltagerne blev opfordret til at tænke tilbage på barndommen. Rundt i haven var der udlagt fire poster med genstande, der skulle hjælpe deltagernes minder på gлед: 1) Bøger og spil – *Peter Pedal, De 5, Flemming*, ludo/dam, mikado ... 2) Udendørs legetøj – badminton, ring-spil, sjippetov, kridt og hinkesten ... 3) Indendørs legetøj – biler, glaskugler, bamser/dukke ... 4) Musik – *Oles nye automobil, Jeg ved en lærkerede, Elefantens vuggevise, Under den hvide bro* ... Der blev hygget og spillet, fortalt og lyttet. Næste programpunkt var lystændingsandagt i Hvidovre Kirke med musik og salmer (sunget solo af en kirkesanger pga. Corona), der forbindes med dåb, konfirmation, bryllup og begravelse: *Nu titte til hinanden, Han som på jorden bejler, Det er så yndigt at følges ad, Altid frejdig når du går, Mendelsohns bryllupsmarch* ... Efter frokost viste en af vores gartnere rundt på kirkegården, "minderne have", hvorefter dagen blev rundet af i menighedshuset. Her delte Rose Marie minder fra sin egen og sine børns

barndom med os, og som kronen på værket fik vi en helt særlig musikalsk oplevelse: Violinisten Karen Humle, der arbejder med improvisatorisk fortolkning af ord, rum og mennesker, "spillede" os alle sammen. Vi sad i en stor rundkreds, og så arbejdede hun sig stille og roligt fra den ene til den anden hele vejen rundt. Vi fortalte hver især kort om, hvilke erindringer og tanker dagen havde bragt op i os, og derudfra improviserede hun et lille stykke musik til hver enkelt af os. Det var noget, der gjorde indtryk! Der blev grinet, grædt, vugget, trampet og hujet, og alle gik opløftede hjem.

(Aflyst) juletræsfest i december 2020

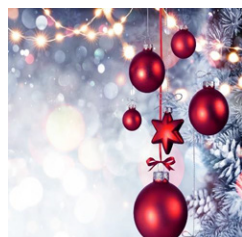
Vi havde også planlagt en gammeldaws **juletræsfest** i Strandmarkskirken i ugen mellem jul og nytår med alt hvad dertil hører – inklusive en rødstrøbet godtepose med honningkagehjerter, mandariner osv. som jule-surprise! Desværre måtte vi aflyse pga. Corona, men til inspiration kommer programmet her:

Program:

- kl. 14.00-14.20: Ankomst til Strandmarkskirken
- kl. 14.20-15.00: Andagt i kirken med julesalmer og lystænding
- kl. 15.15-16.45: Julehygge i menighedshuset med kaffe/te/gløgg
- Randi og Magnus Gislason synger jule-potpourri
 - Julefortælling ved præst Mette
 - Jule-surprise
- kl. 16.45-17.00: Tak for i dag, fælles oprydning/afspritning af borde.

Sang i Aktivitetscentret

Seneste blomst i samarbejdsbuketten er også et musik-arrangement. Ved alle de ovenfor beskrevne arrangementer er Daghøjskolen kommet til os i kirken, men her er det omvendt organisten og mig, der leverer "ud af huset". Det kom i stand ved, at den ene af daghøjskolelederne holdt efterårsferie, så den anden skulle være alene med gruppen i uge 42. Hun spurgte derfor os, om ikke vi kunne komme til dem. Det syntes vi var en god ide, så vi var ovre i Aktivitetscentret en times tid og sang en bunke sange med

Invitation til Juletræsfest

For Daghøjskolens brugere

Festen holdes i Strandmarkskirken d. 29.12 fra kl. 14-17

Inviterede:

Daghøjskolen for yngre med demens, vandreholdene, Daghøjskolen for yngre med hjerneskatte

Andre deltagere:

Daghøjskolemedarbejder Maya, præster Niels Christian og Rose Marie fra Strandmarkskirken, præst Mette fra Hvidovre Kirke samt frivillige Tage, Birgit og Wagn, som også var med på Erindringsdagen

Program:

kl. 14-14.20: Ankomst i Strandmarkskirken

kl. 14.20-15: Mini-andagt i kirken med julesalmer og lystænding

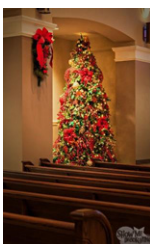
kl. 15.15 - 16.45: Julehygge i kirkeskibet m. kaffe/te/Gløg

- Randi og Magnus Gislason synger Julepotpourri

- Julefortælling v. præst Mette

- jule-surprise

kl. 16.45-17: Tak for i dag, fælles oprydning/afspritning af borde, aflevering af visirer til Maya

Tilmeldingsfrist d. 15.12.

Tilmelding til daghøjskolemedarbejder Maya på 41 75 07 90

(Vi kan højst være 40 - bliver der plads, inviteres de tilmeldtes pårørende også)

Daghøjskolens indbydelse til jul i Strandmarkskirken. Alt var parat. Desværre forhindrede corona at det blev gennemført. Men lysten og viljen var der – fra alle sider.

fugletema sammen med deltagerne i Daghøjskolen og med alle de af husets øvrige brugere og ansatte, der havde lyst til at være med.

Vi begyndte med en morgensalme (*Nu vågne alle Guds fugle små*) – ”lige som dengang i skolen ...” Derefter var der gætteleg: Organisten spillede en melodi (*Jeg ved en lærkerede*), som deltagerne skulle genkende, og som vi derefter sang; og resten af tiden var det dem, der bestemte rækkefølgen af de sange, der var printet i programmet. Stemningen var høj, og vi nåede at synge alle de planlagte fuglesange – plus nogle stykker med både fugle og andre dyr, som ikke var med i programmet. Men folk bød ind, og organisten spillede beredvilligt ekstemporalt. Mellem sangene begyndte deltagerne helt uopfordret at tale om, at ”næste gang skal vi have gamle danske film som tema,” og inden vi var færdige, forelå der en ønskeliste med de første otte sange!

Men træerne vokser som bekendt ikke ind i himlen, og det kirkelige system kan være lidt tungt at danse med: Det viser sig, at præsten ikke bare sådan kan tage organisten under armen og holde et arrangement et andet sted! Det skal både i Menighedsrådet og på budgettet, så det kan have lange udsigter ... Men mens vi arbejder os gennem den proces, har vi fundet en løsning, så aktiviteten ikke behøver at blive lagt i mølposen i mellemtiden: Da den pågældende organist ikke er fuldtidsansat i kirken, engagerer Daghøjskolen ham simpelt hen som spillemand til kommende sangarrangementer og lønner ham af deres rådighedsbeløb – *det* er da et samarbejde, der fortjener sit navn!

Hvordan er det så blevet taget imod af målgruppen? Virker det?

Svaret afhænger selvfølgelig af succeskriteriet ... Men hvis det er, at mennesker med demens og deres pårørende skal have nogle meningsfulde oplevelser, der kan bidrage til både at vække deres erindringer og skabe nye, gode minder, og at de i den forbindelse bibeholder eller får en erfaring af, at kirken er relevant for dem, så må svaret være: JA! Ovre på Aktivitetscentret kalder de mig deres ”huspræst”, og jeg føler mig aldeles velkommen. En af daghøjskolelederne fortalte mig for nogen tid siden, at hun efter vores høst-

syng-sammen i september havde spurgt ud i gruppen, hvad de egentlig syntes om besøgene oppe hos Mette i Hvidovre Kirke, og selv om en del af dem faktisk ikke er medlemmer af folkekirken, var der bred tilfredshed med de forskellige arrangementer. En af deltagerne havde svaret: ”Jeg har aldrig i mit liv været så meget i kirke som nu – men det er jo *godt!*”

Samarbejdet giver folkekirken en vej ud i lokalsamfundet – ud til nogle mennesker som måske ellers ikke kunne finde på at opsøge kirken og præsten, men som nu opdager, at de faktisk kan bruge begge dele til noget. Vi kan ikke bare sidde i kirken og vente på, at folket kommer til os; for ganske vist kommer mange til os, men ikke alle. Måske er det min baggrund som hospitalspræst, der spiller med ind her? Der er man vant til at færdes ”på udebane”, vant til så at sige at være kirkens repræsentant i forskellige sammenhænge. Hvis vi vil være kirke for folket, må vi være villige til også at gå ud, hvor folket er.

Et gennemgående element i alle de fælles arrangementer er den store plads, som sang og musik indtager. Det er et rigtigt godt virkemiddel over for mennesker med demens, og der er ingen tvivl om, at kirkerummet *kan* noget helt specielt på det felt. Et enkelt eksempel: Ved Erindringsdagen i juni spillede organisten os ud af kirken med Mendelssohns bryllupsmarch som postludium, og særligt et ægtepar, som lige var begyndt at komme i Daghøjskolen, gik ned gennem kirken med hinanden under armen og store smil på. Bagefter fortalte de os andre, at de var blevet gift i Hvidovre Kirke for år tilbage, så det havde været et helt specielt øjeblik for dem!

Arrangementerne har været velbesøgte, ikke mindst set i lyset af, at de er foregået her i Coronaens tid. Åbenbart har den anden nedlukning hen over vinteren 2020/2021 ikke haft nogen negativ indvirkning på vores samarbejde – måske i virkeligheden tværtimod, da netop vores aktiviteter viste sig stort set at kunne gennemføres i en eller anden form alligevel, mens det meste andet var aflyst. Nu er der travlt alle vegne med at afvikle alt det, der ikke har kunnet gennemføres det sidste halvandet års tid, og det presser alles kalender; men heldigvis er samarbejdet mellem FUV, Hvidovre og Strandmarks Sogne og Hvidovre Kommunes Daghøjskole så livskraftigt og meningsfuldt, at det prioriteres af alle parter.

Lystændingsandagt (Erindringsdag) – for demensramte fra Daghøjskolen

Hvidovre Kirke tirsdag den 3. november 2020 kl. 12.30

- Præludium
- Intro/velkomst
- Kollekt (uden korsvar)
- Salme: 749, I østen stiger solen op
- Læsning: Salme 139,1-18
- Kort prædiken
- Lystænding – der orgles
- Kollekt – fadervor (uden korsvar)
- Salme: 787, Du, som har tændt millioner af stjerner
- Velsignelse (med korsvar)
- Postludium.

Intro/velkomst

Velkommen her indenfor i kirken! Herinde, hvor jeg er temmelig sikker på, at vi alle sammen har mange **erindringer** om store og vigtige begivenheder i vores liv – det kan være erindringer om julegudstjenester, påskegudstjenester, fastelavsgudstjenester med udklædning og tøndeslagning; måske erindringer om fantastiske kirkekoncerter, vi har været til; det kan være erindringer fra vores konfirmation i sin tid, fra da vi blev gift, eller fra vores børns eller børnebørns dåb; eller erindringer om begravelser og bisættelser af mennesker, som stod os nær ... Og så videre. Glædelige erindringer, sorgfulde erindringer – der er rum for det hele herinde i kirken. Det er ikke sikkert, at alle vores erindringer er lige her fra Hvidovre Kirke, men så er de fra en eller flere andre af de omkring 2000 kirker, der ligger spredt ud over landet. For vi danskere har tradition for at søge til kirken i livets store øjeblikke. Kirken lægger rum til alle de her erindringer om skelsættende begivenheder i vores liv, og det budskab der lyder herinde, budskabet om Guds kærlighed til os, kaster lys ind over vores tilværelse i alle dens facetter. Derfor giver det rigtig god mening at lægge vejen forbi kirken på sådan

en erindringsdag som i dag. Og at få mulighed for at tænde lys, sådan som vi gør her om lidt.

Men lad os begynde med at bede; det er en bøn, der er skrevet af Dietrich Bonhoeffer, som var en tysk præst og modstandsmand under 2. Verdenskrig – sådan en ”tysk Kaj Munk”. Han sad fængslet de sidste par år af 2. Verdenskrig og blev henrettet af nazisterne den 9. april 1945; bønnen her er skrevet i julen 1943 til hans medfanger i fængslet:

Indledende bøn

Gud, jeg kalder på dig.

Hjælp mig at bede og samle mine tanker til dig.

Det kan jeg ikke selv.

I mig er der mørke, men hos dig er der lys.

Jeg er ensom, men du forlader mig ikke.

Jeg er modløs, men hos dig er der hjælp.

Jeg er urolig, men hos dig er der fred.

I mig er der bitterhed, men hos dig er der tålmodighed.

Jeg forstår ikke dine veje, men du ved vej for mig.

Amen

Salme

DDS 749, I østen stiger solen op

Læsning: Salme 139, v.1-18

– NB i 1931-oversættelsen – den *rigtigt* gamle oversættelse, som vi hørte da vi var børn og unge! Gamle, smukke og sælsomme ord, der måske lokker en erindring eller to frem?

v1 Herre, du ransager mig og kender mig! v2 Du ved, når jeg sidder, og når jeg står op, du fatter min tanke i frastand, v3 du har rede på, hvor jeg går eller ligger, og alle mine veje kender du grant. v4 Thi før ordet er til på min tunge, se, da ved du det, Herre, til fulde. v5 Bagfra og forfra omslutter du mig, du læg-

ger din hånd på mig. v6 At fatte det er mig for underfuldt, for højt, jeg evner det ikke! v7 Hvorhen skal jeg gå for din Ånd, og hvor skal jeg fly for dit åsyn? v8 Farer jeg op til Himlen, da er du der, reder jeg leje i Dødsriget, så er du der; v9 tager jeg morgenrødens vinger, fæster jeg bo, hvor havet ender, v10 da vil din hånd også lede mig der, din højre holde mig fast! v11 Og siger jeg: ”Mørket skal skjule mig, lyset blive nat omkring mig!” v12 så er mørket ej mørkt for dig, og natten er klar som dagen, mørket er som lyset. v13 Thi du har dannet mine nyrer, vævet mig i moders liv. v14 Jeg vil takke dig, fordi jeg er underfuldt skabt; underfulde er dine gerninger, det kender min sjæl til fulde. v15 Mine ben var ikke skjult for dig, da jeg blev skabt i løndom, virket i jordens dyb; v16 som foster så dine øjne mig, i din bog var de alle skrevet, dagene var bestemt, før en eneste af dem var kommet. v17 Hvor kostelige er dine tanker mig, Gud, hvor stor er dog deres sum! v18 Tæller jeg dem, er de flere end sandet, jeg vågner — og end er jeg hos dig.

Kort prædiken

Denne her Salme 139 fra Salmernes Bog i det gamle Testamente beskriver, at Gud kender os ud og ind – faktisk bedre end vi kender os selv! For han har skabt os, og nå ja, så er han jo Gud! Og Gud ved alt. Det kan måske umiddelbart virke noget klaustrofobisk – sådan i retning af at ”pas på! Gud holder øje med os!” ... Men ved nærmere eftertanke synes jeg at det snarere giver grund til tryghed og glæde: Tænk, Gud kender os fuld ud – og elsker os fuldt ud. Vi er til, fordi Gud vil, at vi skal være til, og det mørke, de fortrædeligheder, der kan true med at overvælde os, er slet ikke mørke for Gud. Han kan se en vej for os. For Gud er lys. Det viser vi mennesker symbolsk ved, at *vi* tænder lys.

Lystænding findes i alle verdens kulturer og religioner. Også i Danmark har det været brugt helt tilbage til førkristen tid. Det skyldes jo nok, at lystænding rører noget i os. Det at tænde et lys er både højtideligt og festligt – og så kan det udtrykke vores sindsstemning dér, hvor ordene ikke slår til.

I forgårs var det for eksempel Alle Helgen. Til Alle Helgen, som fejres hvert år den første søndag i november, mindes vi vore døde ved at tænde lys til ære for dem, både herinde i kirken og på gravene ude på kirkegården. Også

her i dag på vores erindringsdag får vi om et øjeblik mulighed for at tænde lys. Alle, der har lyst, er velkommen til at komme op. Man kan et tænde et lys for nogen, man har mistet, men som man fortsat har i sin erindring. Man kan også tænde lys for nogen som lever, og som man gerne vil bringe i erindring over for Gud. Man kan tænde lys for en sag man brænder for eller ængstes for. Man kan tænde lys for at sige Gud tak for noget. Og man kan faktisk også godt tænde lys for sig selv. Midt i lysgloben er der et stort, tændt lys. Det symboliserer Jesus – Jesus, der siger om sig selv: *Jeg er verdens lys. Den, der følger mig, skal aldrig vandre i mørket, men have livets lys.* Gud blev menneske i Jesus Kristus for at lyse ind i vores og verdens mørke. Så altså, lyset i midten symboliserer Jesus; og de små lys symboliserer os. Vi tænder vores små lys ved det store lys i midten – et billede på, at vi kan være med til at sprede Guds lys og glæde og kærlighed ud i verden.

Mulighed for lystænding ved kirkens lysglobe

Så velkommen til at komme op og tænde lys – hvis I altså har lyst, det er også helt i orden at blive siddende og bare nyde stemningen. Lysene ligger her i kassen, og som jeg var inde på før, så tænder man de små lys ved det store Jesus-lys inde i midten og sætter dem i holderne rundt i kransen.

Lystænding

Afsluttende bøn

Gud, tak for, at du har givet os livet og lyset og kærligheden,
tak for, at du kender os fuldt ud
og omslutter os med din kærlighed.
Lad dit lys falde på os,
så vi får mod til at være dem, vi er.
Lad os gå herfra i dag i visheden om,
at vi aldrig går alene,
og med troen på og håbet om,
at din kærlighed overvinder alt.

Og hør os når vi sammen beder:
Fadervor ...

Salme

DDS 787, Du, som har tændt millioner af stjerner

Velsignelse

Modtag alle Herrens velsignelse

Postludium

Høst-syng-sammen m/lystænding – for demensramte fra Daghøjskolen

Hvidovre Kirke tirsdag den 7. september 2021 kl. 10.45-11.15

- Intro/velkomst
- Fællessang: 729, Nu falmer skoven trindt om land – 4 vers
- Et par ord om HØST
- Fællessang: Septembers himmel er så blå – 4 vers (på klaver)
- Læsning: Uddrag af Salme 104
- Fællessang: Sensommervise – 3 vers (på klaver)
- Lystænding – herunder musik (på klaver eller orgel – Rasmus vælger)
- Bøn – fadervor
- Fællessang: 728, Du gav mig, o Herre, en lod af din jord – 3 vers (på orgel)
- Velsignelse (med korsvar)
- Postludium: Medley af høstmelodier (på orgel)

Intro/velkomst

Velkommen igen her i Hvidovre Kirke! Dejligt at se jer herovre – NU MED SANG!

Rasmus, organisten, spiller op, og et par af vores kirkesangere synger for – men vi må også gerne synge med! Dagens tema er jo HØST; og der er rigtigt mange dejlige høstsange og høstsalmer ... Så vi når ikke dem alle, og dem vi når, synger vi ikke alle versene af – for på den måde kan vi nå nogle flere. Men lad os se at komme i gang! Vi lægger ud med en *salme*, som faktisk synges i mange andre sammenhænge end høst hen over året – til både bryllupper og begravelser, og den er som regel også et hit blandt konfirmanderne ... Det kan man godt forstå! Som I kan se i programmet, drejer det sig om fem vers af Grundtvigs *Nu falmer skoven trindt om land*. Melodien er skrevet af Johan Henrik Nebelong, som var organist i København på Grundtvigs tid.

Fællessang

Nu falmer skoven trindt om land, v. 1-3 og 5

Et par ord om høst

Er der nogen af jer, der kommer fra landet? – Har I været med til at høste? Jeg er vokset op i en sjællandsk provinsby, og mine forældre havde lige nogle solbærbuske og et par frugttræer i haven; ikke meget høst dér ... men hvert år var vi til stor høstfest oppe i kirken! Vi, der bor i byen, går bare over i Kvikly eller Føtex og henter maden i køledisken. Vi høster ikke selv – men vi er stadig afhængige af, at der er nogen, der gør! Afhængige af, at planterne vokser ordentligt på markerne, og at høsten ikke slår fejl.

Vi har så stor velstand i vores del af verden, her i Danmark kender vi jo ikke til sult og hungersnød; men det fører måske til, at vi nogle gange glemmer af være taknemmelige for, at vi har det så godt. Her er det, at høstfejringerne kommer ind i billedet – for de er med til at minde os om, at al vores velstand faktisk ikke er nogen selvfølge. Og at vi måske godt kunne dele noget af vores velstand med nogle af dem, der bor i andre egne af verden, hvor der undertiden kan være mangel på mad.

Kan man andet end at blive taknemmelig og glad og i godt humør, når man går en tur her på denne tid af året og ser naturens farvepragt? Det er det, som den næste sang handler om ... Rasmus har sat sig hen til klaveret, for nu skal vi synge *Septembers himmel er så blå*. Alex Garff skrev teksten en søndag morgen på Ry Højskole og præsenterede den under formiddagskaffen. **September er jo den første efterårsmåned, og himlen er virkelig særlig blå.** Eller sådan oplever man det, fordi støvpartiklerne fra varmen i sommermånederne forsvinder, og luften bliver renere og mere klar. Fuglene synger stadig, men alle naturens farver træder stærkere frem end om sommeren. Komponisten Otto Mortensen har skrevet den smukke melodi.

Fællessang

Septembers himmel er så blå (på klaver)

Læsning

Jeg plejer jo gerne at læse et stykke fra Bibelen, når vi kommer sammen her i kirken – og det vil jeg også gøre i dag! – nemlig **nogle vers af Salme 104** i Det gamle Testamente. Den hedder Salme 104, fordi den står i *Salmernes* Bog – men den kunne/burde måske snarere kaldes en bønnebog eller en digtsamling. Det her digt fortæller om den pragtfulde jordklode, vi bor på, om den mangfoldige og frodige natur, der omgiver os – og om at det alt sammen er en gave til os fra Gud:

Læsning: Uddrag af Salme 104: 1-2; 13-15; 24;27-30; 33-34

Den sang, vi skal synge nu, **Sensommervise**, gjorde sin entré i Højskolesangbogens 18. udgave, og den er på kort tid blevet en af de mest populære sensommersange blandt sangglade danskere i alle aldre. Den er speciel derved, at melodien faktisk blev skrevet *før* teksten! Finn Jørgensen, der er komponist, forfatter og foredragsholder, og hans kone Kirsten, der har hjulpet ham med at skrive teksten, fortæller selv om tilblivelsen:

Finn havde komponeret en dejlig melodi, som han ofte spillede. Den melodi måtte have en tekst – og den skulle handle om sensommeren, som vi oplevede den ved skov og sø. Vi boede på den tid nær Bastebjerg skov og Perlesø i Stubberup nær Borup. Daglige ture i skoven gav os inspiration til teksten. Vi ville gerne skrive en årstidssang, men den skulle samtidig have et nutidigt præg. Sensommeren er en årstid, som vi begge holder meget af, men den er samtidig en årstid, der fylder én med vemod, fordi sommeren er forbi, og den lange vinter venter.

Fællessang

Sensommervise (på klaver)

Mulighed for lystænding ved kirkens lysglobe

Og dermed er vi nået til vores lystændings-ceremoni, hvor alle er velkomne til at komme op og tænde lys her kirkens lysglobe – hvis I altså har lyst, det er også helt i orden at blive siddende og bare nyde stemningen.

Midt i lysgloben, kan I se, er der et stort tændt lys. Det symboliserer Jesus, Verdens Lys, ham der overvandt gravens mørke og opstod fra de døde. De små lys, som vi tænder, symboliserer os mennesker – os selv eller nogen, vi sender en kærlig tanke. Vi tænder vores små lys ved det store lys i midten – et billede på, at Gud har givet os livet, og at vi kan være med til at sprede Guds lys og glæde og kærlighed ud i verden. Lysene ligger her i kassen; man tager dem, tænder dem ved det store lys inde i midten, og sætter dem i holderne rundt i kransen.

Lystænding – herunder musik

Så håber jeg, at alle, der vil, har fået mulighed for at komme op og tænde lys; for nu vil vi afrunde lystændingsritualet her med at bede en takkebøn for høsten:

Takkebøn til høstgudstjeneste

Høstens Herre og Fader for alt liv.

Vi beder dig: Send din Ånd som en efterårsblæst.

Lad den buldre for vores ører, lege med vores frisurer,

flå i vores frakker, give os tårer i øjnene

og få os til at gispe efter vejret,

så vi vågner op

og med glæde og tro takker dig,

når vi åbner vores køleskabe,

sætter tænderne i det daglige brød,

eller bider i æblet.

For det er lige dér, Fader, at vi møder din omsorg

og lige dér, vil vi takke dig

og i taknemmelighed erkende den lykke, det er,

at vi er dine børn, som du sørger for,

vandrer iblandt

og blæser hen over

som en efterårsblæst.

I Jesu navn.

Amen

Og hør os, når vi sammen beder **fadervor**

Den sidste sang, vi når i dag, er *Du gav mig, o Herre, en lod af din jord*, en kendt og elsket høstsalme, der oprindeligt er skrevet af den svenske præst Carl Reinhold Sundell: han fortalte selv følgende:

Den lille salme blev til straks efter midsommer 1934 ... Jeg havde om aftenen gaaet i vor skønne allé og glædet mig over den herlige frodighed samt tænkt paa landmændenes glæde over den lovende høst. Denne stemning forblev hos mig, og da jeg gik til hvile, lod jeg lampen brænde, tog et stykke papir, og straks efter var den formet og færdigskrevet.

Siden oversatte Karl Laurids Aastrup den til dansk. Han var præst i Jylland, men måtte flygte til Sverige under den tyske besættelse pga. sin forbindelse til modstandsbevægelsen. Derovre blev han inspireret af de svenske salmer – bl.a. denne her. Melodien er pæredansk: Den enkle og organiske melodi af komponisten Knud Jeppesen har gjort salmen meget afholdt herhjemme – og efterhånden også i Sverige! Sundells salme blev nemlig ikke kendt og udbredt i Sverige i første omgang, men med den danske melodi er de ved at få den lært.

Fællessang

Du gav mig, o Herre, en lod af din jord (på orgel)

Så lakker vores høst-syng-sammen-fest her i kirken mod enden; men ingen skal gå uvelsignede herfra! Derfor må I gerne rejse jer, og så vil jeg lyse velsignelsen over os:

Velsignelse

Modtag alle Herrens velsignelse

Som afslutning har Rasmus et medley til os med to forskellige høstmelodier – prøv om I kan høre, hvad det er for to ... Og dermed vil vi sige **tak for i dag!**

Erindringer i fællesskab – en herlig idé til gavn for både demensramte og pårørende

Af Hans Boas, sognepræst i Lystrup-Elev Pastorat, Aarhus Stift

Erindringer i fællesskab – besøg i Den Gamle By

Tænk at man kan være så heldig! Tænk at der bare kommer en appelsin dumpende og rammer lige ned i ens turban, så mennesker, der føler sig isolerede og udfordrede på grund af demenssygdom, endelig langt om længe kan komme til at opleve noget dejligt og livgivende *sammen*.

Det hele startede med at gode folk i Den Gamle By i Aarhus fik den idé at kontakte Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter for at høre, om der mon var nogle præster i Aarhus-området, som kunne tænke sig at invitere mennesker ramt af demens *sammen med* deres pårørende til et forløb på fire besøg i Erindringslejligheden i Den Gamle By. At det overhovedet kunne lade sig realisere, skyldtes en donation fra Slots og Kulturstyrelsen, og samarbejdet blev etableret med deltagelse af FUV og DemensCentrum Aarhus.

Da jeg blev kontaktet af udviklingskonsulent for Folkekirkens Sociale Arbejde i Aarhus, Christina Daa Horshauge, vidste jeg med det samme, at den appelsin skulle gribes og skrælles, deles og spises, for den ville med garanti smage rigtig godt. Så jeg inviterede tre par, jeg kendte, til at være med til et forløb med fire besøg i Erindringslejligheden i Den Gamle By i efteråret 2020. Og alle tre par sagde ja tak.

Erindringer i fællesskab

1 | 2

Besøg en 1950'er lejlighed i Den Gamle By

Den Gamle By tilbyder museumsbesøg for jer, der netop har fået demens tæt inde på livet. Har du selv fået en demensdiagnose eller har en af dine nære pårørende fået diagnosen, er dette tilbud måske noget for jer.

Museumsbesøgene foregår i Den Gamle By, i erindringslejlighederne, i historisk troværdige miljøer. Her kan I deltage parvis (enten som ægtefæller, venner eller som forældre/barn). Her skaber vi sammen nogle hyggelige rammer, hvor er vil blive serveret kaffe og kage. Det vil blive nogle timer „down memory lane“, hvor der vil blive mulighed for at netværke med ligestillede og sammen tale om de nye udfordringer som hverdagen kan bringe.

Hvert museumsbesøg har eget tema:

Første museumsbesøg

Her mødes vi i en 1950'er lejlighed, hvor vi taler om minder, og hvordan vi kan fremkalde disse.

Andet museumsbesøg

Her præsenteres værktøjer til at fastholde erindringer og hvordan man forsat kan være et aktivt menneske.

Tredje museumsbesøg

Her afprøver vi erfaringerne fra museumsbesøg 1 og 2.

Fjerde museumsbesøg

Planlægger vi i fællesskab. Her gøres nye opdagelser i Den Gamle By, og der fortælles om lokale tilbud fra folkekirken ved en medvært fra folkekirken.

Den Gamle By

Praktiske oplysninger

2 | 2

Museumsbesøgene foregår kl. 15-17.

Hvert hold har plads til fire par.

Der er nem adgang for kørestols- og rollatorbrugere.

Museumsbesøgene vil ske efter de aktuelt gældende Covid-19 regler.

Hold 1 afvikles på følgende tirsdage:

20. oktober, 3. november, 17. november og 1. december.

Hold 2 afvikles på følgende torsdage:

22. oktober, 5. november, 19. november og 3. december.

Hold 3 afvikles på følgende tirsdage:

27. oktober, 10. november, 24. november og 8. december.

Hold 4 afvikles på følgende torsdage:

29. oktober, 12. november, 26. november og 10. december.

Deltagelse i museumsbesøgene er gratis, og entréen til museet er betalt.

Sidste frist for tilmelding: 10. oktober 2020

Kontakt og tilmelding

Lotte Kofod | lk@dengambleby.dk | Tlf.: 4185 0864

Projektet har modtaget støtte fra Slots- og Kulturstyrelsen og sker i samarbejde mellem Den Gamle By, Demenscentrum Aarhus og Folkekirkens Uddannelses- og Videncenter.

DCA DEMENS
CENTRUM
AARHUS

FOLKEKIRKEN'S
UDDANNELSES- OG VIDENCENTER

1-800-1-800
MINISTERIET
SAGT: 00 44 44 44 44 44 44

Den Gamle By

Erindring i Fællesskab. Efter 4 besøg i Den Gamle By indbyder den folkekirkelige medvært gruppen til at fortsætte med at mødes i den lokale sognekirke.

Samtalesaloner

i Den Gamle By og på Besættelsesmuseet

1 | 2

– museumsbesøg, frokost og den gode samtale

Den Gamle By tilbyder museumsbesøg for dig, der har lyst til at møde nye mennesker, der også er interesseret i historie og museer. Der vil være i alt tre Samtalesaloner, hvor du får mulighed for godt samvær omkring spændende emner.

Med samtalen i fokus vil hver Salon bestå af et underholdende fagligt oplæg fra en af museets inspektører. Dernæst vil der være en frokost. Salonen rundes af med kaffe og en god snak, hvor vi taler om emnet og de minder, som dagens tema vækker.

Ved hver salon deltager medværter fra folkekirken.

Første salon handler om *Genforeningens plakater*. Leder af Dansk Plakatumuseum, Elsebeth Aasted, tager afsæt i udstillingen "Grænsen er nået – Afstemningsplakater fra grænselandet". For 100 år siden var det til afstemning, hvorvidt Sønderjylland skulle tilhøre Danmark eller Tyskland i fremtiden. Det var en meget følelsesladet afstemning, og vi ser på nogle af de mange afstemningsplakater, der blev lavet op til begivenheden på både den danske og den tyske side. Med plakaterne som udgangspunkt kommer vi tæt på stemningen dengang og ser på, hvilke argumenter der blev brugt i plakaterne. Salonen foregår i Den Gamle By og frokosten i museets nye restaurant Gæstgivergården.

Anden salon handler om *Krig og hverdag under besættelsen*. Leder af Besættelsesmuseet, Søren Tange Rasmussen, viser rundt i Besættelsesmuseets helt nye udstilling og fortæller om krig, konflikt og hverdag under besættelsen. Museet ligger i Aarhus gamle rådhus og politistation, der i krigens sidste år var hovedkvarter for Gestapo. Ved frokosten tales der videre om besættelsestiden med særligt fokus på varemangel og den "rationerede" hverdag. Salonen foregår i Besættelsesmuseet og frokosten i Kvindemuseets café.

Den Gamle By

De folkekirkelige medværter, pensionerede præstepar, sørgede for samtale og sammenhæng mellem de enkelte saloner.

2 | 2

Tredje salon handler om *Julen*. Museumsinspektør, Anneken Appel Laursen, vil tage dig en tur med ned af "memory lane". Afsættet vil være julepyntede lejligheder i 70'er-bydelen i Den Gamle By. Få desuden julens historie fortalt gennem ord og udstillinger. Over julefrokosten vil der blive rig lejlighed til at tale videre om julens betydning. Salonen foregår i Den Gamle By og julefrokosten i Gæstgivergården.

Folkekirkens medværter

Leif Vestergaard, Anne Kathrine Vestergaard
Emmy Haahr Jensen, Knud-Erik Bager Jensen
Knud Ove Mandrup, Lis Ladefoged

Praktiske oplysninger

Museumsbesøgene vil ske efter de aktuelt gældende Covid-19 regler. Hver salon foregår kl. 11.30 – 14.30. Op til 12 personer kan deltage i de tre Saloner. Det er gratis at deltage, og entréen er betalt. Deltagelse kræver, at du kan gå på trapper i de gamle huse.

Tirsdagssalonen foregår: 20. oktober, 3. og 17. november 2020.
Medværter: Leif og Anne Kathrine Vestergaard.

Onsdagssalonen foregår: 21. oktober, 4. og 18. november 2020.
Medværter: Emmy Haahr Jensen og Knud Erik Bager Jensen.

Torsdagssalonen foregår: 22. oktober, 5. og 19. november 2020.
Medværter: Knud Ove Mandrup og Lis Ladefoged.

Tilmeld dig enten tirsdags-, onsdags- eller torsdagssalonen.

Sidste frist for tilmelding: 14. oktober 2020

Kontakt og tilmelding

Lotte Kofod | lk@dengamleby.dk | Tlf.: 4185 0864

Projektet har modtaget støtte fra Slots- og Kulturstyrelsen og sker i samarbejde mellem Den Gamle By, Demenscentrum Aarhus og Folkekirkens Uddannelses- og Videncenter.

Den Gamle By

Næste gang samtalesaloner gennemføres vil der arbejdes på at der også for denne gruppe mennesker kan tilbydes at fortsætte i den lokale sognekirke.

Mennesker med demens har det svært. Det er svært at skulle erkende, at der er mere og mere, der bliver vanskeligt at finde ud af. Men ægtefællen har det også svært. Det er hårdt at se sin livsledsager forandre sig og opleve personligheden sløres, alt imens hukommelsen svækkes. Mange pårørende står meget alene med det, som de oplever som en skam over, at deres ægtefælle ikke længere er, som han eller hun var tidligere. De isolerer sig eller prøver at dække over, hvordan livet i virkeligheden er. Så er det godt at kunne komme afsted og opleve noget *sammen*. Det er trygt og godt at kunne mødes i et rum sammen med andre, som også kender til, hvad det vil sige at leve med demens.

Erindringslejligheden i Den Gamle By er indrettet som en pæn middelklasselejlighed fra 1950'erne. Det var her i dette helt perfekte miljø, der nu blev givet mulighed for at gennemføre aktiviteten "Erindringer i fællesskab" – et forløb med fire besøg. Ideen er, at man ved at påvirke sanserne gennem det, man får at se, kalder erindringer frem og stimulerer de demensramte, så minder fra en svunden tid dukker frem og sætter gang i samtalerne.

Den gruppe, som jeg var med til at etablere, deltog i sådan et forløb med fire besøg i 50'er-lejligheden tillige med et besøg på jazzværtshuset Bent J, som nu er flyttet til Den Gamle By. Ved det fjerde og sidste besøg var "folkekirke-medværten" – altså den lokale præst derhjemme fra – inviteret til at deltage. Jeg havde allerede inden da hørt meget positivt fra min gruppe om, hvordan der ved disse besøg blev åbnet for samtaler om det, som var engang, og som blev kaldt frem fra hukommelsen i et miljø, der lignede noget fra deltageres barndom og ungdom. Ved et af besøgene satte en af deltagerne sig hen og spillede klaver. En pårørende formulerede sig sådan: "Her kunne vi igen være *normale* mennesker." To af de deltagende ægtefæller fandt sammen i en samtale om de vanskelige vilkår, man lever under som pårørende til en demensramt ægtefælle.

Ved det sidste besøg i Den Gamle By den 1. december, hvor jeg altså selv deltog, startede vi med at besøge et af de gamle huse i byen, hvor vi kunne beundre juletræet, der stod pyntet sådan, som man gjorde i gamle dage. Bagefter havde vi en hyggelig eftermiddag i Erindringslejligheden, og der blev drukket kaffe, snakket og grinet og talt om barndomsminder fra ju-

len derhjemme. På et tidspunkt satte vi os ind i den fine stue for at lytte til julemusik afspillet på grammfonen. Der var også gaver til deltagerne. Afslutningsvis fik jeg mulighed for at spørge, om de tre deltagende par ville være interesserede i at deltage i nogle arrangementer i Lystrup Kirke for demensramte hjemmeboende og deres pårørende. Det var der bestemt en positiv indstilling til.

Sangcafé for demensramte og deres pårørende

Da det endelig kunne lade sig gøre at tilbyde og gennemføre arrangementer uden frygt for coronasmitte, inviterede jeg demensramte hjemmeboende og deres pårørende til sangcafé i Lystrup Kirke. De tre par fra erindringsforløbet i Den Gamle By fik naturligvis også en invitation til at være med. Nu var det jo et nyt initiativ, så det krævede ret meget forberedelse, opsøgende arbejde og PR. Jeg var glad for at blive inviteret til et formiddagsmøde i hjemmeplejen, hvor der blev lyttet intenst til mine overvejelser om, hvordan vi kan nå både de demensramte og deres pårørende. Jeg blev også modtaget godt i dagcenteret, hvor de ansatte var interesserede i at gøre deres brugere opmærksom på dette tilbud. Det lykkedes da at samle en gruppe på ti par fra lokalområdet. Dygtige frivillige hjælpere, som jeg også

Birgitte Mosegaard fra Den Jyske Opera synger for og med deltagerne i sangcaféen. Kristian Lager akkompagnerer på guitar. Foto: Hans Boas

*De frivillige har en værtsrolle ved bordene, og de hjælper med at skabe en god stemning.
Foto: Hans Boas*

trækker på ved vores demensgudstjenester, gjorde lokalet klar med smukt dækkede borde med broderede duge, lys og pynt. Disse frivillige hjælpere havde til opgave at tage godt imod de besøgende og udfylde rollen som værter ved hver sit bord.

Jeg havde til de to første sangcafeer inviteret en sanger og guitarist fra FOF med masser af erfaring inden for dette område til at synge for os og *sammen med os*. Senest har vi haft Birgitte Mosegaard, som er uddannet klassisk sanger og Kristian Lager, der er guitarist til at stå for vores fællessang. Der var også indslag med operette og musicalsange; det er tydeligt, at den skolede stemme og det professionelt udførte musikalske udtryk på særlig måde kalder følelserne frem.

Når vi starter vores sangcafé med at byde velkommen og drikke kaffe, sidder der som nævnt en vært ved hvert bord, og så går snakken tvangsfrit. Det er her de positive interaktioner etableres; vi møder hinanden, vi ser hinanden, vi lærer hinanden lidt bedre at kende, og vi bliver trygge i rummet sammen med de andre. Her er godt at være. Jeg oplever en lys og glad stemning, som løfter sig, når vi efter kaffen får mulighed for at synge med

på nogle af de sange, som vi husker. Så kaldes minder og følelser frem, og der kommer ofte en frisk kommentar eller et spørgsmål fra de deltagende, hvilket jo bare er et udtryk for deres positive medleven.

En af de deltagende pårørende spurgte, hvorfor det altid var noget med musik, der bliver tilbudt, når det handler om demensramte. Det er selvfølgelig et spørgsmål, jeg må lade mig udfordre af, for der er da også andre måder, hvorpå man kan kalde sprog og erindringer frem gennem genstande og billeder, der vækker reminiscens og måske sågar gennem billedfremstilling. Men det er dog min oplevelse, at musikken og sangen kan kalde ord, minder og følelser frem på en ganske særlig måde, som påvirker sindet, så man bærer glæden med sig hjem.

Noget af det, som har været helt afgørende i vores sangcafeer for denne særlige målgruppe af hjemmeboende demensramte og deres pårørende, er oplevelsen af, at her er vi fælles, fordi vi er i samme båd. Her kan alle være med. Vi har en medviden om, hvad det vil sige at være ramt. Vi ved godt, hvor svært det er at leve med demens. Og vi oplever for en stund sammen med andre, at selv om det er hårdt ind imellem, så er der stadig et liv, der skal leves, og som kan have betydning, når vi søger glæden, lader den komme til os og deler den med hinanden.

Fra sansegudstjeneste for demensramte i Als kirke efteråret 2021. Else Christensen og Bruno Borella leverede kendte spillemandstoner. Foto: Kaja Weidemann Jeppesen

Demensvenlig kirke – hvordan bliver man det?

Af Anne Bundgaard Hansen, sognepræst i Als-Øster Hurup-Skelund-Visborg Pastorat

Konceptet

Der er omkring 90.000 mennesker der er ramt af demens (2021). Tallet forøges de kommende år pga. stigningen i hvor mange ældre, vi er i Danmark og at mange i dag lever længere end tidligere. For hver demensramt er der et antal pårørende, der også er ramt indirekte af demensen. På den måde er det et meget stort antal mennesker, der er berørt direkte og indirekte af sygdommen demens.

Med den baggrund er 12 organisationer gået sammen om konceptet ”Demensvenligt Danmark”¹ for dels at forøge kendskabet til demens og i særdeleshed sætte fokus på, hvordan vi alle kan være med til at gøre det lettere at færdes som demensramt i Danmark.

Min inspiration til at arbejde med demensvenlig kirke kommer dels fra min gerontologiske efteruddannelse under FUV, og dels fra en artikel i den lokale avis, hvor en bodega i Hadsund var blevet certificeret som demensvenlig². Som kroen – således også kirken!

¹ <https://www.demensvenligt danmark.dk/>

² <https://www.fjordavisen.nu/se-det-i-tv-hadsund-har-landets-foerste-demensvenlige-bodega/30332>

Kort praktisk teologisk overvejelse

Som folkekirke ynder vi ofte at sige, at vi er åbne for alle, og vi er rummelige. Det ligger i kirkens DNA igennem tiden at have fokus på, at her er der plads til alle mennesker og en af kirkens grundsten er diakonien.

I diakonien er det sårbare menneske i centrum. Mennesket, som i en eller anden grad er afhængig af andre. Når vi ser på folkekirkens opgaver og den udvikling, der har været over de sidste 20-30 år, så er der i stigende grad opmærksomhed på, hvorledes vi kan byde ind til fællesskab og udøve diakonal omsorg i alle aldre i mange situationer.

Det er derfor ikke et nyt fænomen, at der afvikles gudstjenester med særlig fokus på demensramte, og at der er et fokus på, hvorledes vi bedst møder de mennesker, der er ramt på deres muligheder for at tolke og forstå deres omverden.

På den måde kan man sige, at folkekirken allerede er en del af demensvenligt Danmark. At certificere en kirke som demensvenlig er en måde at sikre kendskabet hos personale og frivillige til de enkle råd om, hvorledes man som enkeltperson møder den demensramte. Samtidig sender det et signal til det omkringliggende samfund, at vi i folkekirken har et fællesskab, hvor der plads til alle.

Demensvenlig kirke certificering

Formål

- At sende et signal om til det omkringliggende samfund, at folkekirken er et åbent og rummeligt fællesskab
- At hjælpe pårørende til at være tryk ved at deltage i gudstjenester og sogneaktiviteter sammen med deres demensramte
- Sikre et grundlæggende kendskab til demens hos personale og frivillige, der er involveret i gudstjenester og aktiviteter, hvor demensramte deltager

- At lægge op til en løbende dialog om, hvorledes vi møder den demensramte og deres pårørende ”i kirkedøren”
- At få afdækket evt. utryghed hos personale og frivillige overfor, hvorledes man kan møde den demensramte.

Hvad skal der til for at blive demensvenlig kirke?

Personale og frivillige undervises i en time af en demensveninstruktør. Efterfølgende (på selve dagen) skal de sige aktivt JA til at være demensvenner, og får derefter udleveret demensvennålen. Minimum 50% af personalet (ikke af de frivillige) ved den aktuelle kirke (som i forhold til konceptet regnes for arbejdspladsen) skal deltage for, at kirken bliver certificeret som demensvenlig kirke.

Hvordan kan det gribes det an?

- Kontakt provsten for at høre om der er opbakning til projektet
- Kontakt den lokale demenskoordinator og indhent viden om, hvem der lokalt er demensveninstruktør
- Kontakt MR og drøft om dette giver mening i jeres sammenhænge
- Kontakt demensveninstruktøren og aftal mulige tidspunkt for instruktion
- Send indbydelse til personale, frivillige herunder medlemmer af menighedsrådet.

Overvejelser

- Hvilke aktiviteter har vi i sognet, hvor vi har en formodning om at møde demensramte
- Hvilke personalegrupper er relevante at indbyde til undervisningen
- Hvilke frivillige er i berøring med demensramte – husk også at det er en god idé med repræsentanter fra menighedsrådet.

Demensveninstruktør og demenskoordinator ved Mariagerfjord Kommune Hanne Lundsgaard overrækker sognepræst Anne Bundgaard Hansen certifikatet på, at Als og Øster Hurup Kirker er demensvenlige. Foto: Iben Brejner Højgaard

Opfølgning

- Efterfølgende modtager den aktuelle kirke et certifikat (se billede), som placeres et sted, hvor det kan sende et signal om, at her er vi bevidste om, hvorledes vi kan tage imod et demensramt menneske
- Fortæl gerne i sogneblad, på sociale medier og evt. til den lokale avis, at I nu er demensvenner og demensvenlig kirke, så informationen når ud til det omkringliggende samfund
- Vær løbende opmærksom på at nyt personale og nye frivillige får mulighed for at deltage i demensinstruktionen.

Hvordan kan provsti eller stift kickstarte samarbejder på demensområdet?

Af Rose Marie Tillisch, gerontologisk vidensmedarbejder, FUV

Det kan sikkert gøres på mange måder. Men en overordnet god måde at gøre det på er at begynde med at mødes på kryds og tværs af sektorer.

I Aarhus Stift og Kommune blev samarbejdet på demensområdet kickstartet til en temadag den 15. maj 2019, planlagt af FUV, Demensvenligt Aarhus (Aarhus Kommune) og Aarhus Stift: *Samskabelse og Helhedstænkning på Demensområdet*. (se program)

Når man nu kaster et blik på, hvilke idéer der kom op i luften den dag, gør det godt at se, hvor mange af idéerne der er blevet til noget. Se: Opsamling fra workshops 1,2,3.

Demensvenlig By konsulenten fra Aarhus Kommune, en præst og FUV mødtes om idéen og hjalp hinanden med at opspore muligt interesserede. Der blev således inviteret bredt ud. På den kommunale side blev høj og lav indbudt fra rådmand over plejehjemsledelse, demenskoordinatorer, oplevelsesmedarbejdere og sosu-hjælpere, og fra kirkerne blev biskop, provster, præster, organister, kirke- og kulturmedarbejdere og kirketjenere indbudt. Desuden blev Den Gamle By og Frivilligforeningerne indbudt.

Der kom omkring 100 mennesker. 20% fra foreninger som Ældresagen og, Røde Kors og Alzheimerforeningen og private aktører som Den Gamle Bys Erindringslejlighed, 40% personale fra plejehjem og andre kommunale poster som oplevelsesmedarbejdere og demenskoordinatorer og 40% præster og kirke- og kulturmedarbejdere.

Der blev etableret kontakter i løbet af dagen, ikke mindst i forbindelse med de workshops der blev afviklet om eftermiddagen.

Efterfølgende afholdtes opfølgende møder med 10-15 deltagere pr. møde og med repræsentanter fra kirken, kommunen, seniorråd og frivilligforeninger. Kirken (FUVs mødelokaler i Sankt Markus Kirke) viste sig at være et neutralt mødested for alle parter. Pilotaktiviteter blev sat i gang.

Pilotaktiviteter og projektet omkring implementering af samarbejdet blev efterfølgende kraftig langtidsstyrket da de fire provstier der ligger i Aarhus Kommune ansatte en udviklingskonsulent, Christina Daa Horshauge, til det diakonale arbejde i *Folkekirkens i Aarhus – det sociale arbejde*. Hun blev ansat pr. 1. januar 2020 og knyttet til et tværgående samarbejde med FUV igennem projekter der kom til og har haft afgørende betydning for at gøre arbejdet synligt og langtidsholdbart.

Temadagen og de efterfølgende møder affødte en række samarbejder på kryds og tværs af sektorer. Det er blevet lettere at henvise til hinanden og finde hinanden. I juni 2020 afholdtes tre dage med kortkurser om demens for frivillige fra såvel plejehjem, frivilligforeninger, kirkelige besøgstjenester, præster, kirke- og kulturmedarbejdere, gravere med flere. I alt ti kirker i Aarhus er nu demenscertificerede. Samarbejdet med plejehjem er styrket i et stort antal sogne med besøg fra alt fra deltagerne fra babysalmesang over minikonfirmander til konfirmander til etablering af pårørendegrupper. Der er fx startet pårørendegrupper i et udbygget samarbejde omkring *Erindring i Fællesskab* med Erindringslejligheden i Den Gamle By. Små og store begivenheder som at få juletræ og julepynt, som sognets konfirmander har lavet, op på plejehjemmet, etablering af sangeftermiddage for mennesker med demens og deres pårørende har alt sammen været med til at

NETVÆRKS DAG 15. MAJ 2019 I AARHUS DOMPROVSTI

Indbydelse

Samskabelse og helhedstænkning på demens-området

En netværksdag for kommune, kirke og frivillige organisationer

De næste tre år udvikler og afprøver Aarhus kommune og folkekirken i Aarhus samskabelse og netværksdannelse sammen med ældreorganisationerne.

Formålet er at øge livsglæden for demensramte og andre sårbare ældre samt deres pårørende.

Som startskud indbyder vi til netværksdag i Domkirkens lokaler i Kannikegade den 15. Maj 2019.

Vi indbyder plejhjemsledere, plejhjemspersonale, organister, kirkepersonale, provster, præster, repræsentanter fra Kirkens Korshær, Samvirkende Menighedsplejer, EGV, Ældresagen og Alzheimerforeningen ikke alene fra Aarhus, men fra alle landets stifter/kommuner til at perspektivere ud fra lokale erfaringer.

VELKOMMEN!

Sted: Aarhus Domprovsti, Kannikegade 12, 8000 Aarhus C

Tid: Onsdag den 15. Maj kl. 9:30-16:30

Maden kommer fra Emmerys

OBS! *Ingen deltagerbetaling *Gratis at deltage *Dette er en indbydelse

Tilmelding til Rose Marie Tillisch rmt@km.dk, Line Skovgaard Pedersen lspe@km.dk, Tina Brixtofte Andersen tiba@km.dk eller Pia Heunicke Popp phpi@aarhus.dk senest den 12. maj.

Program for demens-netværksdag den 15. Maj 2019:

9:30-10:00:	Ankomst, registrering, kaffe og morgenbrød.
10:00-10:15:	Indledning ved demensambassadør, biskop Henrik Wigh-Poulsen, Aarhus stift og Jette Skive, rådmænd for Sundhed og Omsorg, Aarhus kommune.
10:15-10:45:	Eva Sørensen, professor, cand.scient.pol. & ph.d., Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv. RUC: Kan kirke og kommune samskabe et godt ældreliv for demente?: Udfordringer og muligheder.
10:50-11:20:	Jan Nilsson, præst ved Diakonissestiftelsen, København: Kirkens dilemma – hvorfor skal folkekirken være tilstede på demensområdet? Hvad er diakoni?
11:25- 11:55:	Hanne Mette Ochsner Ridder, professor ved Ålborg Universitet: Musikkens betydning for sprog, identitet og nærvær for personer med demens
12:00-12:40:	Frokost (sandwich og vand)
12:45-16:00:	Workshops. Man kan nå at deltage i to ud af tre workshops.
12:45-14:15:	Vælg mellem I, II og III
14:15-14:30:	Kaffe, småkage, vand og frugt
14:30-16:00:	Vælg mellem I, II og III
16:00-16:30:	Opsamling ved arrangørerne Tina Brixtofte Andersen, Rose Marie Tillisch og Line Skovgaard Pedersen

Workshops (få tilsendt den fulde ordlyd på workshops ved tilmelding):

Samskabelse I: ved sognepræst Torben Tramm, Helligåndskirken, Aarhus og projektleder, demensvenligt Aarhus, Pia Heunicke Popp: Hvordan samskabe mellem kirke og kommune?

Samskabelse II: ved Camilla Balslev Fage-Pedersen, sognepræst og tovholder for Fyns stifts demensnetværk: Håbløsheden, nærværet, mødet.

Samskabelse III: Anne-Mette Grønberg Sørensen, sognepræst Thisted: Den levende samtale som fællesskabende.

Digital indbydelse og program til temadag 15. maj 2019. Der kom 100 mennesker fra kommune, frivilligorganisationer og kirker. Notaterne fra temadagens workshops blev til virkelighed de følgende år.

styrke samarbejder til gavn for mennesker med demens og deres pårørende.

Der er selvfølgelig et stykke vej endnu før alle kirker er med, men med den øgede synlighed på området skal det nok komme.

Men dette at sætte fagligt kompetente mennesker fra mange kanter sammen der alle brænder for at gøre noget for en sårbar gruppe som denne, er helt sikkert noget der bærer frugt.

Opsamling fra workshops 1,2,3.

I: HVORDAN SAMSKABE MELLEM KIRKE OG KOMMUNE

- **1.1.** Oplevelsesmedarbejder et plus.
- Livsplakater, livsfortællinger er eks. på aktiviteter lavet af oplevelsesmedarbejder
- Demensgudstjeneste. Vigtig med inddragelse af ledelsen, således at man ved, hvad kirken kan bidrage med.
- De frivillige har typisk en masse erfaring og er rigtig gode at sparre med.
- Salmesang for demensramte, skrevet af Christine Toft Kristensen banebrydende
- Demenshjørnet er vigtigt at kende.
- Folkebevægelse mod ensomhed. Samarbejder med ældresagen om fællesspisning med stor succes.
- Vigtig med en tovholder og kontaktperson de to parter hver især.

Gode erfaringer med gudstjenester på plejehjemmene. Pårørendestøtte. Røde Kors Aflastning. Kan kirken byde ind der.

- Sognemedarbejdere med fællesspisning f.eks. babyfællessang og demensramte. Lokalcenter Åbyhøj.
- Hvorfor glider folk ud af kirken – og hvorfor kommer de igen. Kan kirken spille ind ifht. pårørende grupper. Evt. også samarbejde på tværs i forhold til pårørendeuddannelser.
- Initiativer Åbyhøj. Fællessang på tværs af generationer.

I: HVORDAN SAMSKABE MELLEM KIRKE OG KOMMUNE

1.1. fortsat: Gudstjeneste på lokalcenter. Vigtig at ledelsen er med til at bakke op omkring deltagelse, så det sociale liv prioriteres.

- Vidtskuevej: Det har kæmpe stor værdi for beboerne at deltage i kirkearrangementer. Kirken er professionel ind i det musikalske univers. Gør stor brug af de frivillige tilknyttet kirken. "Engle".
- Sæt rummet. Sluk kaffemaskinen, dæk op til gudstjeneste. Igen vigtigt og nødvendig med en koordinator til at få tingene til at flyde, og skabe muligheden for at initiativerne lader sig gøre.
- Fæstner sig til hvordan man samarbejder omkring sjælesorg og pårørende. En udfordring at få pårørende til at bede om hjælp.
- Der kan være langt til tingene, når man bor i "udkantsdanmark" i forhold til at kunne transportere sig fra a til b.

1: HVORDAN SAMSKABE MELLEM KIRKE OG KOMMUNE

- **1.2.** Gruppe 1.2
- Samarbejde omkring den eksistentielle samtale. Både sammen og hver for sig. F.eks. at kunne henvise til den respektive præst og vise versa.
- Også tænke en præst eller kirkemedarbejder med til samtaler og møder med pårørende.
- Specielt de pårørende giver rigtig god mening at gøre noget for. Folkekirkensamvirket (NU: Folkekirken i Aarhus det sociale arbejde) laver allerede noget i dag.
- Plusserne ved samarbejdet er at tilbuddene vil kunne nå flere fordi kirkerne ligger lokalt og langt flere steder.
- Samle fagfolk og kirkefolk og lave pilot eller prototyper på en samtale-ramme for ikke kun demensramte men også for andre målgrupper, der har noget eksistentielt på hjerte.
- En mulighed kunne også være at udvikle og afvikle samtalsaloner.
- Musik som sjælesorg og også palliativ til døende. Musikken kan mange ting – også til den gode samtale.
- Ofte efterlyses aktiviteter med et fælles rum for både den demensramte og den pårørende – En mulighed kunne være at samles omkring musikken (fløjtespil, sang etc.).
- Men også vigtigt, at man har noget for pårørende alene. Også samtalsaloner. Her kan bl.a. sættes fokus dilemmaer/etiske dilemmaer.
- Lad os prøve i det små og få sat en ramme for at få etableret/arrangeret en samtale-salon.
- Vigtigt at man fortsat skal kunne følge inkluderet i samfundet trods en demens-sygdom. Bla. i forhold til at kunne inkluderes i f.eks. frivilligt arbejde. Evt. følge en kirketjener ea. Eller være en del af en strikkeklub (strikke dåbs-tøj).

1. HVORDAN SAMSKABE MELLEM KIRKE OG KOMMUNE

- 1.2. fortsat: "Produktudvikling" af demensgudstjeneste med fokus på sanser. Eks. blomster fra gartneriet, musik fra konservatoriet etc., film/billedfremvisning.
- Fortsætte med at afholde tema-arrangementer. Her er kirken lidt mere ufarlig, det er lokalt og lidt mere legitimt fremfor at gå i Demenshjørnet.
- Afholdes i sognegårde, lokalcentre etc.
- Et vigtigt obs, når noget sættes i gang: Giv tid. Det tager kræfter og tid at løbe i gang.
- Vigtigt med forpligtende samarbejder. Vi vil det – og holder hinanden fast på det. Også efter et halvt år. Brug samarbejdet mere "strategisk" med f.eks. et årshjul som hænger både i kirke og på plejehjem/kommune.
- Etablering af selvstændige netværksgrupper i lokalområdet, hvor de kører selv uden indblanding, men også med mulighed for at kalde på en demensfagperson. Fungerer allerede. Her kunne der også kaldes på en demenspræst.
- Udfordringen er til en start, at man er meget sårbar, når man har fået en demensdiagnose – så man skal tage mod til sig. Man har ikke altid lyst til at andre skal vide det.
- Den Gamle By kan evt. være med til at sætte de fysiske rammer for diverse samtale-saloner, netværk, rundvisninger, forløb. Evt. udvikle rundvisninger, så man kan få lyst og mod til at tilmelde sig et konkret forløb.
- Evt. lave noget, der rettes til unge mennesker og børn. Gerne hele familien. Vigtig at børnene ikke overtager forældrenes rolle. Der kan være rigtig mange dilemmaer mellem de ældre, der bliver ældre og deres voksne børn, der har svært ved at acceptere deres forældres tilstand.
- Børn er generelt gode til at bryde isen hos mennesker med demens. F.eks. i forhold til at børnehaver besøger plejehjem.
- Man kunne evt. bruge erfaringerne fra hospice i forhold til at få værktøjer til den svære samtale.

2: HÅBLØSHEDEN, NÆRVÆRET, MØDET

- Håbløshed som provokerende begreb. Fagpersonale som bærer af noget andet end håbløshed.
- "De demente" som massebegreb – "Det demente menneske/person" – en intellektuel apartheid. Vi må tale om mennesket først, mennesket med syndromet demens.
- Værdigt nærvær versus uværdigt nærvær. Vi skal krydse broen, for de ramte kan ikke krydse den til os. At vise, at man vil dem.
- Italesætte magtforholdet i mødet med mennesker med demens, særligt i forhold til besøgstjeneste. Begge får noget ud af det: En gave at få lov at hjælpe.
- Sprogrefleksioner: Mennesker med særlige behov – særlige i forhold til hvad? – sproglige blokeringer.
- Demenssygdomme fra start til slut og ikke kun ved slutfasen på eksempelvis plejehjem. Vi skal tænke samskabende gennem hele sygdomsforløbet.
- Spørgsmål 1: Værdighed som vurdering fra forskellige perspektiver. Pårørende, egne, personalets idéer om værdighed kan være forskellige.
- Balancen mellem at ville opretholde værdighed ud fra tidligere identitet og være kontinuerligt nysgerrig for mulige ændringer.

3: DEN LEVENDE SAMTALE SOM FÆLLESSKABENDE

- 3.1. Interesser dig for mennesket frem for metoden!
- Back to basis! Vi skal være mennesker sammen. Vi er medmennesker i hinandens nærvær.
- Hvordan bliver vi sultne på samtale og samvær med hinanden? Måske tænke: "Det ku lige så godt være mig."
- Sanselighed opstår når begge parter er åbne. Vi mærker hinanden i modspillet. Vi bliver ligeværdige. Den gode samtale er at lytte. Den skal ikke have noget menneske et sted hen.
- Vi skal gå "med" og være i samtalen og turde være der. Der kaldes ikke på os af nødvendighed. Vi trives ved det enkle. Det, der ikke er kunstigt.

Kapitel 6

Gerontoteologi – menneskesyn og ånd

- ➔ **Målgruppe:** Alle kirkens og plejehjemmets medarbejdere, som gerne vil se sammenhængen mellem kommunens plejepolitik om personcentreret omsorg og kirkens budskab om næstekærlighed.
- + **Formål:** At vise hvordan socialpsykologen Tom Kitwoods blomst, der har kærlighed som udgangspunkt for inklusion, tilknytning, identitet, beskæftigelse og trøst understøtter og understøttes af evangeliets menneskesyn og budskab om næstekærlighed. Tom Kitwood er bannerfører for den personcentrerede omsorg, som er omsorgspolitik i hele landet. Den skotske demensteolog John Swinton fører Kitwoods tanker ind i en teologisk sammenhæng, og Kirstine Haugaard Nielsen giver eksempler på praksis.

Gudstjeneste som modhistorie

Af cand.mag. i diakoni Kirstine Haugaard Nielsen

1. Indledning

”Who are we when we have forgotten ourselves and those whom we once loved? Who are we before God when we have forgotten who God is?” (Swinton 2012,187).

John Swinton, skotsk teolog og grundlægger af The Centre for Spirituality, Health and Disability i Aberdeen, stiller dette spørgsmål på vegne af og for mennesker, der er ramt af demens, og rammer herved en helt grundlæggende problematik, som er væsentlig for både kirken og fagprofessionelle at forholde sig til.

Trods den markante vækst i antallet af demensramte, er fornyelse indenfor kirkeligt arbejde på dette område kun i begyndende vækst (Lyng 2019). De fleste ældre er vokset op med forkyndelse i skolen, og har derfor lært salmevers, hørt bibelhistorier, og haft kirkens rum som ramme om store livsbegivenheder fx bryllup, barnedåb, begravelse. Det giver en stor fælles social og åndelig arv. For nogle demensramte vil det have stor betydning, at kirken er en del af deres alderdom, som den har været det hele livet. Det er ikke ukendt for folkekirken at afholde gudstjenester eller arrangementer, der på forskellig vis tilgodeser behov hos særlige grupper bl.a. familiegudstjenester, babysalmesang. På samme måde kan det være relevant at undersøge, hvordan kirken kan benytte sin rigdom af ritualer, salmer og tekstlæsninger i et samspil med en sansemæssig oplevelse, så demensramte og deres særlige behov imødekommes.

Ligesom kirken har arbejdet med en børneteologi, hvilket har resulteret i en innovativ formidling af evangeliet for den aldersgruppe, sådan giver det også mening at arbejde med en teologi for ældre; en gerontoteologi. Gerontoteologi er et sammensat begreb. Geronto dvs. vedr. ældre mennesker. Teologi dvs. Teo=Gud, Logi=Ord eller lære, derfor er teologi en lære om Gud ud fra religionens eget synspunkt. Gerontoteologi er dermed læren om Gud, der er tilrettelagt, så den vedrører ældre mennesker.

Artiklen er baseret på mit speciale fra 2019 og indeholder afsnit om menneskesyn, Tom Kitwoods personcentrerede omsorg og paradigmeskiftet indenfor demensområdet samt John Swintons skabelsesteologiske model og betydningen af fællesskab og omsorg, også for menigheden.

2. Skal kirken blande sig i sundheds- og socialfagligt arbejde?

Den nationale handleplan er grundlaget for arbejdet med demensområdet i Danmark og giver en retning for, hvordan dette arbejde vægtlægges og prioriteres. Sundheds- og ældreministeriet har udarbejdet tre målsætninger, som er gældende i den nationale handleplan for demens 2025 (Sundheds- og ældreministeriet 2017,7);

1. Danmark skal være et demensvenligt land, hvor mennesker med demens kan leve et værdigt og trygt liv.
2. Behandling og pleje af mennesker med demens skal tage udgangspunkt i den enkeltes behov og værdier og tilbydes i sammenhængende forløb med fokus på forebyggelse, tidlig indsats, nyeste viden og øget forskningsindsats.
3. Pårørende skal inddrages aktivt og samtidig have mere støtte i livet som pårørende.

I januar 2019 er der udkommet nye kliniske retningslinjer med anbefalinger inden for forebyggelse og behandling af personer med demens¹, som

1 <http://www.videnscenterfordemens.dk/nyheder/2019/01/ny-retningslinje-skal-hjaelpe-medarbejdere-der-yder-pleje-og-omsorg-til-personer-med-demens/> set 2/2-19

omhandler, hvorledes socialpædagogiske metoder kan inddrages i arbejdet samt pointerer det tværfaglige samarbejdes betydning indenfor demensområdet (Kabel 2017,85). Derfor er det helt elementært at forholde sig til kirkens rolle i det samarbejde. Helt fundamentalt i arbejdet med demensramte er det dog at forholde sig til menneskesyn, hvilket vil blive nærmere belyst i det følgende;

2.1. Menneskesyn

Menneskesyn har både en teoretisk og praktisk vinkel. En teoretisk videnskab om mennesket kan give udtryk for forskellige teorier, livssyn og repræsentere en vifte af begreber. Det giver mulighed for at diskutere menneskesynet og forholde sig teoretisk til det. En praktisk videnskab er formet og udtrykt gennem praksis; hvordan mennesket omgås andre mennesker og forholder sig til disse. Det er formet og udtrykt gennem kommunikation. Menneskesyn kommer ofte til udtryk i fragmenter, selvom det danner baggrund for beslutninger, holdninger og praksis.

Det kristne menneskesyn er bygget op om to grundlæggende udsagn; mennesket er skabt og mennesket er skabt i Guds billede (Christoffersen 2015,161). Her er det springende punkt, om mennesket har en iboende værdi eller en instrumentel værdi. En iboende værdi betyder, at mennesket har værdi ved at være til og denne værdi er uafhængig af, hvad der gøres eller ikke gøres. En instrumentel værdi handler om, hvilken nytte mennesket gør, og tillægger graden af funktionsdygtighed en afgørende betydning (Nissen 2015,248). I kristendommen har mennesket en iboende værdi, som har sit fundament i Bibelen (Bibelen, Salme 8 og 139, 13-18).

Rosalie Hudson, australsk professor i teologi og gerontologi, argumenterer for, at kvalifikationer og kapaciteter kan blive defineret; det kan det ikke (Hudson 2004,126). Selvom individuelle karakteristika kan have betydning, er de ikke altafgørende for definitionen af at være et menneske, der er værdifuldt. Ethvert menneske skal ikke ses som en del af menneskeheden, men som et fuldstændigt hele, hvilket har sit udspring i den treenige Gud, som er og eksisterer i fællesskab; Gud Fader, Gud Søn og Gud Helligånd (ibid.127).

Det at give eller få en demensdiagnose, er ikke en neutral viden eller et objektivt dokument – viden er magt jf. Foucault, og hvad der lægges vægt på i samfundet eller systemet, er det, der kommer til udtryk og det, der diagnosticeres efter (Rabinow 1984,8). En bevidsthed om menneskesynet er afgørende, da en samfundsmæssig prioritering ellers kan skride alt efter økonomiske prioriteringer eller rationelle perspektiver. Derved kan et menneskesyn medvirke til at sikre, at værdier og handlinger hænger sammen. Når der siges noget om, hvad et menneske er, er det derfor nødvendigt at forholde sig til, hvilken opfattelse af mennesket, der ligger til grund for dette. Det er relevant i alle samfundsforhold, og i særdeles også indenfor demensområdet. Derfor vil Tom Kitwoods teori om personcentreret omsorg blive udfoldet som et relevant bud på, hvordan der kan arbejdes ud fra en helhedsorienteret tilgang i mødet med demensramte og deres familier.

2.2. Tom Kitwood og paradigmeskiftet

Tom Kitwood (1937-1998), engelsk professor i social psykologi, skrev bogen; ”En revurdering af demens – personen kommer i første række” i 1997 på baggrund af mange års forskning og interesse indenfor demensområdet. Kitwoods teori om et paradigmeskifte har haft stor betydning for synet på demens, og begrebet personcentreret omsorg har dannet baggrund for en viderebearbejdning både globalt og nationalt. En særlig styrke ved Kitwoods teori er hans fokus på tværfagligt samarbejde, og hvordan det kan bidrage til, at paradigmeskiftet implementeres og fremmes i det daglige møde, de faglige rammer og de organisatoriske forhold.

Ifølge Kitwood var han selv i begyndelsen en del af det sundhedsfaglige paradigme eller standardparadigmet, der har en snæver biomedicinsk forståelse af demens med hovedfokus på diagnosticering, genetik, omsorg og pleje (Kitwood 1999,29). Da demens er en sygdom, der påvirker hjernen, har den hørt under et sundhedsfagligt domæne. Derfor har der været forsket i mulige medicinske løsninger og helbredelse. Faren er, hvis det står alene og derved reducerer mennesket med demens til noget, der skal fungere rent fysiologisk. For det er også væsentligt at inddrage det socialfaglige paradigme med fokus bl.a. livshistorier, hverdagsrehabilitering og ak-

Tom Kitwoods blomst har kærlighed i midten. En kærlighed, der holder i hånden og lytter.

tiviteter. Derfor argumenterer Kitwood for et paradigmeskifte, hvor roden er både i det sundhedsfaglige og det socialfaglige felt.

Kitwood beskriver standardparadigmet med begrebet ”ondartet socialpsykologi” centralt, og benytter dermed et meget stærkt og normativt begreb som et opgør med et paradigme, hvilket sætter ting på spidsen. Når Kitwood argumenterer for, at det er blevet en del af den kulturelle arv, handler det ikke om, at de omsorgsydende har onde hensigter, men derimod er blevet en del af systemet bl.a. med umyndiggørelse, stigmatisering, negligerig, forcering af tempo, underkendelse og latterliggørelse (Kitwood 1999,54). Dette begreb gælder ikke udelukkende demensområdet. Som et eksempel på et paradigmeskifte indenfor børneområdet er Jesper Juuls bog; ”Det kompetente barn” fra 1995². Generelt undergraves trivsel

2 <http://www.jesperjuul.com/da set 10/2-19>

og velvære af en institutionel tilgang til omsorg. Ifølge Kitwood kræver en kulturel transformation en veluddannet arbejdsstyrke på alle måder. Hele feltets status skal højnes og accepteres som krævende ekspertise på højt niveau (Kitwood 1999,149), og det tværfaglige opprioriteres, da det også kan modvirke en øget institutionalisering.

2.2.1. Personcentreret omsorg

Det unikke ved Tom Kitwoods teori er, at han netop sætter mennesket med demens i centrum i stedet for sygdommen. Kitwoods teori om den personcentrede pleje og omsorg er bygget op omkring følgende tre elementer: Helhedsbeskrivelse, behovsvurdering og handleplan (ibid.62), hvilket giver et samlet fokus på personlighed, livshistorie, neurologiske forandringer, helbred, socialpsykologi og relationer. På den måde kan helhedsbilledet danne grundlag for en personcentreret omsorg, der kan fremme demensramtes tryghed, trivsel og livskvalitet. Derved tydeliggøres det, at et paradigmeskifte ændrer synet på demens, brug af kilde til viden, hvad omsorg indebærer, forståelsesprioriteter, problemadfærd og omsorgsgiverens følelser (Kitwood 1999,144).

Selvom det er nødvendigt med en forandring af organisatoriske, fysiske og relationelle forhold, er den mellemmenneskelige forandring nøglen, hvilket Kitwood beskriver som et positivt personarbejde med forskellige typer af positiv interaktion; anerkendelse, samarbejde, leg, feste, afslapning, validering, omfavnelse, skabelse, given (Kitwood 1999,98f). Ved at implementere disse i det daglige samvær med demensramte, vil livskvaliteten og selvværdet øges, og det vil være muligt at udleve en personcentreret omsorg. Kitwoods teori om personcentreret omsorg har medvirket til en opprioritering af demensområdet og også inspireret det teologiske arbejde.

2.3. Introduktion af John Swinton

John Swinton (f.1957), professor i praktisk teologi og sjælesorg ved The University of Aberdeen, Skotland, ser de religiøse fællesskaber som væsentlige medspillere i den personcentrerede omsorg. Som teolog er Swintons grundlag den kristne tro og tradition (Swinton 2012,6), og han forsø-

ger at formulere en teologi, som rummer mennesker med handicap. I hans *Theology of Disability* forstås mennesker med handicap bredt og omfatter bl.a. demensramte, psykisk syge, etisk og intellektuelt handicappede. Hvis demens udelukkende omtales som ødelæggende, identitetstabende og destruktivt, skaber det en virkelighed af håbløshed. Her kan den kristne historie medvirke til at forny og redefinere begrebet demens. For der er tab af færdigheder ved demens fx tab af udtale, sprog og hukommelse – men at miste hukommelsen betyder ikke at miste sin sjæl! Denne redefinition af demensbegrebet kan danne grundlag for en udbredelse og implementering af paradigmeskiftet i både det professionelle og kirkelige arbejde. Derved kan grundtanken fra Swintons *Theology of Disability*; at mennesket, uanset hvad, tilhører Gud – være udgangspunktet i arbejdet med demensramte.

2.4. John Swintons skabelsesteologiske model

Ifølge Swinton er det helt nødvendigt at forstå, hvem Gud er, og hvordan Gud og mennesket er relateret til hinanden for at forstå, hvad det betyder at være menneske. Derfor har Swinton udarbejdet en model, som beskriver, at det at være et menneske er at være (1) afhængig og kontingent, (2) legemliggjort, (3) relationel, (4) brudt og fortabt og (5) elsket og dybt meningsfuld (Swinton 2012,161). Swintons model er funderet i det kristne menneskesyn, hvor mennesket har en iboende og fundamental værdi.

2.4.1. I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden

Ifølge Swinton er mennesket ikke alene afhængig af sine forældre, familie og venner, men også afhængigt af Gud fra det øjeblik, det fødes og indtil livets afslutning. Et skabelsesteologisk udgangspunkt indebærer, at alle mennesker er skabt i Guds billede, også mennesker med psykisk eller fysisk handicap. Samtidig lægger han vægt på, at et samfund, som ikke giver mulighed for, at psykisk og fysisk handicappede mennesker kan udvikle sig, dybest set er et menneskefjendtligt samfund. Samme grundlæggende verdensforståelse er baggrunden for Swintons insisteren på, at mennesket forbliver elsket og værdsat; et fuldt menneske i Guds øjne. Swinton fornægter ikke smerten og lidelsen ved demens, men han afviser, at det ændrer den enkeltes menneskelige værdifuldhed (Swinton 2012,165). Samme per-

Rollator på standby. Jeg spillede badminton i mange år. Foto: Daniel Weissensteiner

spektiv understøttes af Hudson, der betoner vigtigheden af, at menneskets kendskab til Gud dvs. hvem det er, hvem det vil være og hvem det tilhører, ikke er afhængig af intellektuel kapacitet (Hudson 2016,56) Også menneskets kropslighed og kropslige erkendelse af verden udfolder Swinton gennem skabelsesberetningen 1. Mos. 2,7;

2.4.2. Da formede Gud Herren mennesket af jord og blæste livsånde i hans næsebor

Mennesket oplever, ifølge Swinton, verden i og gennem kroppen (Swinton 2012,265). At være menneske er en blanding af materie og ånd; skabt af jord, men bragt ind i livets eksistens gennem Guds livsånde – krop og sjæl er ét, de kan ikke leve uden hinanden (ibid.167). Hudson bekræfter dette ved at beskrive, at Gud ikke kun taler og kommer til syne – men han rører, griber fat i, former og modellerer (Hudson 2004,135). Her kan Jesus være et forbillede, da han var fysisk til stede i verden og hørte menneskers råb, spiste med sine venner og udviste et sansende nærvær.

Swinton betoner betydningen af, at mennesket er hele kroppe – og ikke kun hjerne, for når de intellektuelle færdigheder virker til at fornægte, så kan kroppen huske ting, og den hukommelse er ikke uden mening (Swinton 2012,170+244). Derfor har det betydning, hvordan der drages omsorg for kroppen, for det viser også noget om, hvordan der drages omsorg for sjælen (ibid.177). I 1. Mos. 1,28 giver Gud et bud til mennesket om at dyrke jorden og underlægge sig skabningen dvs. tage vare på alt levende. Derved er det et menneskeligt kald at sørge for skabningen, og ikke, ifølge Swinton, en degradering eller tab af værdighed, at et menneske skal drages omsorg for (Swinton 2012,171). Et menneske med demens påvirkes af hukommelsessvækkelse, men alligevel husker kroppen følelser, og derfor kan et menneske hele dagen påvirkes af både gode og dårlige oplevelser (Jensen 2015,67).

2.4.3. Det er ikke godt for mennesket at være alene

Swinton argumenterer for, at relationen er på Guds initiativ, hvilket betyder, at Gud indviende og Gud opretholder relationen (ibid.178-179). Dermed kunne Adam ikke eksistere uden Gud, og Adam var ufuldstændig uden Eva – men fandt opfyldelsen med dem begge gennem en relation. Også udviklingsteoretisk lægges der stor vægt på det relationelle; særligt har Daniel Stern forsket i relationers betydning for en positiv selvudvikling og identitetsdannelse (Möhl og Schack 2000,49-60). Ifølge Stern er mennesket født med en dyb længsel efter relationer og har allerede fra fødslen evnen til at indgå i dem. Den længsel varer ved livet igennem. Hudson uddyber dette:

”To belong to Christ’s body is to share God’s purpose for creation where all distinctions between weak and strong, first and last, patient and healer are turned upside down, where relating to each other is the unselfconscious consequence of the life we all receive as a gift” (Hudson 2004,139).

Kærlighed kan være kompliceret og kompleks, og det gælder også i forhold til mennesker, der er ramt af demens. I det relationelle samspil beskriver Swinton faren ved ondartet socialpsykologi, da det ikke udelukkende dehumaniserer demensramte – men også dehumaniserer den omsorgsgivende (Swinton 2012,181). Guds vilje for mennesket er, at det er villen og

elsket, og ved at handle mod den, handles mod selve menneskets væsen, hvilket både har betydning for demensramte, men dehumaniseringen rækker videre og fostrer en kultur, der nedbryder den gode relation.

2.4.4. Og hun tog af frugten og spiste det

Skabelsen af mennesket kan udtrykke en idealisme om relationen både mellem mennesker og mellem mennesker og Gud. Alligevel har syndefaldet konsekvenser også her. Swinton omtaler menneskets valg om at vende sig væk fra den evige kilde til næring, som at dødeligheden inviteres til at blive en del af menneskets liv og vilkår på alle plan, hvilket betyder, at forfald er uundgåeligt (Swinton 2012,83). Når demensramte mister nogle kognitive færdigheder, evnen til at udføre dagligdags gøremål og bliver hukommelsessvækket, kan det give en følelse af magtesløshed, depression, angst, forvirring, håbløshed (Ahrenst og Riis 2013,9).

Ligeledes bekræfter Brian Allen, engelsk teolog, at det er almindeligt med en stor grad af tab i alle former for demens fx tab af relationer, tab af forventet fremtid og social kontakt, hvilket ofte fører til isolation for omsorgsgivere såvel som den demensramte. Demens er blevet kaldt det lange dødsfald, hvor den følelsesmæssige smerte sammenholdt med sorg, er forværret af sygdomsprocessen og de sociale holdninger til den (Woodward 2010,9). Derfor er det en udfordring for hele familien og andre nære pårørende, når et familiemedlem får eller har en demenssygdom. Sygdommen er så omfattende og omsiggribende, at den forandrer stort set alt i familien (Kabel 2017,9). Swinton har et tankevækkende udsagn om, at kræft vækker bekymring, men demens vækker frygt (Swinton 2012,187). Denne forandring er ikke ønsket – men det bliver et vilkår for demensramte, og er en del af en verden i syndefaldets skygge.

2.4.5. Vi elsker, fordi Han elskede os først

Swinton slår fast, at uanset hvad, er mennesket elsket af Gud, villet af Gud, skabt af Gud, og det kan ingen omstændigheder ændre på. En diagnose som demens ændrer ikke på menneskets meningsfuldhed, og at alle er værd at elske (Swinton 2012,184). Det fundament udspringer af skabelses-

teologien; at mennesket er skabt og skabt i Guds billede. Selvom meningen med alt ikke er tydelig, så udspringer det fra Gud, og Han har en mening, som overgår den menneskelige vurdering. Journalist Patricia Lefevre, argumenterer for, at det er nødvendigt at finde nye nonverbale, ikke logiske og kunstneriske veje at kommunikere med demensramte på. Hun mener, at når én ses som et unikt barn af Gud, der ikke er nyttesløs, men elsket og værdsat, så er det den mest åndelige måde at være sammen med det menneske på (Lefevre 2008,112). Christine Bryden, australsk forfatter, Ph.d. og diagnosticeret med demens tilslutter sig dette ved at pointere, at både børn og demensramte kan være inkluderede i et fællesskab, der er kendetegnet af kærlighed og tillid (Bryden 2018,97).

2.4.6. Opsamling

Swintons femfoldige model giver et perspektiv på det at være menneske med de særlige udfordringer, der følger med at være demensramt. I kraft af sit tydelige skabelsesteologiske udgangspunkt giver Swintons model en tydelig teologisk grund at stå på i en videre undersøgelse af kirkelige, diakonale arbejder med ældre og demensramte med fokus på fællesskab og omsorg.

2.5. Fællesskab

Når mennesket er skabt til at leve i relationer, udmøntes det både på et mikroplan, men også på en makroplan. Fællesskaber kan have forskellige grundlag og motivationer fx sport, interesse og religiøsitet. Her er kirkens grundlag i fokus, som skrevet i 1. Joh. 3,11 og 18; *”Vi skal elske hinanden. Lad os ikke elske med ord eller tunge, men i gerning og sandhed”*. Swinton beskriver, hvordan der er sammenhæng mellem en lavere grad af social aktivitet og en højere risiko for demenssymptomer, hvilket bekræfter, at mennesket er et relationelt væsen (Swinton 2012,86). Samtidig har det betydning, hvilke sociale aktiviteter der foregår og hvad der kendetegner fællesskabet. Derfor kan deltagelse i et åndeligt fællesskab involvere mange forskellige aktiviteter fx kan demensramte hjælpes til at deltage i kendte bønner, sange og begivenheder og derved have en fælles åndelig oplevelse. Selvom et menneske kan være desorienteret, kan sådanne oplevelser have uvurder-

lig betydning og give mennesket en oplevelse af samhørighed med Gud og menigheden (Ryan et al 2005,116).

2.5.1. Menigheden som Kristi legeme

Når Swinton pointerer vigtigheden af, at der er brug for et samfund af opmærksomhed for at huske folk med demens (Swinton 2012,226), er det netop for at understrege, at det kan være tungt at bære en opgave selv, men i fællesskab kan det lykkes. Derved bliver det at tilhøre Kristi krop, at alle distinktioner som svag og stærk, først og sidst, patient og plejer bliver vendt på hovedet.

Swinton karakteriserer samfundet i den liberale vestlige kultur som et sted, hvor et liv er værd at leve, når det er bestemt af en mulighed for at fungere intellektuelt og rationelt dvs. at demens derved bliver tillagt en speciel betydning, som udelukkende er negativ (Swinton 2012,80). Her kan menigheden danne en modkultur, da mennesket her kan være kendt på en åndelig og følelsesmæssig måde, hvor det handler om "at høre til" og ikke kun "inkludere", hvilket indbefatter, at alle lemmer på legemet er lige værdifulde og tilsammen udgør Kristi legeme (Bryden 2018,101).

2.5.2. Kirkens kald og plads i verden

Ifølge Swinton er kirken det sted, hvor mennesker lærer at se, hvordan Guds hukommelse kan se ud. Derved er kirken kaldet til at være et aktivt fællesskab af hukommelse og håb, som forstår, hvad det betyder at huske mennesker med demens og derfor handler ved at bære hukommelsens vægt for hinanden. Når demensramte ikke længere ved, hvem de er, ved kirken, hvem de er. Amerikansk professor i teologi og etik Stanley Hauerwas beskriver, at kirkens kald er at være et tjenende fællesskab i verden og beskriver kirkens kendetegn som fejring af sakramenter (ritualer), forkyndelse af Ordet (fortælle og lytte), og fællesskab (helligt folk) (Hauerwas 1984,97-107).

Indenfor demensområdet er "erindring" et centralt ord, hvilket oversat til engelsk er "remember". Hudson videreudvikler ordet til at være "*re-mem-*

ber" dvs. gen-indlemmet. Ifølge Hudson kan ånden hjælpe hukommelsen, så de, som er de-mented, bliver re-mented, re-minded og re-membered (Hudson 2004,137). Swinton uddyber dette; "*We are not what we remember; we are remembered*" (Swinton 2012,198). På den måde bliver det at gen-indlemme nogen i fællesskabet til at være en del af en hellig handling, og det giver kirken et kald og en opgave i at "*re-member*" alle, og i særlig grad demensramte (ibid.214). Samtidig betoner Hudson, at det også giver et fælles vilkår som kirke, da alle glemmer Guds evige trofasthed, men også alle er huskede – demensramte eller ej; dermed er alles behov at være og blive "*re-membered*" (Hudson 2016,165).

2.5.3. Kirkens plads i verden

Dietrich Bonhoeffer betoner vigtigheden af, at Gud elsker mennesker og Gud elsker verden. Ikke et idealt menneske, men virkelige mennesker – ikke en ideel verden, men den virkelige verden. Desuden nævner Bonhoeffer, hvilken betydning sproget har og hvordan det kan være udtryk for en glidebane, hvilket fx kan ske, når mennesker reduceres til en sygdom ved at bruge begrebet "demente" fremfor "demensramte" eller "mennesker med demens", hvorved menneskelighed tildeles i henhold til jordiske standarder (Bonhoeffer 2005,84-100). Det er en fare at komme til at overtage en kultur, så en gruppes identitet styrkes ved at tage afstand fra dem, der er anderledes. Nissen omtaler menneskelige fællesskaber med en tendens til at være sig selv nok, men det kristne fællesskab kan og må ikke være et mål i sig selv (Nissen 2015,297). Kirkens basis er evangeliet, budskabet om Guds grænseløse kærlighed – tilgivelse, tillid og tjeneste. Derfor skal kirken være et åbent fællesskab med plads til alle. Så kan det, der før var fragmenteret, blive samlet, og mennesket kan blive og leve i at være "*re-membered*" (Swinton 2012,216).

2.6. Omsorg

Swinton beskriver omsorg og omsorgsfulde relationer som det, der fastholder en person i deres identitet, og ikke deres evne til at udføre bestemte ting (Swinton 2012,140). Netop derfor maner det til eftertanke, at når et menneske vender sig væk fra demensramte, er det ifølge Hudson ikke for at

frastøde den demensramte, men fordi mennesket selv følger sig magtesløs i relationen (Hudson 2016,63). Her er det væsentligt, at der søges efter alternative kommunikationskanaler, når talesproget og kognitive evner bliver reduceret eller går tabt (Myskja 2009,149).

Synnøve Friis, musikterapeut og foregangskvinde for musikterapien i Danmark, beskriver musik som en nonverbal kommunikationsform, der kan påvirke mennesket både på et indre og et ydre plan. Desuden argumenterer hun for, at musik bl.a. kan give oplevelser, skabe tryghed, udvikle intellektuelle funktioner og følelsesområder (Friis 1987, 53). Derved kan omsorg og musik hænge sammen, og være rammen om en gensidig omsorgsfuld relation.

2.6.1. Musikkens personlige lydspor

Det er tankevækkende, at musikalske færdigheder kan være intakte hos mennesker med demens, selvom verbal hukommelse nærmest er udslettet (Myskja 2009,153). Hanne Mette Ochsner Ridder, dansk professor i musikterapi, har gennem årtier arbejdet for at udbrede musikterapi indenfor demensområdet, og hendes udgangspunkt er, at musik er omsorg, og at musik kan give demensramte mulighed for at udtrykke følelser og møde forståelse for deres følelser (Ridder 2002,144). Her nævnes musikterapi blot for at betone, hvordan også musik og omsorg indenfor demensområdet er afhængig af et tværfagligt samarbejde. Musik kræver ikke ord, og kan tilbyde et samvær, der kan skabe gode oplevelser i nuet samt bringe erindringer frem. Dermed kan musik benævnes som "identitetens lydspor" og medvirke til at skabe forandring, glæde og løfte én udover hverdagen og den nuværende tilstand (Laursen og Bertelsen 2011,20-27). Gennem musikken kan kroppens hukommelse aktiveres på en måde, så mennesker, der er ramt af demens, kan deltage med tillid og tryghed i musiske forløb (Jacobsen 2006,95). Når demensramte oplever, at centrene i hjernen, som bidrager til at sanse og værdsætte musik, i høj grad forbliver intakte, kan det give en respons på musik, som er mere emotionelt og mindre kognitivt betinget (Myskja 2009,150).

Min bamse hed William med w. Historier dukker op fra erindringen. Foto: Daniel Weissensteiner

Desuden kan omgivelserne have betydning for menneskets motivation til aktivitet ifølge ergoterapeut Mette Søndergaard. Alle bevæger sig dagligt ind og ud af forskellige rum, hvor rum kan tale og invitere fx et kirkerum, og så "svarer" personen med en tillært, passende adfærd (Søndergaard 2004,118f).

Ligeledes mener Anne-Mette Riis, lektor i musikpædagogik, at når muligheden for at være sammen i et ligeværdigt fællesskab indskrænkes, kan sangen blive en livstråd mellem mennesker og en kilde til erindring. I det fortabte og brudtheden kan salmer være til hjælp, bønner og fællesskab. Derved har kirken et stærkt redskab (Ahrenst 2014,116-134). For at skabe et rum for musik, er det relevant at forholde sig til livshistoriens betydning.

2.6.2. Livshistoriens betydning

Swinton beskriver, at som hvert ansigt er unikt, er hjernen også unik. Neurovidenskaben er omfattende og kompleks, men det er tydeligt, at oplevelser, relationer, følelser osv. har indflydelse på udviklingen af hjernen, hvilket medvirker til, at et menneske er sine oplevelser på en meget konkret måde (Swinton 2012,78). Karen Scheib, amerikansk professor i sjælesorg

og pastoral teologi, betoner, at mennesket er et historiefortællende væsen, som dannes gennem meningsfyldte historier og derigennem udtrykker sin identitet. Der knyttes forbindelse mellem fortid, nutid og fremtid ved at fortælle livshistorien, og samtidig fortæller den, hvilke værdier der er vigtige (Scheib 2016,5). Det er en fordel at kende den demensramte så godt og nuanceret som muligt.

I den globaliserede verden kan det være en udfordring, at et menneske med en specifik historie, baggrund, dagligdags sprog, kulturel formation – nu bliver plejet af fremmede, som kommer fra mange forskellige lande, og hvis traditioner, historie og sprog er radikalt anderledes end ens eget (Swinton 2012,100). Når det er et vilkår for de fleste demensramte, tydeliggør det blot vigtigheden af og behovet for både at indsamle og formidle en livshistorie til samtlige omsorgsrelationer. Kirken har her en unik mulighed for at sætte den individuelle fortælling ind i en større fortælling; Guds fortælling – gode, stærke og håbefulde fortællinger (Scheib 2016,14). På den måde kan fortid, nutid og fremtid ses i lyset af evangeliet, og dermed kan livshistorie også være en måde at vise omsorg på (Okkenhaug 2008,30). Samtidig tydeliggør det, at omsorgsfulde relationers betydning er grundlæggende for at implementere det i dagligdagen.

2.6.3. Nærværet – nuet, væren fremfor gøren

Swinton bruger ”sakramentet af det nærværende øjeblik” som et centralt begreb til at pointere vigtigheden af, at det at elske et menneske betyder at være nærværende. I nærværet udtrykkes; ”det er godt, du er her, det er godt, du eksisterer”. Det kan være, det ikke huskes bagefter, men i det øjeblik er det værdifuldt – og det øjeblik har også værdi! Derved kan siges, at Guds nærvær også kan udtrykkes gennem et menneskeligt nærvær (Swinton 2012,229-235). I samfundets frygt for demens og risikoen for dennes isolering af demensramte, er Bryden fortaler for, at det er nødvendigt med en forandring i fællesskabets hjerter. Derfor udfordrer Bryden den opfattelse, at ”det er vigtigt at være genkendt” i samværet med demensramte; Bryden plæderer for, at det er nærværet i øjeblikket, der er det centrale og ikke, som mange fremhæver, genkendelsen. I det fællesskab, der udspringer fra Gud, er alle inkluderet; børn, fordi det ikke er muligt at bedømme,

hvornår de bliver et fuldbåret menneske; demensramte, fordi det ikke er muligt at bedømme, hvornår de ikke længere er et fuldbåret menneske (Bryden 2018,99-103). Tidsperspektivet kan også udfordre der, hvor klokken og tiden antager al mening – til et samvær, der er baseret på nærvær, fordi uret ingen mening giver mere; kun nuet tæller (Hudson 2004,134).

2.6.3. Opsamling

Omsorg kan betragtes som et almenmenneskeligt behov, og alligevel kan det udspringe af noget guddommeligt, hvor Gud bærer relationen. Musik kan udtrykke omsorg, da den ikke er afhængig af ord og derved kan skabe et særligt rum for en gensidighed i relationen. Sakramentet af det nærværende øjeblik, hvor det at være til stede er det, der fastholder identiteten, fremfor det, der skal præsteres. Dermed er omsorg en grundsten i det at være og leve som et menneske, og det vilkår gælder alle mennesker, også mennesker, der er ramt af demens.

2.7. Kirkerummets betydning for fællesskab

Fællesskabet i kirken er helt unikt, og de involverede oplever, at mange gerne vil deltage mere, end det er muligt. Swinton omtaler kirken som det sted, hvor mennesker kan lære at se, hvordan Guds hukommelse kan se ud (Swinton 2012,223). Rent fysisk kan det have betydning, hvilket alle involverede nævner; her præsten; ”*Det gør en forskel, at det er i kirkerummet, man mødes – for rammerne er sat her, der skal arbejdes lidt mere for det, når det fx er i en spisestue på et plejehjem*” (Landsbykirke 6/9-18). Aktivitetsmedarbejder 1 fortæller om en konkret episode;

Jeg er på vej hjem fra kirken med T, som siger; ”Han er her”. Jeg forstår det ikke, vi er jo i bussen. T gentager; ”Han er her”. Jeg siger; ”Vi er jo damer her og vi er på vej hjem nu”. T gentager; ”Han er her, Gud, jeg har været i hans hus. Jeg har været her. Gud er med mig”. Jeg stoppede helt op. Hvad skal jeg sige for ikke at ødelægge det her og det eneste jeg sagde, var; ”Ja T, det er han, han er her”. Så kiggede hun ind på kirken; ”Han er her”. Hold da op, hun har fået noget med her. Ellers talte hun sort snak. Uanset hvad

hun havde gjort, så havde hun fået en oplevelse af at være Gud nær” (Akt. medarb.1).

Her bliver det tydeligt, at kvinden oplevede sig mødt af Gud ved at være i et kristent fællesskab og ved at være i Guds hus. Den oplevelse var helt unik for kvinden, og blev det også for aktivitetsmedarbejderen, der pludselig så og hørte, at en demensramt kvinde oplevede sig rørt af Gud på en helt særlig måde og derigennem fik opfyldt og et åndeligt behov. Det bekræftes af Swintons beskrivelse af, hvordan Gud gør noget i demensramtes liv både gennem Helligånden, og gennem fællesskab (Swinton 2012,221f). Samme aktivitetsmedarbejder uddyber sin oplevelse;

”Kirken kan noget, uanset om man er troende eller ej. Det er noget helt særligt at være i kirken. Bare de 9 bedeslag, de signalerer, nu er vi i kirken (...) Det er både det særlige i den kirke, men også det, der er i alle kirker; lys, døbefont, alter, unikt for kirkens rum (...) Saltesang er associerende til den del af ens liv. Det er en erindring, nu er jeg i kirken” (Akt.medarb.1).

Erindring som helt centralt tema i arbejdet med demensramte, er dermed tydeligt til stede ved saltesang for demensramte. Kirkerummets betydning kan også fortolkes ud fra den skabelsteologiske model om legemliggørelse, hvilket havde en grundig beskrivelse af kroppens hukommelse. Her betones kirkerummets betydning for at erindre, hvorigennem en oplevelse af at være *”re-membered”* kan udtrykkes; Her er mennesket kendt, og her er rammen sat.

Det er en fordel for landsbykirken at være en del af et mindre samfund, som organist 2 siger;

”Det har jo lige så stor betydning. Det er jo kirke for dem. Vi ringer jo gerne for dem. Det er ikke bare en eller anden aktivitet. Det er faktisk en gudstjeneste. Man vælger en opbakning og en prioritering, vi vil drage omsorg for vores sognebørn” (Organist 2).

Når saltesang for demensramte ses som en vigtig del af kirkens arbejde, handler det også om, hvem kirken skal være for. Som præsten udtrykker det;

”Vi synes i menighedsrådet, at det var så god en idé, og kunne være brobygger til noget meget værdifuldt, og gribe øjeblikket, og så også fordi vi er så heldige her hos os, at kirke og plejehjem ligger lige overfor hinanden og det giver så god mening at inddrage kirke og kirkerum” (Præst).

Når der diskuteres, hvad det betyder at være menighed i fællesskab, menighed som Kristi legeme, menighed i fællesskab med mennesker med demens – er det relevant at se på, hvordan det kan lykkes at være menighed på tværs af forskellige fællesskaber.

2.8. Menighed som Kristi legeme – i fællesskab

Når det diskuteres, hvad det betyder at være menighed i fællesskab med mennesker med demens, er det relevant at se på, hvordan det kan lykkes at være menighed på tværs af forskellige fællesskaber.

I landsbykirken lægges der vægt på, at der i forbindelse med saltesang for demensramte ringes med kirkeklokkerne og dermed signaleres, at der foregår en gudstjeneste, hvilket er en synlig og hørbar del af menighedslivet. Hauerwas omtaler kirkens kendetegn som fejring af sakramenter (ritualer), forkyndelse af Ordet (fortælle og lytte), og fællesskab (helligt folk) (Hauerwas 1984,107). Ligeledes pointerer Bryden, at når menigheden omtales som Kristi legeme, indbefatter det, at alle lemmer på legemet er lige værdifulde og tilsammen udgør Kristi legeme (Bryden 2018,101). Klokkingning – ikke blot til søndagens gudstjeneste, men til forskellige gudstjenester i ugens løb – er en offentlig ytring om, at noget er på færde i kirken, og der er lejlighed til, at menigheden forsamles. Når der også ringes for saltesang for demensramte, inkluderes denne handling på ligeværdig vis i kirkens offentlige handlinger. Det viser, at klokkingning kan have flere formål; både som offentlig handling, men også som en konkret hjælp, så de ældre kan komme ind i kirkens rum og *”re-member”*, at de forsat er en del

Erindringsspor i præstegårdshaven. Samtaler opstår. Foto: Daniel Weissensteiner

af det fællesskab, og for øvrige deltagere og andre borgere som en hjælp til at huske, at kirkens fællesskab omfatter hele Kristi legeme.

Når det til en plejehjemsgudstjeneste kan opleves som vanskeligt at skabe et fællesskab, kan det skyldes forskellige ting. Teolog Stinna Ahrenst fortæller, at en research på plejehjemsområdet viste, at gudstjenesten dér ofte var en forkortet søndagshøjmesse (Brønnum 2017,496). Når Hauerwas betoner både forkyndelse, sakramenter og fællesskab som kirkens kendetegn (Hauerwas 1984,107), kan fællesskabet have vanskelige vilkår, da demensramte ifølge Ahrenst har behov for en tydeligere inddragelse, og at deres sanser vækkes, ikke udelukkende gennem salmesang, men også gennem sanselige elementer og tværfaglig viden (Brønnum 2017,496). Den personcentrerede omsorg fastholder et fokus på mennesket, og ikke diagnosen jf. Kitwood (Kitwood 1999,105), og derfor er det naturligt at fastholde, at kirken forsat tilbyder gudstjenester på plejehjemmet, og på den måde drager omsorg for sine sognebørn. Alligevel opleves det som en udfordring, når en gudstjeneste foregår fx i en spisestue, hvor ”*så kommer pårørende, plejere og pedel igennem, det er deres arbejdsplads*” (Præst). Samtidig er både kirken og de ældre helt afhængige af, at plejehjemmet vil være med på den, og som organist 1 siger; ”*På plejehjemmet sidder de i det rum, de plejer (...) Det er at*

foretrække kirken. Nogen siger, det er bøvlet at skulle i bussen. Den nemmeste løsning er ikke altid den bedste” (Organist 1). Dermed bliver det synligt, at der på plejehjemmet er nogle udfordringer, som kan imødekommes gennem et tværfagligt samarbejde og nytænkning af de gudstjenestelige elementer. Hvis der ikke er tværfaglig opbakning til en plejehjemsgudstjeneste, vil det kunne medvirke til, at sakramenterne og forkyndelsen ikke fører til fællesskab, hverken for demensramte eller som en del af menigheden. I forlængelse heraf blev det tydeligt, at det ikke var meningsskabende for deltagere, at det var kirkekaffe som afslutning, idet det blev synligt, hvor vanskeligt det i virkeligheden er at være i et ukendt ustruktureret samvær, og dér skabe et meningsfuldt fællesskab (Plejehjem 4,6/11-18); hvorimod gudstjenesten formåede at skabe et vist rum for fællesskab gennem salmer og bibellæsning.

Derfor kan det siges, at når der ringes med klokkerne i forbindelse med salmesang for demensramte, signalerer kirken både indadtil i menigheden og udadtil i byen, at der foregår en gudstjeneste og at demensramte hører til som en del af Kristi legeme og dermed er en del af menighedens fællesskab. hvilket derved kan medvirke til at ændre en lav status til høj status. Desuden kan kirken vise respekt for målgruppens styrker og svagheder ved at inddrage erfaringer fra salmesang for demensramte i tilrettelæggelsen af plejehjemsgudstjenester, så der både er fokus på forkyndelse, fællesskab og sanselige elementer til at ”*re-member*”. På den måde vil det ikke udelukke handle om en god oplevelse for den enkelte, men det vil fastholdes som en del af det kristne fællesskab. Når både den teologiske og demensfaglige vinkel inddrages, bliver det muligt at synliggøre, at i kirkens rum og i kirkens fællesskab hører alle til.

2.8.1. Opprioritering af det gerontoteologiske arbejde

Demens er en særlig form for lidelse, som kræver særlige arbejdsformer og forståelse for lidelsens konsekvenser; men mange af de erkendelser og forståelse af menighedens liv, som danner baggrund for en indsats som salmesang for demensramte, rækker udover den specifikke lidelse og kan forstås som gerontoteologiske refleksioner. Gerontoteologisk arbejde foregår dels på et mikroniveau dvs. det konkrete forløb i kirken, men også på et makro-

niveau, hvor demensramtes behov, herunder de åndelige behov, italesættes og prioriteres på ledelsesplan i kommunalt regi. Kirken har en ret bred og selvstændig igangsættelsessfære i sig selv, men da det gerontoteologiske arbejde, herunder både plejehjemsgudstjenester og salmesang for demensramte er afhængig af ekstern samarbejdspartner, er det tværfaglige samarbejde afgørende. Derved kan der skabes fornyelse og inspiration både i de konkrete forløb, hvor der implementeres bl.a. sanseelementer, demensfaglig og teologisk viden, samtidig med at det arbejde kan medvirke til en fornyet prioritering af det gerontoteologiske arbejde.

I en opprioritering af det gerontoteologiske arbejde er et tværfagligt samarbejde afgørende, og desuden er det af uvurderlig betydning, hvordan en inddragelse af musik og livshistorie kan forbinde fortid, nutid og fremtid for demensramte.

Mennesker deler vilkår på mange måder, og for de fleste vender en demens diagnose op og ned på livet. Foucault omtaler, hvordan den videnskabelige diskurs leder vores forståelse af mennesker i bestemte retninger og dermed former diskursen, hvordan mennesket opfattes, hvilket påvirker syn på mennesket, handlemuligheder og ageren. Det viser, at viden ikke uskyldig, men former os (Rabinow 1984,8). Netop derfor er det afgørende, at der genereres og udbredes både demensfaglig og teologisk viden om det gerontoteologiske arbejde, samt at rammen om arbejdet forbliver det grundlæggende fælles vilkår, at ”*Gud husker os, selv når vi ikke husker os selv*” (Hudson 2016,60).

3. Litteraturliste

Ahrenst, Stinna og Riis, Anne-Mette. *Gammel vil vi alle blive – men ingen ønsker at være det*. Roskilde Stift, Religionspædagogisk Udvalg, 2013.

Ahrenst, Stinna. *Med præsten på plejehjem*. Religionspædagogisk Forlag, 2014.

Barclay, Aileen. ”Lost in Eden: Dementia from Paradise”. I *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 28:1-2 (2016), 68-83.

Bonhoeffer, Dietrich. *Ethics*. Dietrich Bonhoeffer Works, Augsburg Fortress, Volume 6: Copyright 2005.

Brooker, Dawn og Latham, Isabelle. *Person-centered dementia care*. Jessica Kingsley Publishers, UK, 2016.

Brønnum, Jacob. ”Det mest meningsfulde, jeg har lavet”. I *Præsteforeningens Blad*, Årg. 107 nr. 19 (2017), 494-497.

Bryden, Christine. ”Letter to the Church”. I *Journal of Disability and Religion*, vol.22, no 1, (2018), 96-106

Christoffersen, Svein Aage. *Handling og dømmekraft*. Universitetsforlaget. 2. udgave, 2012.

Demensalliancen. *På vej mod demensvenlige kommuner*. 2016.

Dietrich, Stephanie. ”Reflections on Core Aspects of Diaconal Theory”. I Dietrich, Stephanie et al *Diakonia as Christian Social Practice. An Introduction*. Regnum, Books International, Wipf and Stock Publishers (2014), 13-27.

Dietrich, Stephanie et al. *Diakonia as Christian Social Practice. An Introduction*. Regnum, Books International, Wipf and Stock Publishers, 2014.

Egset, Anne-Sofie og Salhus, Øystein; "Kultur for song og musikk i demensomsorga?" I *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, Volum 14, nr. 1. Universitetsforlaget (2018), 63-73.

Fanuelson, Olav. "Kirkens omsorgstjeneste". I Johannesen, Kai Ingolf et al *Diakoni en kritisk lesebok* (Kai Ingolf Johannesen et al. eds.), Trondheim, Tapir Akademisk Forlag (2009), 141-158.

Foss, Øyvind. *Kirkens diakoni – i bibelteologisk, historisk og etisk belysning*. Aarhus Universitetsforlag, 1992.

Friis, Synnøve. *Musik i ældreplejen*. Munksgaard, 1987.

Fürst, Elisabeth L'Orange. "Kropp, subjekt og sanser i samspill". I *Norsk antropologisk tidsskrift*. Universitetsforlaget, vol. 25 nr. 3-4 (2014), 194-207.

Goodall, Margaret. "Caring for people with dementia: a sign of the kingdom". I *International Journal of Practical Theology*, Bind 18, Hæfte 2 (2014), 248 – 263.

Hastrup, Kirsten. "Den antropologiske videnskab". I Hastrup, Kirsten (red) *Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode*. Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2003, 9 – 34

Hauerwas, Stanley. *The peaceable kingdom – a primer in Christian ethics*. SCM Press, 1984.

Hudson, Rosalie. "Dementia and personhood – a living death or alive in God?" I *Colloquium* 36/2 (2004), 123-142.

Hudson, Rosalie Evelyn. "God's Faithfulness and Dementia: Christian Theology in Context". I *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 28:1-2 (2016), 50-67.

Jacobsen, Astrid Faaborg. "Musikterapi". I Baggers, Johanna *Demens på rette vej*. Forlaget Zalamanca (2006), 90-96.

Jensen, Rikke. *Skab den gode relation*. Munksgaard, 2015.

Jordheim, Kari. "Bridge-building and Go-Between: The Role of the Deacon in Church and Society". I Dietrich, Stephanie et al *Diakonia as Christian Social Practice. An Introduction*. Regnum, Books International, Wipf and Stock Publishers, (2014), 187-202.

Kabel, Steen. *Hvidbog om demens og socialpædagogik*. Forlaget steenkabel for Socialpædagogerne, 2017.

Kitwood, Tom. *En revurdering af demens – personen kommer i første række*. Dafolo A/S, 1999.

Kristensen, Christine Toft og Raabjerg, Hanne (red.). *Salmesang for demensramte*. Eksistensen, 2016.

Krogstrup, Hanne Kathrine. *Evalueringsmodeller*. Hans Reitzels Forlag, 2016.

Kunz, Ralph. "You Have Not Forgotten Us: Towards a Disability Accessible Church and Society". I *Journal of Religion, Disability & Health*, 15:1 (2011), 20-33.

Laursen, Lise Høj og Bertelsen, Maria Blum. "Musik i øjeblikket: en håndbog om musik i ældreplejen". Unitas Forlag, 2011.

Lid, Inger Marie. "Funksjonshemming og menneskesyn". *Kirke og kultur* nr. 6, Universitetsforlaget (2008), 513-521.

Lyng, Jens From. "Kirken hjælper gerne kommunen socialt". I *Kristeligt Dagblad*, 1. feb. 2019.

Martyn, Christopher N. & Gale, Catharine R. *Kort og klart om demens og glemsomhed*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 2002.

Mathiasen, Eva Secher. "Når jeg bliver gammel". I *Magasinet P* nr. 7/2017

Matthews, Pia. "Changing the Conversation: From Suffering with Dementia Through Dementia as a Disability Rights Issue, to a Deeper Theological Perspective". I *Journal of Disability & Religion*. VOL. 23, NO. 2 (2019), 149–165.

Munk-Madsen, Niseema Marie. "Musikalsk reminiscens i arbejdet med ældre med demenssygdom". I Havelund, Jonas og Møller Jensen, Anders *Reminiscens og livshistorie: lad livets fortællinger blomstre*. Munksgaard Danmark (2006), 75-98.

Myskja, Audun. "Musikk som terapi i demensomsorg og psykisk helsearbeid med eldre". I *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, vol 6, nr. 2, Universitetsforlaget (2009), 149-158.

Møhl, Bo og Schack, May. "Barndommen som personlighedens fundament". I Brørup, Mogens et al. *Den nye psykologihåndbog*. Gyldendals Bogklubber (2000), 21-59.

Nilsson, Simone. "Livet med demens skal også fortsætte". I *Kristeligt Dagblad*, 28. marts. 2019.

Nissen, Johannes. "Demens og teologi". I Kristensen, Christine Toft og Rabjerg, Hanne (red) *Salmesang for demensramte*. Eksistensen (2016), 18-38.

Nissen, Johannes. *Diakoni og menneskesyn*. Aros Forlag, 2015.

Okkenhaug, Berit. *Når jeg ser dit ansigt. Indføring i kristen sjælesorg*. Unitas Forlag, 2008

Ottesen, Aase Marie og Krøier, Julie Kolbe. "Omsorgsgiveres tavse viden om brug af sang og musik i demensomsorgen". I *Tidsskriftet Dansk Musikterapi*, årgang 15, nr. 2 (2018), 4-13.

Ottesen, Alette og Thornquist, Eline. "Kroppen i styringsdokumenter for psykisk helsearbeid". I *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, Volum 12, nr. 2, Universitetsforlaget (2015), 129–138.

Pedersen, Kirstine Helboe. "Ritualer og den folkekirkelige højmesse". I *Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasiet og HF*, nr. 2 (2007), 16-25.

Postholm, May Britt. *Kvalitativ metode. En innføring med fokus på fenomenologi, etnografi og kasusstudier*. Oslo: Universitetsforlaget, 2005.

Power, Allen. *Dementia Beyond Disease*. Health Professions Press, 2014.

Rabinow, Paul. *The Foucault Reader*. Pantheon Books, New York, 1984.

Reed, Marlette B., Annette M. Lane & Sandra P. Hirst. "Spiritual care for those with dementia: A case study". I *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 28:4 (2016), 338-348.

Remar, Dorte. "Vi fik det bedste ud af min mors demens". I *Kristeligt Dagblad*, 15. nov. 2018.

Ridder, Hanne Mette Ochsner. *Musik & demens: musikaktiviteter og musikterapi med demensramte*. Formidlingscenter Nord, 2002.

Ruthven, Frances. "Singing the Lord's Song in a Strange Land: Ministering to Persons Living with Dementia". I *The Expository Times*, Vol. 126(2) (2014), 71 –77.

Ryan, Ellen Bouchard, Schindel-Martin, Lori og Beaman, Amanda. "Communication in Spiritual Care among People with Dementia". I Meier, Augustine et al. *Spirituality and Health*. Wilfred Laurier University Press (2005), 105-122.

Scheib, Karen. *Pastoral Care – Telling the Stories of Our lives*. Nashville: Abingdon Press, 2016.

Skovsbøl, Ulla. "Medmenneskelighed og empati er bedre end piller mod demens". I *Kristeligt Dagblad*. 1. aug. 2018.

Swinton, John. *Dementia – living in the memories of God*. Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 2012.

Swinton, John. "What the Body Remembers: Theological Reflections on Dementia". I *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 26:2-3, (2014), 160-172.

Sundheds- og ældreministeriet. *Et trygt og værdigt liv med demens. National demenshandlingsplan 2025*. 2017.

Sundhedsstyrelsen. *Livet med demens – styrket kvalitet i indsatsen*. Sundhedsstyrelsen, 2016.

Szulewicz, Thomas. "Deltagerobservation". I Brinkmann, Svend og Tanggaard, Lene (eds) *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag, 2. udgave (2015), 81-96.

Søndergaard, Britta. "Hvis ikke sosu'erne vil vaske en mand, må de finde et andet job". I *Kristeligt Dagblad*, 23. maj 2019 (b), side 7.

Søndergaard 2, Britta. "Nydanske sosu'er er en stadig vigtigere del af ældreplejen". I *Kristeligt Dagblad*, 23. maj 2019 (a), side 1.

Søndergaard, Mette. *Demens og aktiviteter i et livshistorisk perspektiv*. Systime Academic, 2016.

Tasker, M; Westberg, L og Seymour, RG. "Action research in social entrepreneurship: A framework for involvement". I *International Journal of Action Research*, 6 (2/3) (2010), 223-255.

Thagaard, Tove. *Systematik og Indlevelse*. Akademisk Forlag, 2004.

Thornquist, Eline. *Klinik Kommunikation Information*. Hans Reitzels Forlag, 2009.

Woodward, James. *Between remembering and forgetting. The spiritual dimensions of dementia*. Mowbray a Continuum imprint, 2010.

Østergaard, Nikolai. "Min mors glæde overstråler demensens dårligdomme". I *Kristeligt Dagblad*, 18. jan. 2019.

Østergaard, Nikolai. "Vores kærlighed er den samme, som den altid har været". I *Kristeligt Dagblad*, 19. jan. 2019.

<https://www.abdn.ac.uk/sdhp/centre-for-spirituality-health-and-disability-182.php>

<https://www.abdn.ac.uk/sdhp/research-194.php>

<https://alzheimershop.dk/p/johan/>

<https://www.dp.dk/naar-jeg-bliver-gammel/>

<https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/kultur-og-kirke/folkekirken/medlemmer-af-folkekirken>

<https://www.edendenmark.dk/>

<https://www.etf.dk/der-er-noget-du-skal-vid-om-mig>

<https://www.folkekirken.dk/om-troen/reformation/i-dag/folkekirken>

<http://www.jesperjuul.com/da>

<http://www.videnscenterfordemens.dk/nyheder/2019/01/ny-retningslinje-skal-hjaelpe-medarbejdere-der-yder-pleje-og-omsorg-til-personer-med-demens/>

<http://www.videnscenterfordemens.dk/statistik/>

<http://www.videnscenterfordemens.dk/viden-om-demens/demenssygdomme/hvad-er-demens/>

<http://www.videnscenterfordemens.dk/viden-om-demens/nyheder/2014/02/personcentreret-omsorg-temadag-med-bla-dawn-brooker/>

www.videnscenterfordemens.dk/viden-om-demens/demenssygdomme/

<https://www.aeldresagen.dk/presse/maerkesager/plejehjem/synspunkt/friplejehjem-maa-ikke-foere-til-a-og-b-hold>